T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SOVYETLER DÖNEMİNDE TÜRKİYE'YE GELEN TÜRKİSTANLILARIN DERNEKLERİ

(1917-1991)

Boburmirzo KHAKİMOV

2501221603

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

İSTANBUL – 2025

ÖZ

XX. YÜZYILDA TÜRKİYE'DEKİ TÜRKİSTAN CEMİYETLERİ

Boburmirzo KHAKİMOV

Bu tez, Sovyetler Birliği döneminde (genellikle 1917-1991 yılları arası kastedilir) Türkiye'ye göç eden Türkistan kökenli kişilerin kurduğu derneklerin tarihi, faaliyetleri, amaçları, yapıları, Türkiye'deki göçmen topluluğuyla ilişkileri, Türkistan diasporasının kimlik inşası, kültürel varlığını sürdürme ve ulusal bağımsızlık mücadelesindeki rolünü kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışmamız, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin Türkistan üzerindeki baskıcı politikaları neticesinde Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan aydın ve gençlerin kurduğu çeşitli sivil toplum örgütlenmelerini ele almaktadır. Ele alınan cemiyetler arasında Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti, Türkistan Millî Birliği (TMB), Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB), Türkistan ve Azerbaycan Öğrenme Derneği, Türk Kültür Birliği (TKB), Türkistan Kültür Derneği, Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, İstanbul Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Ankara Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Türkistan Öğrenci Birliği (TÖB) ve Türkistan Araştırmaları Vakfı (TAV) bulunmaktadır. Araştırma, bu cemiyetlerin kuruluş amaçları, örgütsel yapıları, faaliyetleri ve yayın organları aracılığıyla sürdürdükleri entelektüel mücadeleyi derinlemesine analiz etmektedir. Yöntem olarak, birincil kaynak niteliğindeki dernek tüzükleri, dönemin süreli yayınları, arşiv belgeleri (TTGB Nizamnamesi ve Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Haber Bültenleri) ve önde gelen Türkistanlı aydınların (Mustafa Çokay, Osman Kocaoğlu, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Salih İsmail Erkinkol, Mecdeddin Ahmet Delil, Ahmet Can İbrahim Okay, Mecit İbrahim Okay, Muharrem Feyzi Togay, Cafer Seydahmet Kırımer, İbrahim Yarkın, Ahmet Naim Öktem, Tahir Şakir Çağatay ve Çağatay Koçar) biyografileri incelenmiştir. Cemiyetlere üye olan aydınların anavatanlarından uzakta olmalarına rağmen Türkistan davasını canlı tutmak, kültürel erozyonu engellemek, yeni nesilleri milli ruhla yetiştirmek ve uluslararası kamuoyunda Türkistan'ın sesini duyurmak için gösterdikleri çabalar ortaya konmuştur. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilişkileri, siyasi faaliyetlerden kaçınma ve kültürel alana odaklanma stratejileri de ele alınmıştır.

Çalışmamız, Türkistanlı cemiyetlerin faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet inşası, dış Türkler hakkındaki politikası ve Soğuk Savaş dönemi jeopolitik dinamikleriyle ilişkilendirmektedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Sovyetler Birliği ile olan hassas ilişkilerine rağmen Türkistanlı aydınlara sağladığı sığınak ve kültürel faaliyet zemini incelenmiştir. Bu cemiyetlerin, Cumhuriyet'in milliyetçilik ve modernleşme ideolojileriyle nasıl etkileşim kurduğu, bazen paralel çizgide ilerlediği bazen de dönemin yasal kısıtlamalarına (Dernekler Kanunu gibi) uyum sağlamak zorunda kaldığı gösterilmiştir. Tezimiz, Türkistan meselesinin Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları aracılığıyla nasıl canlı tutulduğunu ve Türkistan diasporasının Türkiye'nin entelektüel ve toplumsal yaşamına olan katkılarını ortaya koymaktadır. Ulaşılan sonuçlar, bu cemiyetlerin Türkistan diasporasının dayanışma ve kimlik muhafazasında kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Yayın organları aracılığıyla Sovyet politikalarına karşı entelektüel bir direniş sergilenmiş, Türkistan'ın tarihi, kültürü ve jeopolitik önemine dair farkındalık yaratılmıştır. Özellikle Türk Kurtuluş Savaşı'na verilen maddi destek, Macaristan gibi ülkelerle kurulan kültürel köprüler ve Türk Dünyası kavramının güçlendirilme çabaları, bu cemiyetlerin sadece yerel değil, uluslararası alanda da etkili olduğunu ortaya koymuştur. Hazırladığımız çalışma bu derneklerin, karşılaştıkları maddi zorluklar ve siyasi baskılara rağmen Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Türkistan davasının sürekliliğine önemli katkılar sağladıklarını ve sonraki nesiller için milli bir miras bıraktıklarını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan Cemiyetleri, Türkistan Diasporası, Milli Mücadele, Yeni Türkistan Dergisi, Yaş Türkistan Dergisi, Türk Kültür Birliği, Türkistan Araştırmaları Vakfı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

ABSTRACT

Associations of Turkistanis Who Immigrated to Türkiye During the Soviet Period (1917–1991)

Boburmirzo KHAKİMOV

This thesis comprehensively examines the history, activities, objectives, structures, relationships with the émigré community in Türkiye, and the role of the associations founded by people of Turkistanian origin who immigrated to Türkiye during the Soviet Union era (generally spanning 1917–1991) in the identity construction of the Turkistanian diaspora, the preservation of their cultural presence, and the struggle for national independence. Our study focuses on various non-governmental organizations established by intellectuals and youths who were forced to immigrate to Türkiye due to the repressive policies of Tsarist Russia and the Soviet Union in Turkistan. The societies under scrutiny include the Bukhara Tamimi Maarif Society, Turkistan National Unity (TMB), Turkistan Turkish Youth Union (TTGB), Turkistan and Azerbaijan Learning Association, Turkish Culture Union (TKB), Turkistan Culture Association, Adana Turkistanian Aid Association, Istanbul Turkistanian Aid Association, Ankara Turkistanian Aid Association, Turkistan Student Union (TÖB), and Turkistan Research Foundation (TAV). The research deeply analyzes the founding purposes, organizational structures, activities, and the intellectual struggle sustained through the publications of these societies. The methodology involves the examination of primary sources such as association bylaws, contemporary periodicals, archival documents (including the TTGB Regulation and Adana Turkistanian Aid Association News Bulletins), and the biographies of leading Turkistanian intellectuals (Mustafa Çokay, Osman Kocaoğlu, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Salih İsmail Erkinkol, Mecdeddin Ahmet Delil, Ahmet Can İbrahim Okay, Mecit İbrahim Okay, Muharrem Feyzi Togay, Cafer Seydahmet Kırımer, İbrahim Yarkın, Ahmet Naim Öktem, Tahir Şakir Çağatay, and Çağatay Koçar). The study highlights the efforts made by these intellectual members to keep the Turkistan cause alive, prevent cultural erosion, educate new generations with a national spirit, and vocalize Turkistan to the international public opinion, despite being far from their

homeland. Furthermore, the thesis addresses their relations with the Republic of Türkiye State, and their strategy of avoiding political activities and focusing on the cultural sphere. Our work connects the activities of the Turkistanian societies with the Republic of Türkiye's nation-state building, its policy regarding External Turks, and the geopolitical dynamics of the Cold War era. It explores the sanctuary and cultural ground provided by the newly established Republic of Türkiye to Turkistanian intellectuals, despite its delicate relationship with the Soviet Union. It shows how these societies interacted with the Republic's ideologies of nationalism and modernization, sometimes advancing in parallel and other times being forced to adapt to the legal restrictions of the period (such as the Law on Associations). Our thesis reveals how the **Turkistan issue was kept alive through civil society organizations in Türkiye and the contributions of the Turkistanian diaspora to Türkiye's intellectual and societal life. The findings indicate that these societies played a critical role in the solidarity and identity preservation of the Turkistanian diaspora. An intellectual resistance against Soviet policies was displayed through their publications, raising awareness of Turkistan's history, culture, and geopolitical importance. Especially the financial support provided to the Turkish War of Independence, the cultural bridges built with countries like Hungary, and the efforts to strengthen the concept of the Turkish World demonstrate that these societies were effective not just locally but also internationally. The study emphasizes that these associations, despite facing financial difficulties and political pressures, made significant contributions to the continuity of the Turkistan cause in Republican era Türkiye and left a national heritage for subsequent generations.

Keywords: Turkistanian Societies, Turkistanian Diaspora, National Struggle, Yeni Türkistan Journal, Yaş Türkistan Journal, Turkish Culture Union, Turkistan Research Foundation, History of the Republic of Türkiye

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, XX. yüzyılda Sovyetler döneminde Türkiye 'ye gelen Türkistanlıların dernekleri ve bu cemiyetlerin Türkistan diasporasının kimliklerini koruma, kültürel varlıklarını sürdürme ve milli bağımsızlık davalarını hem Türkiye hem de uluslararası platformlarda duyurma çabalarını Türkiye Cumhuriyeti perspektifinden ele almaktadır. Çalışmamız, Çarlık Rusya'sı ve akabinde Sovyetler Birliği'nin Türkistan coğrafyası üzerindeki işgal ve baskı politikaları sonucu anavatanlarından koparılmak zorunda kalan Türkistanlı aydın, öğrenci ve halk kesimlerinin Türkiye'de kurduğu örgütlenmeleri mercek altına almaktadır. Araştırma sürecinde, Türkistanlı cemiyetlerin kuruluş hikayeleri, tüzükleri, faaliyet raporları, süreli yayınları ("Yeni Türkistan", "Yaş Türkistan" dergileri ve diğer bültenler) ile önde gelen lider ve üyelerinin biyografileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu cemiyetlerin, içinde bulundukları dönemin zorlu siyasi ve sosyal koşullarına rağmen milli bilinçlerini canlı tutma, kültürel miraslarını yeni nesillere aktarma ve anavatanlarının bağımsızlığı için entelektüel bir mücadele yürütme azmi, tezimizin temel odak noktalarını oluşturmuştur. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisinin ve tek parti dönemindeki iç dinamiklerin, gerek Sovyetler Birliği ile yürütülen hassas dış politikada gerekse dış Türklerle münasebetler bağlamında bu cemiyetleri nasıl bir stratejik noktada konumlandırdığı araştırılmıştır. "Siyasetle uğraşmama" ilkesinin ardındaki pragmatik yaklaşımlar ve kültürel faaliyetler aracılığıyla sürdürülen dolaylı siyasi etkileşimler değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese en içten şükranlarımı sunmak isterim. Başta tez danışmanım Prof. Dr. Ramazan Erhan Güllü 'ye engin bilgisi, tecrübesi, değerli katkıları ve sabrı için sonsuz teşekkür ederim. Kendisinin desteği olmasaydı çalışmam bugünkü haline ulaşamazdı. Ayrıca tezimin yazım sürecinde bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve her zaman yanımda olan dostlarıma minnettarım. Kütüphane ve arşiv araştırmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen tüm kurumların değerli çalışanlarına da teşekkürü bir borç biliyorum. Özellikle kıymetli dedem Hâkim Mirzayev ve diğer aile fertlerime de canı gönülden teşekkür ederim. Her zaman yanımda olan sevgili annem Eda

Özbekkangay'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca bana Türkçeyi öğreten ilk hocam Nigora Azimova ve sayın dekanımız Cumali Şabanov'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Türkiye'de eğitim almama imkan sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na ve Türkiye Bursları Programı'na da en içten minnettarlığımı iletirim. İstanbul Üniversitesi Türkiye Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalının kıymetli hocaları Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar, Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt ve Prof. Dr. Halil Bal'a da katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıyeten "Türkiye'deki Azerbaycan Cemiyetleri (1920-1991)" başlıklı tezi esasında yayınladığı kitap sunumu ile konuyu seçmeme vesile olan Dr. Dilgem Ahmet'e teşekkürlerimi sunarım.

Türkistanlıların yaşayan tarihi olarak bilinen, arşivlerini bana açarak tezime büyük katkı sağlayan araştırmacı-yazar Çağatay Koçar'a ve Prof. Dr. Timur Kocaoğlu'na sonsuz şükranlarımı sunarım. Çağatay Koçar ile tanışmama vesile olan ve bana her zaman maddi ve manevi yardımını esirgemeyen Özbekistan Kültür Dayanışma ve İş Birliği Derneği Başkanı Çokay Koçar'a da ayrıca teşekkür ederim. Özbekistan Tarih Kurumu Başkan Yardımcısı Dilnoza Camalova, tarihçi Prof. Dr. Kahraman Racabov ve Dr. Mashhura Darmonova'ya da yardımları için teşekkür ederim. Arşiv belgelerine ulaşmamda yardımcı olan sınıf arkadaşım Enes Arıcı'ya, yakın arkadaşlarım Handenur Bucak, Canset Mulaşaban ve Farida Sultanova'ya da destekleri için teşekkür ederim. Türkistan Türk Gençler Birliği albümünü benimle paylaşan Türk Dünyası Kültür Sanat ve Sinema Vakfı Başkanı, yapımcı ve gazeteci Erdoğan Erdoğdu'ya teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği Başkanı Ekber Yasa'ya da dernek tarihi ile ilgili paylaşımlarından dolayı teşekkür ederim.

Asırlar boyunca Özbeklere ev sahipliği yapan ve tezimde bahsettiğim dönemde de aynı faaliyete farklı bir amaçla hizmet etmeye devam eden Buhara Özbekler Tekkesi'ne ve günümüzde İstanbul Tasarım Merkezi olarak faaliyet gösteren ekibine teşekkür ederim. Ayrıca, orada geçirdiğim zamanı en iyi şekilde değerlendirme imkânı sunan İstanbul Tasarım Merkezi'ndeki hocalarıma da teşekkürlerimi iletmekten mutluluk duyarım. Maddi ve manevi yardımlarından dolayı Özbekistan Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosu Şerzad Abdunazarov'a teşekkür ederim. Son olarak hazırladığım bu çalışmanın Türkistan davasına ve Türkiye'deki Türkistanlıların

tarihine bir nebze olsun ışık tutmasını ve istikbaldeki araştırmacılara ilham vermesini temenni ederim.

BOBURMIRZO KHAKIMOV

İSTANBUL, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ..... **ii**
ABSTRACT..... **iv**
ÖNSÖZ.....**vi**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**
KISALTMALAR.....**xiii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
GEÇ OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TÜRKİSTAN CEMİYETLERİ

1.1. BUHARA TAMİMİ MAARİF CEMİYETİ
1.1.1. BTMT nizamnamesi incelemesi..... **6**
1.1.2. Abdürrauf Fıtrat (1886-1938) **15**
1.1.3. Abdurrahman Efendi (1885-1953) **17**
1.1.4. Âlimcan İdrisî (1887-1959)..... **18**
1.2. TÜRKİSTAN MİLLİ BİRLİĞİ
1.2.1. TMB kuruluşu ve yapılanması **19**
1.2.2. TMB ilk yayın organı "Yeni Türkistan" Dergisi..... **31**
1.2.3. "Yaş Türkistan" dergisi..... **36**
1.2.4. Sona Eren Bir Mücadele: TMB Teşkilatı.....**38**
1.2.5. Osman Kocaoğlu (1878-1968) **39**
1.2.6. Mustafa Çokayoğlu (1890-1941) **49**
1.2.7. Zeki Velidi Togan.....**55**
1.2.8. Abdulvahap Oktay (1904-1968)..... **57**

İKİNCİ BÖLÜM
XX. YÜZYILIN İLK YARISINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TÜRKİSTAN CEMİYETLERİ

2.1. TÜRKİSTAN TÜRK GENÇLER BİRLİĞİ

2.1.1. TTGB Tarihçesi 60

2.1.2. TTGB Nizamnamesi İncelemesi 64

2.1.3. TTGB ve TMB arasındaki ilişkiler 67

2.1.4. TTGB Broşürleri 68

2.1.5. TTGB Logosu Detaylı Analizi 77

2.1.6. TTGB Adana Şubesi: Seyhan Türk Kulübü.....79

2.1.7. Dr. Mecdeddin Ahmet Delil (1902-1943)..... 85

2.1.8. Dr. Salih İsmail Erkinkol (1906-1974) 90

2.1.9. "İlter" Mahlası Karmaşası 95

2.1.10. Prof. Dr. İbrahim Yarkın (1902-1983)..... 99

2.1.11. Cafer Seydahmet Kırımer (1889-1960.....101

2.2. TÜRKİSTAN VE AZERBAYCAN ÖĞRENME DERNEĞİ

2.2.1. Derneğin Tarihçesi.....102

2.2.2. Dinlenilen Bilimsel Bildiriler ve Raporlar 107

2.2.3. Tarihi Önemi ve Akademik Katkıları 110

2.2.4. Abdulkadir İnan (1889-1976) 112

2.3. TÜRK KÜLTÜR BİRLİĞİ (1938-1943)

2.3.1. TKB tarihçesi.....119

2.3.2. Nizamnamede Değişiklik ve Fesih..... 122

2.3.3. TKB Yayınları.....123

2.3.4. Türk Amacı Dergisi 126

2.3.5. Ahmet Caferoğlu ve "Türk Amacı" Yayın Politikası..... 128

2.3.6. "Türk Amacı" Dergisinin İçerik Analizi..... 130

2.3.7. Prof. Dr. Ahmet Can İbrahim Okay (1900-1981)..... 141

2.3.8. Kitapları ve Başka Yayınları..... 144

2.3.9. Prof. Dr. Mecit İbrahim Okay.....146

2.3.10. Muharrem Feyzi Togay (1877-1947) 148

2.4. TÜRKİSTAN KÜLTÜR DERNEĞİ

2.4.1. Derneğin Tarihçesi.....150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TÜRKİSTAN CEMİYETLERİ

3.1. ADANA TÜRKİSTANLILAR YARDIMLAŞMA DERNEĞİ

3.1.1. Derneğin Tarihçesi..... 153

3.1.2. ATYD Yayınları: "Bulak" ve "Eslek" 164

3.1.3. Abdülhamit Koçar 166

3.2. ANKARA TÜRKİSTANLILAR YARDIMLAŞMA DERNEĞİ

3.2.1. Derneğin Tarihçesi..... 167

3.2.2. Tahir Şakir Çağatay (1902-1984) 168

3.3. İSTANBUL TÜRKİSTANLILAR YARDIMLAŞMA DERNEĞİ

3.3.1. Derneğin Tarihçesi..... 172

3.3.2. Abdullahoğlu Tevekkül Babür (1882-1976) 178

3.3.3. Dr. Ahmet Naim Öktem (1900-1984)..... 179

3 4. TÜRKİSTAN ÖĞRENCİ BİRLİĞİ (TÖB): 1969-1972

3.4.1. Derneğin Tarihçesi..... 183

3.4.2. Türkistan Öğrenci Yurdu (Kadırga Buhara Özbekler Dergâhı). 186

3.4.3. Çağatay Koçar 189

3.5. TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI VAKFI (TAV)

3.5.1. Vakfın Tarihçesi..... 193

3.5.2. TAV yayın organı olarak Türkistan Dergisi incelemesi 196

SONUÇ..... 210

KAYNAKÇA..... 212

EKLER..... 221

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Osman Kocaoğlu'nun "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri 46

Tablo 1.1: Mustafa Çokay'ın "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri 51

Tablo 1.2: Zeki Velidi Togan'ın "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri 55

Tablo 2: Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) Önemli Faaliyetleri (Kronolojik) 62

Tablo 2.1: TTGB tarafından yayımlanan broşürler..... 83

Tablo 2.2: Mecdeddin Delil'in "Yeni Türkistan" ve "Yaş Türkistan" dergilerinde yayımlanmış yazıları 89

Tablo 2.3: Doktor Salih İsmail Erkinkol'un yayımlanan makaleleri Kronolojik 92

Tablo 2.4: Abdülkadir İnan'ın "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri 117

Tablo 2.5: Türk Amacı dergisi bibliyografisi..... 134

Tablo 2.6: Mecit İbrahim Okay yayınladığı eserleri 147

Tablo 3: ATYD Haber Bültenindeki haberlerin kronolojik tablosu ... 159

Tablo 3.1: Haber Bülteni İçerik Kategorizasyonu Tablosu 162

Tablo 3.2: 1954 tarihli nizamnamedeki TYD'nin kurucu üyeleri tablosu 174

Tablo 3.3: 1958 Tarihli TYD Nizamnamesinde Yer Alan Dernek Kurucu Üyeleri..... 177

Tablo 3.4: Türkistan Dergisi Bibliyografisi 199

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ATYD	: Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
BTMT	: Buhara Tamimi Maarif Topluluğu
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
DTCF	**:** Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dr.	: Doktor
Haz.	: Hazırlayan
Prof.	: Profesör
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s./ss.	: Sayfa / Sayfalar
TAV	: Türkistan Araştırmaları Vakfı
TKB	: Türk Kültür Birliği
TMB	: Türkistan Millî Birliği
TÖB	: Türkistan Öğrenci Birliği
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü
TTGB	: Türkistan Türk Gençler Birliği
TKSYD	: Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği
TYD	: Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği
t.y.	: Basım tarihi yok
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

XX. yüzyılın başları, Türkistan coğrafyası için derin siyasi çalkantıların ve zorunlu göçlerin yaşandığı bir dönemdir. Önce Çarlık Rusya'nın, ardından da Bolşevik idaresinin Türkistan üzerindeki hâkimiyet kurma ve baskıcı politikaları neticesinde, çok sayıda Türkistanlı aydın, öğrenci ve halk kesimi anavatanlarını terk etmek zorunda kalarak farklı coğrafyalara, özellikle de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti topraklarına sığınmıştır. Türkiye, bu muhacir Türkler için yeni bir vatan işlevi görmüş, aynı zamanda hariçteki Türkistan mücadelesinin önemli bir merkezi haline gelmiştir.

Bu çalışma, XX. yüzyılda Türkiye'ye farklı kanallarla ana topraklarından göç etmek zorunda kalan va faaliyet göstermiş Türkistan cemiyetlerini ve bu cemiyetlerin Türkistan diasporasının kimlik inşası ile ulusal bağımsızlık mücadelesindeki rollerini Türkiye Cumhuriyeti perspektifinden ele alacaktır. Çalışmamızın amacı bu cemiyetlerin Türkistan davasını canlı tutmak, kültürel erozyonu engellemek, yeni nesilleri milli ruhla yetiştirmek ve uluslararası kamuoyunda Türkistan'ın sesini duyurmak için gösterdikleri çabaları ortaya koymaktır. Özellikle Türkistanlı cemiyetlerin faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet inşası, dış Türkler politikası ve Soğuk Savaş dönemi jeopolitik dinamikleriyle ilişkilendirmek, tezin temel araştırma problemini oluşturmaktadır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Sovyetler Birliği ile olan hassas ilişkilerine rağmen Türkistanlı aydınlara sağladığı sığınak ve kültürel faaliyet zemini de bu çalışmada incelenmiştir.

Çalışmamızda, tezimizin temel kavramları olan 'Türkistan' ve 'Türkistanlı' kavramlarına kısaca değinmenin uygun olacağı düşünülmüştür. Etimolojik köken itibarıyla 'Türkistan', 'Türklerin yaşadığı yer' anlamına gelmektedir. Tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılan Türklerin bir bölümü yerleşik hayata geçerken, bir kısmı ise göçebe yaşam tarzını benimseyerek tarihsel rotaları üzerinde ilerlemeye devam etmiştir. Günümüz akademik literatüründe araştırmacıların büyük çoğunluğunun ortak kabulü, Türkistan kavramının merkezini teşkil eden coğrafyanın modern Orta Asya olduğudur. Kavramın kapsamı üzerindeki farklı görüşlerin detaylarına (Türkistan adlandırmasını yalnızca belirli bir bölgeyle sınırlandıran veya farklı bölgeleri de dahil eden yaklaşımlara) bu çalışmanın hacmini aşmaması adına girmeyeceğiz. Tezimizde

benimsediğimiz 'Türkistanlı' kavramsallaştırması ise, Türkiye'deki Türkistanlıların geldikleri coğrafi menşee (mekâna) nispetle ele alınmıştır. Geçen yüzyılın ilk yarısında kurulan örgüt ve derneklerin üye yapısı ve menşei incelendiğinde, başlangıçta bu adlandırma ile yukarıda bahsedilen Orta Asya'daki Türk kavimlerinin kastedildiği görülmektedir. Nitekim bu bireylerin, kendilerini farklı ve dar bir Türk kavmi adlandırmasıyla tanımlamak yerine, daha kapsayıcı bir kimlik olarak 'Türkistanlı' ifadesini kullanmayı tercih ettikleri gözlemlenmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'deki değişen politik ortam ve yeni göç dalgaları gibi faktörlerin, Türkistanlılar topluluğunu önemli ölçüde etkilediği gözlemlenmektedir. Bu dönemdeki temel motivasyonlar arasında, esaret altında yaşama arzusunun sona ermesi, mücadelenin yurtdışında sürdürülmesi ve özgün mücadele biçimlerinin benimsenmesi gibi gerekçeler bulunmaktadır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, 'Türkistanlı' kavramının önceki dönemdeki kapsayıcılığı azalmış ve aynı etnik kökenden gelen toplulukların birbirine daha fazla yakınlaştığı bir süreç yaşanmıştır. Bu bağlamda, başlangıçta birlikte hareket eden başta Doğu Türkistan Türkleri (Uygurlar) ve sonrasında Kazaklar, bu yeni dönemde mücadelelerini kendilerine özgü yöntemlerle ve ayrı yapılar içinde yürütme gereği duymuşlardır. Söz konusu kavramsal kapsamın araştırma alanımızı aşırı derecede genişletme potansiyelinden dolayı, çalışmamızın çerçevesi sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmamız; geçen yüzyılda Sovyetler Birliği coğrafyasından Türkiye'ye göç ederek ilk topluluklarını kuran öncülerin izini takip etmek suretiyle, bu silsileden devam eden örgüt ve yapıların incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Bu ana akımı (silsileyi) takip etme kararı nedeniyle, daha sonraki dönemlerde farklı siyasi veya sosyo-kültürel nedenlerle oluşmuş diğer topluluklar araştırma alanımızın dışında tutulmuştur.

Bu bağlamda, araştırma şu temel sorulara yanıt aramaktadır:

- XX. yüzyılda Türkiye'de kurulan Türkistan cemiyetlerinin kuruluş amaçları ve örgütsel yapıları nelerdir?
- Bu cemiyetler, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ndeki değişen siyasi koşullara yanıt olarak faaliyetlerini ve söylemlerini nasıl uyarlamışlardır?
- Türkistan cemiyetlerinin Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile olan ilişkileri ne şekilde seyretmiştir ve bu ilişkiler cemiyetlerin faaliyetlerini nasıl etkilemiştir?

- Türkistan diasporası kurduğu örgütlenmeler aracılığıyla milli kimliğini, kültürel mirasını ve bağımsızlık davasını nasıl korumuş ve gelecek nesillere aktarmıştır?
- Türkistan kökenli aydınlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin akademik, kültürel ve toplumsal yaşamına hangi önemli katkılarda bulunmuşlardır?

Tezimiz, kapsam ve sınırlılıkları itibarıyla, Türkiye'de faaliyet gösteren Türkistan cemiyetlerini XX. yüzyıl ile sınırlandırmaktadır. Analizlerimiz ise Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti, Türkistan Millî Birliği (TMB), Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB), Türk Kültür Birliği (TKB), Türkistan ve Azerbaycan Öğrenme Derneği, Türkistan Kültür Derneği, Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, İstanbul Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Ankara Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Türkistan Öğrenci Birliği (TÖB) ve Türkistan Araştırmaları Vakfı (TAV) gibi önde gelen cemiyetleri içermektedir. Araştırmamız, birincil kaynak niteliğindeki dernek tüzükleri, dönemin süreli yayınları, arşiv belgeleri ve önde gelen Türkistanlı aydınların biyografileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın kapsamı, adı geçen cemiyetlerin faaliyetlerini ve bunların Türkiye'deki etkileşimlerini mercek altına alırken Türkistan diasporasının diğer ülkelerdeki faaliyetlerine de doğrudan ve ayrıntılı olarak değinmektedir. Ancak ilgili cemiyetlerin uluslararası bağlantıları ve faaliyetleri tezimizin ana konusuyla ilişkili olduğu ölçüde sınırlandırılmıştır.

Bu tez yapısal olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde XX. yüzyılın ilk yarısında geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Türkiye'de faaliyet gösteren Türkistan cemiyetlerinden Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti ve Türkistan Milli Birliği (TMB) incelenmektedir. İkinci bölümde ise Türkistan Türk Gençler Birliği, Türkistan ve Azerbaycan Öğrenme Derneği ve Türk Kültür Birliği gibi cemiyetlerin faaliyetlerine ve yayınlarına değinilmektedir.

Üçüncü bölümde ise Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Ankara Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, İstanbul Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Türkistan Öğrenci Birliği ve Türkistan Araştırmaları Vakfı gibi XX. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet göstermiş olan cemiyetler ve Türkistanlı aydınlar incelenmektedir. Bu yüksek lisans tezinde incelenen dönemin genişliği, kullanılan birincil kaynakların çeşitliliği, konunun Türkiye Cumhuriyeti Tarihi bağlamında ele alınışı ve sunulan yeni

bilgiler açısından mevcut literatüre önemli katkılar sunarak özgün bir nitelik taşımasına özen gösterilmiştir. Tezin özgün katkıları aşağıdaki hususlarda somutlaşmaktadır:

- **Kaynakların Kullanımı ve Bulgular:**

Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) broşürleri ilk defa bu tezde kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Araştırmalar sonucunda cemiyetlerle ilgili görsel kaynaklara da ulaşılmıştır. Örneğin TTGB albümü ve Türkistan Öğrenci Birliği ile ilgili görsel kaynaklar ekler kısmında verilmiştir. Yeni açılan arşiv belgeleri ışığında, TTGB'nin Adana şubesi Seyhan Türk Kulübü hakkında ilk defa bu tezde detaylı bilgi verilmektedir. Türk Kültür Birliği hakkında ilk defa arşiv belgeleri ışığında bilgi sunulmaktadır. Adana Türkistanlılar Derneği ve onun yayınları ("Bulak" ve "Eslek" gibi) ilk defa bu kadar detaylı incelenmektedir. "Türk Amacı", "Türkistan" dergilerinin bibliyografyaları ilk defa bu tezde teferruatlı şekilde sunulmaktadır. "Türkistan Sesi", Çağatay Koçar özel arşivinde bulunan Türkistanlıların Milletlerarası Haber Bülteni ilk defa bu tezde incelenmiştir. ATYD Haber Bülteni içreği ile ilgili analizler ilk defa bu tezde sunulmaktadır. Türkistan Öğrenci Birliği tarihi ilk defa bu tezde ayrıntılı olarak verilmektedir. Türkistan Araştırmaları Vakfı'nın tarihçesi ve yayınları da yine ilk defa bu tezde teferruatlı şekilde incelenmektedir.

- **Literatürdeki Eksik ve Yanlışların Düzeltilmesi:**

Cemiyetler ile ilgili literatürdeki eksik ve yanlış bilgiler tespit edilerek birincil kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında doğrulanmış, hatalı yorumlar belirtilmeye çalışılmıştır. Cemiyetlerin yayın faaliyetleri, sadece varlıkları düzeyinde değil, içerik ve misyonları açısından da detaylı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

- **Biyografik Çalışmalar:**

Abdülhamit Koçar, Çağatay Koçar, İbrahim Yarkın, Mecit İbrahim Okay, Ahmet Can İbrahim Okay, Ahmet Caferoğlu ve Muharrem Feyzi Togay gibi önde gelen Türkistanlı aydınların biyografileri ilk defa bu tezde kapsamlı bir şekilde oluşturulmaya gayret edilmiştir. Tezimizdeki biyografisi bilinen şahsiyetlerin (Zeki Velidi Togan, Osman Kocaoğlu) biyografileri oluşturulurken tekrardan kaçınmak amacıyla kısa bilgiler sunulmuş, ilaveten yeni bulgular verilmiştir.

Bu yönleriyle tezimiz Türkistan diasporasının Türkiye'deki varlığını ve Türkistan davasının XX. yüzyıl Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki yerini çok daha kapsamlı ve özgün bir perspektiften ele almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM:
GEÇ OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TÜRKİSTAN CEMİYETLERİ

1.1. BUHARA TAMİMİ MAARİF CEMİYETİ

1.1.1. BTMT Nizamnamesi İncelemesi

"Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti" ya da "Buhara Genel Eğitim Topluluğu" XX. yüzyılda Türkiye'de yaşayan Türkistanlıların burada oluşturdukları ilk resmi cemiyetlerden biridir. Cemiyetin nizamnamesini de içeren "Buhara Tamimi Eğitim Topluluğu Yardımının Hereketleri"nde resmi kuruluş tarihi 11 Şevval 1327 (26 Ekim 1909) olarak kaydedilmiştir.[1] Topluluğun kurucuları yukarıda bahsi geçen broşürde belirtilmediğinden bu konuda yapılan araştırmalarda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Zeki Velidi Togan, 1909 yılında Buhara'dan Türkiye'ye İran yoluyla gelen Fıtrat ve Mukimiddin, Rusya yoluyla gelen Osmanhoca, Gülcalı Abdülaziz, Sadık Aşur oğlu'nun işbu topluluk kurucuları arasında yer aldıklarını yazmaktadır. [2] Timur Kocaoğlu'na göre ise bu topluluk Abdurrauf Fıtrat (1886-1938) ve aynı zamanda Osmanhoca (1878–1968) gibi Buharalı Ceditçiler tarafından İstanbul'da kurulmuştur.[3] Abdiraşidov topluluğun kurucuları hakkında hiçbir yerde net bir şekilde bahsedilmediğini belirtmekle beraber, topluluğun yukarıda ismi zikredilen kişiler tarafından kurulmuş olması gerektiğini, aynı dönemde Buhara'da yaşayan ve faaliyet gösteren aydınlardan *Sadr al-Din Ayni*'nin[4] *"Buhara İnkılabının Tarihi"* adlı eserinde

---

[1] Timur Kocaoğlu, **Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924. Studies in Honour of Osman Khoja**, İkinci Baskı, Haarlem, Hollanda, 2018, s. 471.

[2] Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, 2. bs., Enderun Kitabevi, 1981, s. 354.

[3] Kocaoğlu, a**.g.e**, s. 472-473

[4] *Sadr al-Din Ayni*- Sadriddin Aynî (1878-1954), modern Özbek ve Tacik edebiyatının kurucularından kabul edilen önemli bir yazardır. Buhara Emirliği'nde doğup medrese eğitimi alan Aynî, genç yaşta şiire yönelmiş ve "Aynî" mahlasıyla tanınmıştır. Eğitim reformlarını savunmuş, bu nedenle baskılara maruz kalarak Buhara'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Klasik şairler üzerine yaptığı bilimsel çalışmalarla da bilinen Aynî, 1943'te Özbekistan İlimler Akademisi fahri üyeliğine seçilmiş, 1951-1954 yılları arasında ise Tacikistan İlimler Akademisi'nin ilk başkanı olmuştur. Şiirlerinde aşk, yalnızlık ve adaletsizlik gibi temaları işlemiş, aynı zamanda hicivli eserler de kaleme almıştır. 1900'lerin başından itibaren sosyal meselelere yönelen Aynî, Cedidçilik hareketinin önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Gazetecilik ve

bu konudan ilk olarak bahsettiğini yazmıştır. Konu ile ilgili İsmail Gaspıralı tarafından *"Tercüman"* gazetesinin 1909 senesindeki 52.sayısında *"İstanbul'da Buhara Hayriye Cemiyeti"* başlıklı makale yayınlandığını ve mevzubahis makalede topluluk kurucularının İstanbul'a yerleşmiş Türkistanlılar olarak belirtildiğini aktarmaktadır. Yine Buhara'da eğitim alarak sonradan İstanbul'a yerleşmiş olan ve topluluğun en faal üyelerinden Âlimcan İdrisî (1887-1959) [5] isimli kişinin de yukarıda adı geçen kurucular daha İstanbul'a gelmeden önce cemiyetin resmi kaydını yaptırmış olduğunu söylemektedir. [6] Revnakoğlu ise yukarıdakilere ilaveten İstanbul'daki Kadırga Özbekler Dergâhı ya da Buhara Özbekler Tekkesinin son şeyhi Abdurrahman Efendi'nin (1885-1953) işbu cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer aldığını nakletmektedir.[7] Özetlemek gerekirse kurucu üyeler hakkında net ve toplu bir bilgiye hiçbir kaynakta rastlanılmamıştır. Bu bilgiyi aktaranlar sadece kendi tanıdığı kurucu üyelerden bahsetmişlerdir. Bunun dışında cemiyetin kuruluşu çok daha önceden planlanmış olmalıdır. Buhara'dan gelecek olan kurucu üyelerin cemiyetin resmi kuruluş tarihi olan 1909'dan İstanbul'a geldiğini hesaba katacak olursak, onlar gelene kadar cemiyet kuruluşu ile ilgili resmi işlemlerin İstanbul'daki Türkistanlılar tarafından gerçekleştirildiğini görmemiz mümkündür.[8] Kuruluş tarihi olan 1327 senesi Rumi takvime göre hesaplanırsa miladi 1911 sonları ile 1912 başlarına denk gelmektedir. Ama bu konu ile ilgili yapılan araştırmaların hemen hemen hepsinde

editörlük yapmış, "Türkistan Ölkesige" gibi önemli şiirlere imza atmıştır. 1920'ler ve 1930'lar onun en verimli dönemi olmuş, "Buhara Cellâdları", "Adina" ve "Qullar" gibi romanları, "Buhara Manğıt Emirliği'nin Tarihi" gibi tarihî eserleri ile tanınmıştır. Özellikle Tacik dilindeki "Dâhunda" (1930), Tacik Sovyet edebiyatının ilk romanı kabul edilmiştir. Son eseri olan "Esdelikler" (1949-1954) adlı anı kitabında eski Buhara'yı anlatmıştır. Sadriddin Aynî, 15 Temmuz 1954'te vefat etmiştir. / Şuayip Karakaş, **"Sadriddin Aynî"**, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 15: Özbek Edebiyatı II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000, s. 285.

[5] Sadr al-Din Ayni, **Buxoro Inqilobi Tarixi Uchun Materiallar**, Moskova, SSCB Halkları Merkezi Neşriyatı, 1926, s. 45.

[6] Zaynabidin Abdirashidov, "Buxoro Jadidlarining Xayriya Jamiyatlari: Maqsad va Vazifalari.", **Filoloji Araştırmaları: Dil, Edebiyat, Eğitim Bilimsel Dergisi**, Tirmiz Devlet Üniversitesi, 2023, s. 23- 24.

[7] Yeşilot, Yüksel Çelik, Muharrem Varol**, "İstanbuldaki Türkistan Tekkeleri",** İstanbul, TÜRÇEK, 2015, s. 83- 84.

[8] Ahat Andican'a göre, Buhara Tamimi Maarif Topluluğu'nun (BTMT) kurucusu 1908 yılında İstanbul'a gelen Osman Kocaoğlu ve arkadaşları olup, kuruluş tarihi olarak da yine 1908 yılı belirtilmektedir. Ancak, tezin genel anlatımındaki resmi kuruluş tarihi (1327 şevval tarihini hicri takvimden miladiye çevirdiğimizde 1909 olur) ile bu bilgi çelişmektedir. Olayların tarihi akışına bakıldığında, bahsedilen 1908 tarihli kuruluş bilgisi genel anlatımla çelişmekte ve daha erken bir döneme işaret etmektedir. Bu durum, söz konusu teşkilatın gerçek kuruluş veya yeniden adlandırma tarihi açısından, Ahat Andican kaynağında bir yanılgıdan kaynaklandığını düşündürmektedir. Bkz. A. Ahat Andican, **Hariçte Türkistan Mücadelesi: Cedidizmden Bağımsızlığa,** 2020, s. 166.

kuruluş tarihinin hicri takvime göre hesaplandığını ve olayların tarihi akışına zıt gelmesi sebebi ile kuruluş tarihinin Rumi takvim hesabına göre belirlenmesi doğru olma ihtimalî çok düşüktür diyebiliriz.

Cemiyet hakkındaki esas kaynak yayınladıkları nizamnamedir. Nizamname, 1909'da Dersaadet caddesindeki "Vezir Han" yada diğer adıyla "Matın" tipografisinde yayınlanmıştır ve toplam dört bölümden oluşmaktadır; 1. bölüm "Buhara Tamimi Maarif Cemiyet-i Hayriye'sinin Nizamname-i Esasisi" (1-9.maddeler), 2. bölüm "İctima-i Fevkulade, İctima-i Umûmî, İctima-i Âdî" (10-17.maddeler), 3. bölüm "Cemiyet tarafından kabul edilecek talebe hakkında şerâit" (ayrıca 1-7 maddeler) ve 4. bölüm "Buhara Tamimi Maarif Cemiyet-i Hayriye'sinin Hatt-ı Hereketidir" (ayrıca 1-14.maddeler) şeklindedir.[9]

Topluluk nizamnamesinin 4. bölümünün 1. ve 2. maddelerinde belirtildiği üzere onun kuruluş amacı Buhara'da ilimi yaymak ve yeni okullar kurmak olup, *bir hayır cemiyeti olarak yegâne hedef-i maksudu* her sene lüzumu kadar Buharalı ve Türkistanlı talebe getirerek İstanbul okullarında okutmaktır. Nizamnamede cemiyetin hiçbir siyasi maksadı olmadığı ve asla siyasi faaliyetlerle ilgilenmeyeceği net bir şekilde belirtilmiştir. Cemiyet, *daimî* (sürekli üyeler) *ve muhabere* (kısa süreli)üyelerden oluşmaktadır. Topluluğun sürekli üyeleri 14 kişiden oluşan *heyeti müşavere* (danışma kurulu) adlı kurulun doğal üyeleridir. Bu kurulun üyeleri arasından ise *heyeti idare* yani yönetim kurulu seçilmektedir. Danışma kurulu ilk seneye mahsus kurucular tarafından seçilmiştir. Yönetim kurulunda ise üyeler sürekli olarak oybirliğiyle seçilmiştir. Topluluğun sürekli üyesi olarak kabul edilenler bir defaya mahsus yarım Osmanlı lirası ve her ay üyelik bedeli olarak on kuruş vermek zorundadırlar. Ayrıca üç ay boyunca düzenli olarak görevlerini yapmayan üyeye bir uyarı yazısı gönderilir, uyarıya cevap vermezse üyelikten çıkarılacaktır. Yıllık 120 kuruş ödemeyi taahhüt eden her kişi, *muhabere* üyesi olarak kabul edilmiştir. Kendi isteğiyle veye genel karar ile üyeliği düşürülen şahısların ödedikleri meblağdan herhangi bir para iadesi hakkı olmamıştır. Cemiyetin mesleki ilkelerine aykırı davranışlarda bulunan üyelerin (danışma kurulunun kararıyla) üyelikleri

[9] Kocaoğlu, **a.g.e.**, s. 474-478.

düşürülmüştür. Topluluk tarafından eğitimi finanse edilen öğrenci, mezun olduktan sonra yıllık gelirinden %3 oranında bir katkı payı ödemek zorundadır. Eğer öğrencinin geliri yoksa veya belirli bir seviyenin altında ise yılda 120 kuruş gibi sabit bir miktar ödemesi gerekmektedir. Derneğin yönetim kurulu; başkan, genel sekreter, haznedar ve kâtip olmak üzere dört kişiden müteşekkildir. Bu kişiler, yılda bir kez yapılan olağanüstü bir toplantıda derneğin tüzüğünde belirtilen üyelik şartlarına ve seçim usullerine uygun olarak gizli oy ile seçilmişler.

Yılda bir kez olağanüstü genel toplantı yapılması zaruridir. Ayrıca üç ayda bir kez de genel toplantı yapılır ve topluluğun kararları danışma kurulu tarafından genel toplantıya sunulurdu. Olağan toplantılar ise haftada bir kez danışma kurulu üyelerinin toplanmasıyla yapılır ve topluluğa ait ayrıntılı konular görüşülürdü. ...*Vekil-i mücctemed* yani topluluk vekili olan kişi, bulunduğu yerde ikamet eden kişileri muhabere üyesi olarak kaydeder, bu üyelerin yıllık aidatlarını toplar ve merkeze gönderirdi. Topluluk vekili, topluluğun talep etmesi durumunda kendisinde bulunan parayı derhal göndermekle yükümlüdür. Yine toplulukla sürekli iletişim halinde bulunarak gelişmeleri takip ederek sadece başkanı muhatap almıştır. Buna göre üyeler ile topluluk vekili arasındaki iletişimden başkan sorumludur. Bu sayede iletişimin daha düzenli ve etkin bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır. Topluluk bir iş yapmak istediğinde vekil, iş için en uygun bir kişiyi bulmakla yükümlüdür. Bu kişinin seçiminde en az 10 üye ile görüşülür ve seçilen kişinin uygunluğunun, görüşülen üyelerin çoğunluğu tarafından onaylanması gerekmektedir. Nizamnamenin 2. bölümüne göre bahsi geçen vekil görevini *fahri* yani gönüllü olarak üstlenmektedir. Eğer topluluk, vekilini İstanbul'a bir toplantıya veya başka bir nedenle davet ederse gidiş ve dönüş yol masrafları topluluk tarafından karşılanacaktır. Özetle vekilin masrafları cemiyetin sorumluluğu altındadır. Topluluk vekilinin görev süresi bir yıldır ve sürenin sonunda yeni bir vekil seçilecektir. Bu seçimi yapma yetkisi ise yine danışma kuruluna aittir.

Nizamnamede cemiyete kabul edilecek talebelere dair şartlar için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Buna göre topluluk Buhara ve Türkistan'dan belirli sayıda öğrenci getirmiştir. Bu sayı danışma kurulunun kararına göre belirlenmiştir. Öğrenciler topluluk üyelerinin en fazla üyesi olduğu iller ve kasabalardan seçilmiştir. Kısacası

hangi bölgeden kaç öğrenci geleceği o bölgenin topluluk üyesi sayısına bağlanmıştır. Öğrencilerin farklı bölgelerden gelmesinin temel nedeni öğrenci çeşitliliğini artırmaktır. Üyelerin yaşadığı bölgelerden öğrenci getirilmesiyle de cemiyet mensuplarının topluluğa olan aidiyetleri artırılmak istenmiştir. Her yerleşim yerine 30 cemiyet üyesine karşılık 1 öğrenci gönderme hakkı verilmiştir. Eğer komşu yerleşim yerlerinin toplam üye sayısı otuzu geçmişse, en fazla üyesi olan yerleşim yerinden bir öğrenci alınmıştır. Talebeler eğitimlerini tamamladıktan sonra diğer yerleşim yerlerinden yeni öğrenciler alınmaya devam edilmiştir. Böylece planlı şekilde öğrenci kaydı yapılmış ve topluluk kaynaklarının daha verimli kullanılması sağlanmıştır. Topluluğun öğrenci seçimi yaparken öncelik verdiği kriterler arasında öğrencinin fakir olması, tam üye olması, sağlıklı olması, yaşı ondan küçük veya büyük olmaması yer almaktadır.[10] Talebelerin velisi, çocuğunu eğitimini tamamlamadan geri alırsa veya eğitimden sonra topluluğun belirlediği kurallara uyulmazsa, topluluğun talebenin eğitimi için harcadığı parayı geri ödemek zorundadır. Velilere bu konuda bir taahhütname de imzalatılmıştır. Çocukların *evliyay-ı etfâlları* yani valileri isterlerse çocuklarını üç yılda bir belirlenen bir yere gönderebilirlerdir. Ancak *mesârif-i seferiyesini* yani seyahat masraflarını kendileri karşılamak zorundadırlar. Ayrıca iki ayın ardından merkeze geri dönmeleri de şart koşulmuştur. Topluluk, talebelerin yurtdışı seyahatleri için gerekli olan tüm resmî belgeleri kendi bünyesinde saklamış, bu sayede çocukların belgelerinin kaybolması veya hasar görmesi gibi durumların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Yine işbu bölümde topluluğa vasiyet yoluyla bırakılan veya bağışlanan para veya mal gibi varlıkların nasıl kullanılacağı belirtilmiş olup, ona göre cemiyete vasiyet yoluyla bırakılan veya bağışlanan miktarların vasiyet eden kişinin şartlarına uygun olarak kullanılacağı ifade edilmiştir.

Nizamnamenin son 14 maddeden oluşan bölümü cemiyetin hareket planı hakkındadır. Burada cemiyetin eğitim alanında faaliyet gösterdiği ve herhangi bir siyasi amaç gütmediğini belirtilmektedir. Cemiyetin amacı Türkistan'da ve özellikle Buhara'da eğitim seviyesini yükseltmek ve okullar açmaktır. Ayrıca cemiyetin mevcut

[10] Varlıklı ailelerin hizmetçileri bu yaş kriterinden istisna tutulmuştur. Bu istisnanın nedeni, topluluğun varlıklı kesimlerden maddi destek sağlama amacıyla onların himayesindeki kişilere kolaylık sağlamak olabilir.

siyasi partiler veya hareketlerle herhangi bir bağlantısı olmadığı da defaat ile vurgulanmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere cemiyetin asli amacı mali durumuna göre her yıl gerekli sayıda talebeyi Buhara ve Türkistan'dan getirip İstanbul'daki okullarda okutmaktır. Topluluk, talebelerin sadece eğitimleriyle değil, aynı zamanda ahlaki gelişimleri ve genel davranışlarıyla da ilgileneceğini belirtmektedir. Talebelerin okul içinde ve dışında nasıl davrandıkları ve ne tarz aktivitelerle uğraştıkları yakından takip edilmiştir. Topluluk tarafından eğitimi finanse edilen talebelerin mezuniyet sonrası ne yapacakları (hangi mesleği seçecekleri, nerede çalışacakları gibi) dernek tarafından belirlenmiştir. Talebelerin topluluğun bu kararına karşı çıkma hakları yoktur. Eğer bir talebe bu karara uymazsa topluluğun onun eğitimi için harcadığı parayı geri ödemek zorundadır. Cemiyet, Buhara'da açılacak okulların inşası ve öğrencilerin masraflarının karşılanması için oradaki hayırsever zenginlere başvurarak maddi kaynak sağlamayı planladığını da nizamnamede belirtmiş olup, bu cemiyetin faaliyetlerini sürdürebilmesi için yerel kaynaklara güvendiğini, gelecekteki amaçlarının Buhara'da okullar kurarak bölgedeki ihtiyaç sahibi çocuklara da İstanbul'da eğittikleri talebeler yardımı ile eğitim vermek olduğunu göstermektedir. Kurulacak okulların yönetim ve öğretmen kadrosunda sadece cemiyetin belirleyeceği kişiler, cemiyetin şartlarını kabul etmek şartıyla istihdam olunacaktır. Eğitim masraflarıyla beraber cemiyete yıllık elli ruble vermeyi taahhüt eden zenginlerin hizmetkârları cemiyetin gözetimi ve himayesinde eğitim görebileceklerdir.

Muhabere üyelerine her üç ayda bir cemiyetin özet kararlarını içeren birer bildiri göndermeleri gerekmektedir. Gönderilen bildirinin bazı kısımlarına muhabere üyesi tarafından beyan olunan mütalaalar, görüşüldükten sonra dikkate alınmıştır. Cemiyetin farklı şubeleri yoktur. Ancak güven mektubuyla bazı yerlerde birkaç vekil bulundurmuşlardır. Vekillerin cemiyetin menfaatine aykırı hareketlerde bulundukları tespit edildiği takdirde istişare kurulunun kararıyla bir genel beyanname yayınlanarak mezkûr güven mektubunun hükmü feshedilmiştir.

Nizamnamede (12,13,14.maddeler) cemiyetin bir kütüphane oluşturulacağı ve hayırseverler tarafından hediye edilecek kitaplar ve risalelerle tezyin edileceği belirtilmiştir. Cemiyetin evraklarının resmi mühürle mühürleneceği, gerektirdiğinde yayın faaliyetlerinde bulunulacağı söylense de başka hiçbir kaynakta herhangi bir

kütüphane oluşturduklarına dair ya da topluluğun mührüne veya yayın faaliyetine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Nizamnamenin Osmanlı Türkçesinden Latinceye transkripsiyonunu Prof. Dr. Timur Kocaoğlu yapmıştır. Kocaoğlu, topluluk nizamnamesinin 1931'de Rusçaya, 1966'da Fransızca ve 1988'de İngilizce 'ye çevrildiğini yazmaktadır. Tüm çevirileri yakından inceleyen Kocaoğlu, bunların hiçbirinin baştan sona tam olmadığını, İngilizce ve Fransızca çevirilerin Rusçadaki bazı maddelerden eksik bırakıp gidilen çeviriye dayanarak yapıldığını ve orijinal metnin Osmanlı Türkçesinde olduğunu söylemektedir.[11]

Zeki Velidi Togan'a göre, Buhara'daki Terbiye-i Etfal Topluluğu[12] İstanbul'da bir şube açarak 1911'de 15, 1912'de ise 30 talebe göndermiş ve resmiyette "Buhara Tamimi Maarif Topluluğu" adını almıştır.[13] Togan'ın BTMT'i yukarıda bahsettiğimiz Buhara'daki topluluğun İstanbul şubesi olarak belirtmesi oldukça dikkat çekicidir. Çünkü topluluk nizamnamesinde bile topluluğun bağlı olduğu hiçbir yapılanmadan bahsedilmemiştir. Togan bu bilgileri sunarken dönemin Buharalı aydınlarından Sadr al-Din Ayni'nin *"*Buhara İnkılabının Tarihi*"* adlı eserinden alıntılamış olmalı ki bu bilginin ilk olarak yukarıda bahsi geçen eserde zikredildiğini görebiliyoruz. O zaman topluluğun nizamnamesinde neden bağlı olduğu merkezden hiç bahsedilmedi? Neden Sadr al-Din Ayni İstanbul'da açılan BTMT'i Buhara'daki Terbiye-i Etfal topluluğunun bir şubesi olarak ifade etti? Bunu anlamak için ilgili dönemde Buhara'daki "ceditler"in konumuzla alakadar olan faaliyetlerine göz atmak gerekir. XX yüzyılın başlarında Türkistan coğrafyası Çarlık Rusya'nın egemenliği altındaydı. Ceditler, yani aydınlar ülke gençlerinin Batı ve Doğu'nun gelişmiş ülkelerine öğrenim görmeleri için gönderilmesine büyük önem veriyorlardı. Dışarıda eğitilen bu gençlerin ülkelerine geri dönerek oradaki okullarda yeni nesillere eğitim vermeleri ve böylece Türkistan'ın kültürel gelişiminin hızlandırılması temel amaç idi. Nitekim ülkenin farklı

[11] Kocaoğlu, **a.g.e.,** s. 474-478.
[12] Kelime anlamı "Çocuk Terbiyesi" olan Terbiye-i Etfal Cemiyeti, 1908 yılında Buhara'da, Abduvohid Burhonov, Mukammil Burhonov, Hamidxo'ja Meqriy ve Ahmadjon Abdusaidov gibi yerel halk tarafından "ceditçi" (yenilikçi) olarak adlandırılan aydınlar tarafından kurulmuş gizli bir teşkilattı. Rus İmparatorluğu'na bağlı Buhara Emirliği'nde faaliyet gösteren bu cemiyetin temel amacı, eğitimde reformlar yapmak ve modern okullar açmaktı.
[13] Togan, **a.g.e.,** s. 354.

bölgelerinde bu işi gerçekleştirebilmek için çok sayıda hayır kurumu faaliyete başladı. Taşkent'te *"Cemiyeti Hayriye", "Cemiyeti İmdadiye" "Kömek",* Buhara'da *"Şirketi Buhara-i Şerif", "Terbiye-i Etfal"* gibi benzer topluluklar kurulmuş, hayırseverler ve ülke aydınları maddi ve manevi desteği ile belli kriterlere göre öğrencileri seçerek onların yurtdışına nüfuzlu üniversite ve benzeri dergahlarda eğitim almaları sağlamışlardı. Eğitim alan gençlerin ülkelerine dönerek vatanlarını ayağa kaldırması için kendi üzerine düşen görevleri yerine getirmeleri hedeflenmişti. Ancak Çarlık Rusya'nın müstemlekesi olan Türkistan hanlıklarında gerçekleşen bu kültürel hareketler, Çar hükümeti ve onun yurtdışı temsilcilikleri tarafından bir bağımsızlık mücadelesi girişimi olarak görüldüğünden sıkı takip edilerek farklı yollarla engellenmeye çalışılmıştı. Yukarıda bahsi geçen toplulukların yurtdışına gönderdiği öğrencilerden en tanınanlarından biri BTMT'nin kurucuları arasında da yer alan Abdürrauf Fıtrat (1886-1938) Bey idi. İlerleyen dönemlerde Buhara Cumhuriyeti'nin önce Eğitim sonra da Dışişleri Bakanı olacak olan Fıtrat, *"Terbiye-i Etfal"* tarafından Ocak 1910'da eğitim almak üzere Türkiye'ye gönderilmişti. Bir başka örnek olarak aynı topluluğun kurucuları arasında yer alan Osman Kocaoğlu da sonradan Buhara Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olacaktı. İkisi de Buhara Hanlığı döneminde Genç Buharalılar hareketinin [14] önderleriydi. Şimdi bütün bu bilgileri toparlayacak ve yukarıda belirttiğimiz sorumuza cevap verecek olursak Sadr al-Din Ayni'nin *"Buhara İnkılabının Tarihi" adlı* eserinde BTMT'den Buhara'daki "Terbiye-i Etfal" topluluğunun bir şubesi olarak bahsetmesinin altında kurucularından bazılarının topluluğun yurtdışına gönderdiği talebelerden olması, Osman Kocaoğlu ve diğerlerinin ise aynı zamanda bu topluluğun önderleri arasında yer alması yatmaktadır. Özetlemek gerkirse Fıtrat'ı İstanbul'a gönderen "Terbiye-i Etfal" topluluğu, aynı zamanda Osman Kocaoğlu ve onunla birlikte Türkiye'ye giden arkadaşlarının önderlik ettiği topluluk idi. Kanaatimizce Sadr al-Din Ayni'nin kendi eserinde BTMT'i "Terbiye-i Etfal" topluluğunun bir şubesi olarak belirtmiş olmasının sebebi

[14] XX. yüzyılın başlarında Buhara Emirliği'nde ortaya çıkan Genç Buharalılar hareketi, geleneksel toplum yapısını ve geri kalmışlığı hedef alan, modernleşme ve reform arayışındaki aydınların öncülük ettiği önemli bir siyasi ve entelektüel oluşumdur. Ceditçilik akımının radikal bir kolu olarak filizlenen bu hareket, Buhara'nın siyasi kaderinde dönüm noktası yaratan olaylara imza atmıştır.

Buhara'daki topluluk kadrosunun İstanbul'da benzeri amaçta açılan topluluk kurucuları arasında da yer almalarıydı.

Yukarıda BTMT gibi cemiyetlerin faaliyetleri Çar hükümeti tarafından bir bağımsızlık mücadelesi girişimi olarak görüldüğünü, Rus yetkililer tarafından sıkı takip altına alındıklarını ve farklı yollarla engellenmeye çalıştıklarını belirtmiştik. BTMT, Buharalıların yurtdışında açmış olduğu bir topluluk olmasına rağmen bağımsızlık mücadelesi girişimi olarak algılandığından aynı engellerle karşılaşmıştır. Nitekim Çar hükümeti, İstanbul'daki temsilciliği aracılığıyla bu takibi sürdürmüştü. D. Jamolova'nın cemiyetle ilgili yaptığı araştırmada Osmanlı başkentinde bulunan Rusya Büyükelçiliği görevlilerinin BTMT faaliyetlerini adım adım takip ettiklerini ve cemiyetle ilgili zaman zaman St. Petersburg'a rapor gönderdiklerini aktarmaktadır. Örneğin elçiliğin 1911 yılında merkeze yolladığı gizli bildiride Mukammaliddin Mahsum ve Muzhor Burhanovların hamiliğinde Buhara Emirliğinden 30 talebenin İstanbul'da eğitildiğini, 1912 yılındaki bir başka bildiride ise Osman Kocaoğlu ve izinden gidenlerin İstanbul'dan Buhara'ya siyasi kitaplar getirerek Türk ve İslami fikirleri tanıttıklarını yazmaktadır.[15]

İstanbul'da öğrenim gören Osmanhoca, Atohoca, Fitrat, Homidhoca gibi gençler 1913'te vatanlarına dönerek Buhara'da yeni bir eğitim kurumunun temellerini attılar. Aynı zamanda Türkiye, Tataristan, Kırım ve Azerbaycan'dan gelen en güncel yayınlarla beslenen bir kütüphane ve yayınevini de hayata geçirdiler. Bu sayede Türkistan'da modern eğitim anlayışının temelleri atılmış oldu. Bu gelişme Türk dünyasında aydınlanma hareketlerinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Topluluğun faaliyetlerinin ne zaman bitirdiğine dair bir bilgiye rastlanılmamışsa da yüksek ihtimal kurucularının Buhara'ya geri döndüklerinden kısa bir süre sonra cemiyetin işlevine son verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti, XX. yüzyılın başlarında Türkistanlı gençlerin eğitim görmeleri amacıyla kurulan önemli bir hayır kurumu

[15] Dilnoza Jamolova, "Buhara Gençlerinin Türkiye'deki Toplumları," **XVIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler, X. Cilt: Türk Dünyası Tarihi**, haz. Semiha Nurdan ve Muhammed Özler, Ankara, 2022, s. 282-292.

olmuştur. Cemiyet sadece öğrencilere burs vermekle kalmamış, aynı zamanda Türkistanlı aydınlar arasında bir dayanışma ve iş birliği ortamı oluşturmuştur. Türkistanlı öğrencilerin Türkiye ile tanışarak kültürel etkileşimde bulunmasına, milli şuurlarının gelişmesine, siyasi anlamda bilinçlenmelerine ve milliyetçi duygularının kamçılanmasına katkıda bulunmuştur. Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti, Türkistan'ın aydınlanma hareketinde önemli bir rol oynamıştır. Cemiyetin faaliyetleri sadece eğitimle sınırlı kalmamış, Rus İmparatorluğu'nun baskılarıyla rağmen Türkistan'daki siyasi gelişmelere de etkide bulunmuştur.

1.1.2. Abdürrauf Fıtrat (1886-1938)

Abdürrauf Abdürrahim oğlu Fıtrat 1886 yılında Buhara'da tüccar bir ailenin mensubu olarak dünyaya geldi. İlk başta mahalle okulunda sonra "Mir-i Arap" medresesinde tahsil gördü. 1909 yılında bazı kaynaklara göre "Terbiye-i Etfal" bazılarına göre ise "Cemiyeti Hayriye" desteği ile İstanbul'da eğitim alması için Osmanlı topraklarına gönderildi.[16] Fıtrat'ın İstanbul'da geçirdiği seneler araştırmacılar tarafından birden fazla kaynakta farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Genel olarak yapılan araştırmalar Fıtrat'ın İstanbul'da geçirdiği sürenin 1909-1913 yılları arası olduğunu göstermektedir. Fıtrat'ın bu yıllar içerisinde tam olarak nerede eğitim aldığı hakkında da farklı görüşler mevcuttur. İstanbul'da iken kendi yazdığı "Münazara", "Beyanat-ı Seyyah-i Hindi ve Rehber-i Necat" ve "Sayha" eserlerini yayımlamıştır.

Abdürrauf Fıtrat BTMT kurucuları arasında yer almıştır. Jamolova'ya göre, İstanbul Üniversitesi öğrencisi olan Fitrat, Türkiye'deki diğer Türkistanlı öğrencilere hem mali hem de manevi destek sunmayı amaçlayan bir dernek kuracak ve bu derneğin işleyişini belirleyen kapsamlı bir tüzük hazırlayacaktır. Ayrıca, bu dernek Buhara ve Türkistan'dan öğrenci akışını teşvik etme ve hızlandırma hedefini de taşıyacaktır.[17] Abduraşidov'un kendi araştırmaları da bu fikrin doğruluğunu desteklemektedir.[18]

[16] Ayni, **a.g.e.,** s. 35.
[17] Jamolova, "Buhara Gençlerinin Türkiye'deki Toplumları", s. 284.
[18] Abdirashidov, a.g.m., s. 23.

1909'da İstanbul'da Farsça yayınlanan “Münazara” adlı eseri ilk teorik çalışmalarından biridir. Ceditçilik hareketinin gelişimine önemli katkı sunan bu eser, dönemin eğitim reformları bağlamında eleştirel bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Eser, tarihi ilerlemenin farklı aşamalarında yer alan din ile dünya ve toplum ile eğitim konularında farklı görüşlere sahip iki kişinin tartışmasını merkeze almaktadır. “Münazara”, Buhara Emirliği ve Rusya hükümeti tarafından yasaklanmasına rağmen çeşitli yollarla Buhara'ya ulaştırılmış ve geniş kitlelere yayılmıştır. Eser, halkın aydınlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Sadriddin Ayni de eser hakkında “çağın ilerlemesine son derece güçlü ve verimli bir etki gösterdiği" yorumunda bulunmuştur. Eserin ilk araştırmacısı ve yayıncısı Mahmudhoca Behbudiy, kitabın o dönem Buharalılar için taşıdığı faydayı vurgulamıştır. Başlangıçta tiyatrolarda bazı kısımları çıkarılarak sahnelenen “Münazara”, 1911'de Hacı Muin Şükrulloh oğlu çevirisiyle “Türkistan Vilayetinin Gazetesi”nde, 1913'te ise Behbudiy'nin önsözüyle ayrı bir kitap olarak yayımlanmıştır.[19]

Fıtrat, Cedit hareketinin başlıca liderlerinden biri olarak Müslüman toplumunu modernleştirmeyi amaçlamıştır. Ezbercilik yerine analitik eğitimi savunan “yeni yöntem” okullarının kurulmasını teşvik etmiştir. Eserlerinde geleneksel eğitime eleştiri getirirken rasyonalizm ve modern bilimi savunarak Türkistan'daki ulusal diriliş hareketinin gayri resmi programı haline gelmiştir. Modern Özbek edebiyatının öncülerinden olan Fıtrat, nesir, şiir ve dramada çok yönlülük sergilemiştir. Edebiyatı toplumsal eleştiri ve reform aracı olarak kullanmıştır. Başlangıçta Farsça yazarken 1917'den itibaren Özbekçe’ye yönelmiş, Özbekçenin standartlaşması ve Latin alfabesine geçişini savunarak dilin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. “Genç Buharalılar” hareketinin kurucularından olan Fıtrat, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde kısa süre Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır. Ancak milliyetçi fikirleri Sovyet rejiminin politikalarıyla çatışmış, bu da onun siyasetten çekilmesine yol açmıştır. “Münazara” gibi eserleri milliyetçilik suçlamalarına zemin hazırlamış ve 4 Ekim 1938'de Stalin'in "Büyük Temizliği" sırasında yargılanmadan idam edilmiştir.

[19] Mohinur Akram Qizi Yo‘ldasheva, “Abdurauf Fıtratnıng “Munozara” Asarıda Ma’rıfatparvarlık G‘oyaları Talqını,” **Science Shine International Scientific Journal**, Cilt: 1, Sayı: 12, 25 Nisan 2024, s. 2.

Eserleri uzun yıllar yasaklı kalmıştır. Fıtrat, trajik sonuna rağmen bağımsız Özbekistan'da ulusal bir kahraman ve modern Özbek kültürünün mimarı olarak yeniden değer kazanmıştır. Eserleri günümüzde incelenmekte ve vizyoner fikirleri yeni nesillere ilham vermektedir. Onun mirası ve bilimsel titizliği Türk tarihinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

1.1.3. Abdurrahman Efendi (1885-1953)

Şeyh Abdurrahman Efendi, 1885-86 (H. 1303) yıllarında İstanbul'un Samatya semtindeki Etyemez mahallesinde dünyaya gelmiştir. Kendisi, Kadırgadaki Buhara Özbekler tekkesi şeyhi Mecid Efendi'nin mahdumu, yani oğludur. Temel eğitiminin ardından, Fatih Camii'ndeki derslere devam etmiştir. Burada, dönemin saygın alimlerinden Dersiam Hacı Hafız Ahmed Efendi'den ders alarak icazetname almaya hak kazanmıştır. Bununla da kalmayıp Kâdiriyye ve Rifâiyye tarikatlarından da icazet sahibiydi. Abdurrahman Efendi'nin şeyhlik yaptığı tekke, İstanbul'daki birkaç "Özbekler" veya "Buhara" tekkesi arasından Fatih'te, günümüz Sultanahmet semtinin Binbirdirek mahallesinde bulunan Buhara Özbekler Tekkesi'dir. Fatih'teki bu tekkenin tarihi 1692 yılına kadar uzanır. 1887'de bir onarım görmüş ve 1900 yılında Buharalı bir ileri gelen olan Âstankul Bey tarafından mescidi yeniden inşa ettirilmiştir. Buharalı bir validen bu tür bir himaye görmesi, tekkenin sadece bir ibadet mekanı olmadığını, aynı zamanda Orta Asya ile resmi bir diplomatik ve kültürel bağlantı noktası, fiili bir misafirhane ve elçilik işlevi gördüğünü kanıtlamaktadır. Tekkenin son şeyhi olan Abdurrahman Efendi Buhârâ Ta'mîm-i Maârif Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden biri olmuştur.[20] Revnakoğlu, Abdurrahman Efendi'nin aynı zamanda Cemiyet-i Sûfiyye (Sufi Cemiyeti) üyesi olduğunu da kaydeder. 1911'de İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan bu cemiyet, tarikat dünyasına bir düzen ve birlik getirmeyi amaçlıyordu. Hedefleri arasında kardeşlik bağlarını güçlendirmek, dervişlerin ahlakını güzelleştirmek ve sufi tarikatlarının şanına yakışmayan halleri önlemek bulunuyordu. Liderleri arasında Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve Şeyh Esad Erbîlî gibi dönemin

[20] Yeşilot v.d., **"İstanbul'daki Türkistan Tekkeleri"**, s.83.

önemli şahsiyetleri vardı. [21] Revnakoğlu'nun şahsi gözlemlerine dayanan notları, Abdurrahman Efendi'nin karakterine dair nadir ve samimi bir bakış sunar: ‘‘*Kendisi, herkesin hürmetini kazanan fevkalade kibarlığı, evliya ahlakı, ilmi ve fazileti* ile *tanınıyordu. Daima güler yüzle gezer ve elinden kitap kalem düşmezdi.*’’ Bütün hayatının *“irşat ve nasihatle geçtiği”* vurgusu, onun birincil kimliğinin manevi bir rehber olduğunu pekiştirmektedir. Kaynaklar, Abdurrahman Efendi'nin Arapça, Farsça, Çağatayca ve Fransızca bildiğini açıkça belirtmektedir. Bu dillerin her biri, onun çok yönlü kimliğinin farklı bir parçasını temsil eder. Bu dillerdeki yetkinliği, klasik İslam dünyası, Orta Asya'nın Türk dünyası ve modernleşen Avrupa düşüncesi arasında akıcı bir şekilde gezinen ve tercümanlık yapan bir köprü figürü olmasını sağlamıştır.[22]

30 Kasım 1925 tarihli Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun, Türkiye'deki tasavvufun kurumsal yapısını temelden değiştirmiştir. Fatih Buhara Tekkesi de diğerleri gibi resmi olarak kapatıldı. Ancak anlatılar, tekkenin yeni bir kapasitede işlemeye devam ettiğini göstermektedir. *“Son şeyh”* Abdurrahman Efendi, 1953 yılında vefat edene kadar tekkenin harem kısmında ailesiyle birlikte yaşamaya devam etti. Tekke binası ise, laik Cumhuriyet döneminde salt dinî bir işlevden daha çok kültürel ve sosyal bir işleve doğru evirilerek çeşitli Türkistanlı kültür ve sosyal yardım derneklerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

1.1.4. Âlimcan İdrisî (1887-1959)

Âlimcan İdrisî, 1 Mayıs 1887'de Sibirya'nın Krasnoyarsk şehrinde, Kazan ve Buinsk kökenli bir Tatar ailesinin çocuğu olarak Alimcan Cafarov adıyla dünyaya geldi. Eğitim hayatı, geleneksel ve modern bilgiyi birleştiren Ceditçi ideali yansıtıyordu; 1902-1907 arasında Buhara'da medrese eğitimi aldıktan sonra İstanbul'da felsefe ve ilahiyat, ardından Lozan Üniversitesi gibi Avrupa kurumlarında öğrenim gördü. Gençliğinde son derece aktifti. 1906'da Abdurrauf Fıtrat gibi aydınlarla birlikte, Türkistanlı öğrencileri İstanbul'da okutmayı amaçlayan “Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti”ni Buhara'da kurdu. Buhara Emir’inin yasağına rağmen,

[21] M. Baha Tanman, “Özbekler Tekkesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, 1993, s. 335.
[22] Yeşilot v.d., **a.g.e.,** s. 84.

cemiyetin faaliyetlerini 1911'den itibaren İstanbul'da açtıkları şube ile sürdürdüler. İdrisî de bu süreçte öğrencilerin organizasyonuyla yakından ilgilendi. [23] BTMT kuruluşunda önemli rol üstlenmiştir.[24] Birinci Dünya Savaşı sırasında İdrisî'nin çok dilli ve çift kültürlü kimliği, kendisinin Almanya için stratejik bir varlık haline gelmesini sağladı. Rus ordusundan esir düşen Müslüman askerlerin tutulduğu Wünsdorf gibi kamplarda imam ve örgütleyici olarak görev yaptı. Burada, Almanya'yı İslam dostu olarak gösteren ve esirleri Osmanlı saflarında savaşmaya teşvik eden El Dschihad gibi propaganda yayınlarının hazırlanmasında kilit rol oynadı. Savaşın ardından Berlin'e dönerek Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin temsilcisi oldu ve 1918-1925 yılları arasında Almanya'daki öğrencilerin işleriyle ilgilendi. Ancak Buhara hükümeti 1924'te Sovyetler tarafından ilhak edilince, burslar kesildi ve İdrisî'nin bu öğrencilerle ilişkisini kestiği belirtilmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında kariyerinin en güçlü ve tartışmalı dönemine girdi. Nazi Almanya'sı Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Doğu Masası'nda (Orientreferat) Türkçe yayınlar bölümünün yöneticisi olarak, Nazi ideolojisini ve Yahudi karşıtlığını yayan radyo yayınları yönetti. Savaşın sona ermesiyle Nazi rejiminin çöküşünden büyük bir zarar görmeden kurtuldu. 1947'de Avrupa'daki Türk mültecilere yönelik bir yardım faaliyeti sırasında adı, dağıtımda dolandırıcılık ve iltimas yaptığı iddialarıyla bir skandala karıştı. Hayatının son yıllarını yeni bir hami arayışıyla Orta Doğu'da geçirdi. Mısır, Suriye ve Ürdün'ü dolaştıktan sonra Suudi Arabistan'a yerleşti ve 22 Eylül 1959'da burada vefat etti. Mezarı, eşi Şemsülbenat ve kızı Gülnar ile birlikte Münih'teki Orman Mezarlığı'nda bulunmaktadır.[25]

1.2. TÜRKİSTAN MİLLÎ BİRLİĞİ

[23] Halime Türen, "Tatar Aydınlarından Âlimcan İdrisî (1887-1959): Hayatı ve Basında Çıkan Yazıları", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 7-8.
[24] Abdirashidov, **a.g.m.,** s. 24.
[25] Ömer Özcan, **"Bir Vatandan Bir Vatana- Rusya Müslümanlarından Türk İlim, Fikir ve Siyaset Hayatına Katkıda Bulunanlar"**, Dergâh yayınları, İstanbul, 2018, s. 87-94.

1.2.1. TMB kuruluş tarihçesi

Türkistan Millî Birliği (TMB) ve ona bağlı teşkilatların kuruluşuna yönelik ilk adımlar, Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya'daki yeni siyasi ortamda, 1920'li yılların başlarında Türkistan'da atılmıştır. Bölgedeki Türk halklarının bağımsızlık arayışlarının bir sonucu olarak gelişen bu çabalar, o dönemde Bolşevik devleti içerisinde oluşturulan özerk bölgeler ve cumhuriyetlerin aydınları ve liderlerinin Sovyetlere karşı birlikte mücadele etme ve bir araya gelme çabalarının bir sonucuydu.

Türkistan Millî Birliği (TMB), Türkiye'de kurulan en büyük ve en etkili Türkistanlı cemiyet olmuştur. Öyle ki, ondan sonraki yıllarda Türkiye'de teşkil edilen ekseri cemiyetler, dernekler ve toplulukların büyük bir çoğunluğu ya doğrudan TMB'nin bünyesinde faaliyet göstermiş ya da TMB üyeleri tarafından kurulmuştur. Bu durum, TMB'nin Türkiye'deki Türkistanlı diasporasının örgütlenmesinde ve gelişiminde ne denli merkezi bir rol oynadığını açıkça göstermektedir.

Türkistan Millî Birliği, temelleri 1920'lerde Buhara'da atılan ve 1927'de İstanbul'da yeniden kurulan önemli bir siyasi harekettir. Bu teşkilatın amacı, Sovyetler Birliği'nin baskıcı politikalarına karşı Türkistan'ın bağımsızlığını savunmak ve bu yöndeki mücadeleyi sürdürmektir. Zeki Velidi Togan, Osman Kocaoğlu ve Mustafa Çokay gibi ülkenin önde gelenleri ve aydınları tarafından kurulan teşkilat, Türkistan'daki farklı siyasi grupları bir araya getirerek ortak bir amaç etrafında birleşmeyi hedeflemiştir. Teşkilatın ideolojisi, Türk milliyetçiliği ve Turancılık düşüncelerine dayanmaktadır. Türkistan Millî Birliği, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar varlığını sürdürmüş ve Türkistan halklarının ulusal bilincinin korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Teşkilatın faaliyetleri, Sovyetler Birliği'nin sıkı denetimi altında olduğu için genellikle gizli ve esasen ülke dışında yürütülmüştür. TMB, yayınladığı dergiler ve broşürlerle Türkistan halkının ulusal bilincini canlı tutmaya çalışmıştır. Ayrıca, teşkilatın üyeleri, Sovyet yönetimine karşı çeşitli direniş eylemlerine katılmışlardır. Teşkilatın mücadelesi, Türkistan halklarının bağımsızlık ve özgürlük arayışında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

TMB, Türkiye'deki faaliyetleri kapsamında, Türkistan'ın sorunlarını tartışmak ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla çeşitli toplantılar ve konferanslar

düzenlemiştir. Teşkilatın yayıncılık faaliyetleri de bu amaca hizmet etmiştir. “Yeni Türkistan” dergisi, TMB'nin ilk yayın organlarından biriydi ve teşkilatın ideolojisini yaymak için önemli bir rol oynadı. Derginin kurucuları arasında, Türkistanlı aydınlar Osman Kocaoğlu ve Zeki Velidi Togan da bulunuyordu. Dergi, 1927-1939 yılları arasında yayın hayatına devam etti. “Yaş Türkistan” dergisi ise, Türkistan Millî Birliği'nin daha sonraki yıllarda yayınladığı başka bir dergiydi. Mustafa Çokay'ın editörlüğünü yaptığı bu dergi, 1929-1939 yılları arasında yayınlandı. “Yaş Türkistan”, “Yeni Türkistan” a göre daha siyasi bir çizgiye sahipti ve Sovyet rejimine karşı daha sert eleştiriler içeriyordu. Her iki dergi de TMB'nin mücadelesinde önemli bir rol oynamış ve Türkistanlılar arasında ulusal bilincin uyanmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, TMB, Türkiye'deki üniversitelerde ve diğer eğitim kurumlarında Türkistan'ın tarihi ve kültürü hakkında seminerler ve konferanslar düzenleyerek, Türkistanlı gençlerin bilinçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Türkistan Millî Birliği'nin (TMB) kuruluşuna yönelik ilk adımlar, 1920'li yılların başlarında atılmaya başlanmıştır. Bu çabalar, Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükümetinin devrilmesiyle ortaya çıkan yeni siyasi ortamda, bölgedeki Türk halklarının kendi bağımsız devletlerini kurma veya en azından özerk cumhuriyet statülerini muhafaza etme arayışlarının bir sonucu olarak gelişmiştir. O dönemde bölge halklarının çabalarıyla Bolşevik devleti içerisinde birçok özerk bölge ve cumhuriyet oluşturulmuştu. TMB de, işte bu özerk bölge ve cumhuriyetlerin aydın ve liderlerinin Sovyetlere karşı birlikte mücadele etme ve bir araya gelme çabalarının bir sonucuydu. Böyle aydın ve liderlerden biri de Ahmet Zeki Velidi Togan olmuştur. Ahmet Zeki Velidi Togan, bir dönem Milli Başkurt hükümetinde askeri ve dahili bakanlık ile başkanlık gibi önemli görevler üstlenmiş bir liderdi. Ancak daha sonra Bolşeviklerin amaçlarına hizmet etmek istemeyerek Türkistan'a geçmiş ve buradaki mücadeleye katılarak Sovyet rejimine karşı direnişini sürdürme kararı almıştır. Togan'ın bu kararlılığı ve Türkistan'daki faaliyetleri, bölgedeki bağımsızlık yanlısı hareketler ve Türkistan Millî Birliği'nin (TMB) kuruluş çabalarıyla aynı döneme denk gelmektedir. TMB'nin ortaya çıkışında etkili olan Sovyet karşıtı direniş ruhunu temsil eden önemli şahsiyetlerden biri olarak Ahmet Zeki Velidi Togan'ın mücadelesi, Türkistan'ın bağımsızlık arayışının önemli bir parçasını

oluşturmuştur. Ahmet Zeki Velidi Togan, önce Hive, sonra Buhara'ya geçerek burada Genç Buharalılar hareketinin önde gelen isimleri ve hükümet yetkilileri olan Feyzullah Hocaev (hükümet başkanı), Abdulkadir Muhitdinov, Osman Kocaoğlu ve Abdulhamid Oripov'lar ile iş birliği yapmıştır. Bu iş birliği neticesinde, Türkistan Millî Birliği'ni kurmak amacıyla önemli ve ilk nitelikteki çalışmalar başlatılmıştır.[26] Örneğin 1921 yılının başları itibarıyla, bölgedeki istiklal hareketi liderleri ve Korbaşılar arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla Türkistan'ın dört bir yanına özel elçiler gönderilmiştir. Bu önemli adımdan sonra, milli birlik davasına gönül vermiş fedailer olarak öne çıkan Türkmen vekili Kakajan Berdiyev ile Alaş Orda [27] temsilcileri Hayrettin Bolğınboyev ve Muhtar Avezov gibi isimler de Buhara'ya gelmişlerdir. Onlar Buhara yakınlarından mahsus belirlenmiş "Harğuş" köyü ve Buhara emirinin "Mohi Hosa" sarayında gizli toplantı gerçekleştirirler.[28] Bu buluşmalar, Sovyet karşıtı mücadelenin farklı Türkistan bölgeleri ve hareketleri arasında koordine edilerek ortak bir cephe oluşturulması çabalarının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı ve Türkistan Millî Birliği'nin (TMB) kuruluş sürecine zemin hazırlamıştır. Yukarıda bahsi geçen gizli toplantılarda, ceditler, sosyalist Erk Fırkası[29] ve Kazakistan'ın Alaş Orda partisi temsilcileri bir araya gelerek Türkistan Millî Birliği'ni (TMB) kurma yönünde önemli bir karar aldılar. Türkmen temsilcilerin bu toplantılara katılımına rağmen, Türkmenlerin bu birliğe tam olarak dahil olup olmadığına dair kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Olayların ilerleyişine bakıldığında, sebebi net olarak bilinmemekle birlikte, Türkmenlerin büyük olasılıkla bu oluşuma dahil olmadıkları görülmektedir. Birliğin genel platformu Ahmet Zeki Velidi Togan tarafından oluşturulmuş olup, bu platform TMB'nin misyonunu ve hedeflerini kapsamlı bir şekilde belirlemiştir. Togan'a göre TMB'nin misyonu şu başlıkları içeriyordu: Tam ulusal bağımsızlığa ulaşmak;

[26] Rustambek Shamsutdinov ve Shodi Karimov, **Vatan Tarihi**, Taşkent, Sharq Yayın Evi, 2010, s. 233.
[27] Alaş Orda, 1917'de Orenburg'da kurulan ve Kazak millî demokratları tarafından oluşturulan özerk bir hükûmettir. Bu özerklik Bolşevikler tarafından dağıtılmıştır. Örgüt, "Türkistan Millî Birliği" ile de bağlantılıydı ve bu birliğin kongrelerinde temsil edildi.
[28] Ahmad Zaki Validi Tuğon, **"Хотиралар,"** Şark Yulduzi, 1993, s. 175
[29] Erk Fırkası, "Erk" Partisi, 1919'da ortaya çıkan ve Türkistan'ın ulusal bağımsızlığı için mücadele eden sosyalist bir örgüttür. Parti, başlangıçta Rusya Komünist Partisi ile işbirliği yapmayı hedeflese de Sovyet baskısı ve ulusal bağımsızlık hedeflerindeki farklılıklar nedeniyle ayrı bir yol izlemiştir. Programı, toprak ve suyun millileştirilmesi, zorunlu askerlik, ulusal ordu kurma, eğitimde modernleşme ve din özgürlüğü gibi maddeleri içeriyordu. Parti, 1926 yılında "Türkistan Sosyalist 'Erk' Partisi" adını alarak faaliyetlerine devam etmişler. Bkz. Shamsutdinov ve Karimov, **a.g.e.**, s. 236-238.

Demokratik bir cumhuriyet kurmak; Ulusal bir ordu yaratmak; Ekonomik yönetimi düzenlemek; Demir yolu inşaatı gerçekleştirmek; Türkistan'ın gerçek bağımsızlığının temellerini oluşturmak; Eğitimi tamamen çağdaş bir düzeye getirmek ve Avrupa kültürüyle uyumlu hale getirmek için önlemler almak; Milli okullar açmak; Ülkenin doğal kaynaklarının halkların (ulusların) karşılıklı çıkarları doğrultusunda kullanılmasını sağlamak; Dini özgür bırakmak ve dünya işlerini din ile karıştırmamak (din ve devlet işlerinin ayrılması prensibi)[30]; Bu platform, TMB'nin sadece siyasi bağımsızlığı değil, aynı zamanda modern bir devlet yapısı, eğitim ve ekonomik kalkınma gibi alanlarda da iddialı hedeflere sahip olduğunu göstermektedir. Sıradaki gündem maddesi, birliğin başına kimin getirileceği idi. Zeki Velidi Togan kendi hatıratlarında bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"...biz programı ve müşterek platformu tertip ettik, fakat müşterek komiteyi bir türlü kuramıyorduk. Bunun sebebi, Buharalılarla Taşkentliler arasında bir nevi rekabet, aynı zamanda Buharalıların ve Taşkentlilerin Kazaklara karşı gösterdiği güvensizlik idi. Bu yüzden kimse umumi komitenin reisliğine getirilecek şahsı kabul etmiyordu."* [31] Zeki Velidi Togan ve Başkurt temsilciler, Taşkentli tanınmış Türkistan aydını ve ceditçilik hareketinin önderlerinden Munavvarqorı'yı bu göreve aday gösterdiler. Ancak Buharalı aydınlar bu adayı onaylamadı. Bunun üzerine Buharalı aydın ve yazar Sediriddin Ayni'nin ismi aday olarak gündeme geldi. Fakat Ayni, birliğin faaliyetlerini gizli değil, ancak açık bir şekilde yürütmesi halinde başkanlığı kabul edebileceğini şart koştu. Bu adaylar üzerinde bir türlü anlaşma sağlanamayınca, bölgenin aydınları ve liderleri birliğin başına kimin geçeceği konusunda ciddi bir çıkmaza girdi. Buhara'daki Türkistan Millî Birliği'nin liderlik sorununa çözüm bulunması konusunda farklı anlatımlar mevcuttur. Özbek tarihçilere göre, bu düğüm, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyesi İsmail Suphi Soysallıoğlu'nun Gazi Mustafa Kemal'in özel talimatıyla Buhara'ya gönderilmesi ve önerdiği adayın tüm taraflarca kabul görmesiyle çözülmüştür. Ancak Zeki Velidi Togan, kendi hatıratlarında bu süreci daha detaylı aktarmaktadır. Togan, hatıratlarında Suphi Bey ile birkaç defa görüştüğünü ve Suphi Bey'in ricası üzerine birliğin liderlik sorununun çözümüne yardımcı olma teklifini kabul ettiğini belirtir.

[30] Shamsutdinov ve Karimov, **a.g.e.,** s. 233.
[31] Zeki Velidi Togan, **Hatıralar,** 4. bs., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 320.

Togan'ın anlatımına göre, Suphi Bey daha sonra kendisini birliğin başkanı olarak önermiş ve bu öneri toplantıdaki tüm taraflarca kabul görmüştür. Zeki Velidi Togan'ın liderliğinin böylesine farklı gruplar tarafından hızla benimsenmesinde, Türkiye devleti lideri Gazi Mustafa Kemal'in temsilcisinin desteğini almasının büyük bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu durum, o kritik dönemde Türkistan milli hareketleri üzerinde Türkiye'nin ve onun liderliğinin ne denli etkili ve birleştirici bir güce sahip olduğunun önemli bir göstergesidir. Bu gelişmenin ardından, 1921 yılının ağustos ayı başında gerçekleştirilen kuruluş kongresinde birliğin adı değiştirildi. Birlik, *Orta Asya Millî Umumi İhtilâl Cemiyetleri İttifakı* adını aldı. Ancak, Ahat Andican'a göre aynı adlı bir teşkilatın 1920 yılında kurulduğu belirtilmektedir. Türkistan Milli Birliği'nin kuruluş çalışmalarının 1920'li yılların başlarında Buhara'da başladığı ve birliğin adının 1921 Ağustos'undaki kuruluş kongresinde değiştirildiği yönündeki olayların tarihi akışına bakıldığında, bahsedilen 1920 tarihli kuruluş bilgisi genel anlatımla çelişmekte ve daha erken bir döneme işaret etmektedir. Bu durum, söz konusu teşkilatın gerçek kuruluş veya yeniden adlandırma tarihi açısından, bahsedilen 1920 tarihli kuruluş bilgisinin Ahat Andican kaynağında bir yanılgıdan kaynaklandığını kuvvetle düşündürmektedir.

1921 yılında birliğin Semerkant'ta altıncı kongresi gerçekleştirildi. Bu kongrede, teşkilatın işleyişini düzenleyen 24 maddelik bir nizamname (tüzük) ve birliğin bayrağı kabul edildi. Özellikle bayrağın kabul edildiği 6 Eylül günü, teşkilat tarafından milli bayram olarak ilan edildi. Bu kongrede alınan önemli kararlardan biri de birliğin aydın ve siyasi lider kadrosu ile Korbaşılar[32] arasındaki iş birliğini ve

[32] Türkistan Korbaşıları, 20. yüzyılın başlarında Orta Asya'da (Türkistan'da) Rus ve daha sonra Sovyet yönetimine karşı silahlı direniş hareketi olan Basmacılık hareketinin liderlerine verilen isimdir. "Korbaşı" kelimesi, bu silahlı grupların başındaki komutan veya lidere, sonradan gurubun tüm ferdlerine işaret eder. Basmacılık hareketi, Bolşevik İhtilali sonrası Rus hakimiyetine ve Sovyetlerin bölgedeki politikalarına karşı Türkistan halklarının bağımsızlık ve kendi kaderini tayin etme amacıyla başlattığı milli bir direniştir. Korbaşılar, genellikle kendi bölgelerinde etkili olan yerel liderlerdi ve kontrol ettikleri silahlı birliklerle Sovyet Kızıl Ordusu'na karşı mücadele etmişlerdir. Hareketin ilk ve önemli liderleri arasında Ergaş Korbaşı, Şir Muhammed Bek, İbrahim Bek ve Cuneyd Han gibi isimler bulunmaktadır. Bu liderler ve grupları, Türkistan'ın farklı bölgelerinde (Fergana, Buhara, Hive, Harezm vb.) faaliyet göstermişlerdir. Türkistan Korbaşıları, siyasi liderler ve aydınlarla da zaman zaman iş birliği arayışında olmuşlardır, nitekim daha önceki konuşmalarımızda Türkistan Millî Birliği'nin kuruluş sürecinde Korbaşılarla temas kurulduğundan bahsedilmiştir. Ancak hareketin merkezi bir liderlikten yoksun olması ve farklı gruplar arasındaki koordinasyon sorunları, mücadelenin uzun vadeli başarısını etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği, Korbaşıları genellikle "haydut" veya "asi" olarak yaftalamış ve hareketi bu şekilde tanımlamaya çalışmıştır.

koordinasyonu güçlendirmek amacıyla her bir Korbaşı'nın yanına birliğin danışmanlarının gönderilmesine karar verilmesi oldu. Bu adım, farklı direniş gruplarını ortak bir amaç etrafında birleştirme çabalarının somut bir göstergesiydi. Birliğin yedinci kongresi 18-20 Eylül 1923 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Bu kongre, Türkistan'daki siyasi ve sosyal durumun bağımsızlık hareketi aleyhine giderek ağırlaştığı bir dönemde toplandı. O sırada Sovyet ordusu askeri başarılarını kutluyor, tek partili komünist yönetim pekiştiriliyor ve Türkistan'ın milli Sovyet cumhuriyetlerine bölünmesi süreci hızla ilerletiliyordu. Bu koşullar, Türkistan milli mücadelesi için önemli zorluklar yaratıyordu. Kongrede, Sovyetlerin Türkistan'ı milli cumhuriyetlere bölme politikasına bir reaksiyon olarak, birliğin eski adını tekrar kullanma meselesi gündeme geldi. Yani, o dönemde "Orta Asya Millî Umumi İhtilâl Cemiyetleri İttifakı" adını taşıyan birliğin, daha kapsayıcı olan eski ismi "Türkistan Milli Birliği" ne geri dönmesi tartışıldı ve kararlaştırıldı. Bu öneri, Sovyetlerin parçalama politikasına karşı Türkistan'ın birliğini ve bütünlüğünü vurgulama amacını taşıyordu. Aynı şekilde, Birliğin önemli üyelerinden biri olan Alaş Orda'nın bundan sonra "Batı Türkistan" olarak isimlendirilmesi de aynı kongrede görüşülmüştür. Bu tartışma, Sovyetlerin Türkistan'ı bölme politikasına karşı, milli hareketin kendi içindeki bölgesel tanımlamaları ve gelecekteki yapılanmayı ele aldığını göstermektedir. Kongrede ele alınan diğer önemli konular arasında, ülkedeki ağırlaşan şartlar ve birliğin başkanı Zeki Velidi Togan'ın dahi yurt dışına kaçmak zorunda kalması gibi nedenlerle, birliğin faaliyetlerini Mustafa Çokay liderliğinde yurt dışında yeniden teşkil etme meselesi bulunuyordu. Ayrıca, Türkistan meselesini yalnızca milli bir mesele olmaktan çıkarıp uluslararası boyuta taşımak gerektiği de vurgulandı.

1924 kasım ayında Berlin'de birlik üyelerinin yurtdışındaki ilk kongresi gerçekleştirilir. Kongrede alınan bir takın önemli kararlar arasında bundan sonra birliğin adını *Türkistan Azatlık Cemiyeti* olarak değiştirilmesi ile ilgili karar da yer alır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Kongrenin cemiyet adını değiştirme kararının en büyük nedenlerinden biri, Sovyetler Birliği'nin Türkistan'ı yapay sınırlar ve bölgedeki baskın milletlerin isimleriyle oluşturduğu ayrı cumhuriyetler vasıtasıyla parçalayarak Türkistan adını unutturma girişimlerine karşı bir tedbir alma gerekliliğiydi. Bu durum, teşkilatın isminin dahi dönemin siyasi koşullarına ve mücadelenin evrelerine göre

şekillendiğini göstermektedir. Kongrede ayrıca cemiyetin Harici Heyet Merkez Komitesi kurulmuş ve Afganistan, İran, Türkiye, Almanya gibi ülkelerdeki şubelerinin yöneticileri de bu komitede belirlenmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, 1925 yılında Türkiye Maarif Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, Avrupa'da ikamet eden soydaş Türk liderlerini Türkiye'de toplamak üzere bir proje hayata geçirmiştir. [33] Aynı yıl Berlin'de düzenlenen Türkistan Azatlık Cemiyeti üyelerinin bir sonraki toplantısında bu projeye esasen edilen davet konusu da ele alınmıştır. Toplantıda, cemiyet merkezinin bundan böyle İstanbul'a taşınması kararlaştırılmıştır. Artık Türkistan Millî Hareketi'nin siyasi etkinliğinin merkezi olarak Türkiye öne çıkmaktadır.

Türkistan Millî Hareketi içinde, Türkistan'da kalarak başlangıçta Sovyetlerin özerk cumhuriyet vaatlerine güvenip, halklarını korumak için onlarla iş birliği yapmayı tercih eden ve Sovyet yönetiminin halk tarafından kabul görmesinde önemli bir rol üstlenen bazı ülke liderleri de mevcuttu; ancak bu kişiler de zamanla Sovyet rejiminin hedefi haline gelmiş ve ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu liderlerin en önemlilerinden biri de şüphesiz Türkistan Millî Hareketinin önderlerinden, Buhara Emirliğinin devrilmesinin ardından kurulan Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı olan Osman Kocaoğlu'dur. Buhara'dan sonra Afganistan'daki Türkistan Millî Mücadelesi de sonuçsuz kalınca, o da 1924'te İstanbul'a gelerek mücadelesini burada sürdürmeye karar vermiştir.[34]

Başlangıçta Türkistan Millî Hareketi'nin faaliyetlerini kendi ülkelerinde yürütmüş olan diğer üyeler, Sovyetlerin artan baskıcı uygulamaları nedeniyle yurt içinde mücadelenin imkânsız hale gelmesi üzerine Afganistan üzerinden Türkiye'ye kaçarak mücadelelerini burada sürdürme kararı almışlardır. Bununla birlikte, Türkistan Millî Hareketi'nin Türkiye'deki faaliyetlerine öncülük eden ve ileride TMB'nin aktif üyeleri arasında bulunacak olan bazı isimler de Türkistan'dan Almanya,

[33] A. Ahat Andican, **a.g.e.,** s. 171.

[34] 1920'li yıllar, sadece Türkiye'nin kendi kurtuluş mücadelesini verdiği değil, aynı zamanda Türk dünyasındaki büyük değişimlerin de yaşandığı bir dönemdi. Özellikle Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya İmparatorluğu'nun dağılmasıyla oluşan boşlukta, Türkistan, Azerbaycan ve Kırım gibi bölgelerdeki Türk toplulukları kendi bağımsızlık mücadelelerini başlattılar. Ancak bu mücadeleler, yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin giderek artan baskısı ve kontrolü altında ezildi. Bu süreçte, kendi yurtlarında Bolşevik rejiminin dayattığı komünist ideolojiye ve kültürel baskılara direnen birçok Türk lider, Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı.

Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkelere eğitim için gönderilmiş[35] ancak ülkelerindeki karışıklıklar nedeniyle geri dönemeyerek farklı dönemlerde Türkiye'ye gelen Türkistanlı öğrencilerdi. Bu isimler arasında Abdulvahap İshakoğlu Oktay, Tahir Çağatay, Ahmet Naim Öktem, İbrahim Arifhan Yarkın, Ahmet Can İbrahim Okay, Mecit Can İbrahim Okay, Saidali Ankara, Mecdiddin Ahmet Delil, Ahmet Şeküri ve Sabır Türkistanlı gibiler bulunmaktadır.[36]

Türkistan Azatlık Cemiyeti'nin merkezinin İstanbul'a taşınması kararının ardından, buradaki cemiyet merkez komitesi üyeleri ilk toplantılarını 1927 yılının Mart ayında gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantıda cemiyetin gelecekteki planları ele alınmış ve en önemli kararlardan biri olarak cemiyetin adının *Türkistan Millî Birliği* olarak değiştirilmesi kabul edilmiştir. [37] Ahat Andican'a göre bu değişiklikte muhtemel sebeplerden biri, "Azatlık" kelimesinin Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaması ve diğer mülteci teşkilatlarının isimlerinde yer alan "Milli" ifadesinin bu yeni isimde vurgulanmak istenmesi olabilir.[38] Ama *Rustambek Şamsutdinov ve Şodi Karimov'lara* göre Türkistan Milli Birliği ismi kurulduğu ilk dönemlerden itibaren kullanılan bir isim olarak dest evvel bölgedeki sosyalist olmayan yenilikçiler yada başka adlarıyla "Ceditçiler"i, sosyalist "Erk" fırkası mensuplarını ve son olarak kazakların Alaş Orda fırkasından oluşan ittifakı ifade etmekteydi.[39] Yani bu isim

[35] Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti (BSHC), 1920-1925 yılları arasında varlığını sürdüren, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki ilk özerk cumhuriyetlerinden biriydi. Buhara Emir'inin devrilmesiyle kurulan bu yeni yönetim, bölgedeki sosyalist reformları hayata geçirmeye çalışırken, aynı zamanda bir kalkınma ve modernleşme çabası içindeydi. BSHC'nin Almanya ve Azerbaycan'a öğrenci gönderme projesi, bu dönemde genç Buharalıların Batı'nın bilim, teknoloji ve modern eğitim sistemleriyle tanışmasını sağlama amacı taşıyordu. Bu proje kapsamında gönderilen öğrenciler, genellikle mühendislik, tıp, ziraat ve çeşitli teknik alanlarda eğitim almak üzere seçiliyorlardı. Amaç, bu öğrencilerin Buhara'ya döndüklerinde cumhuriyetin kalkınma hamlesine katkıda bulunmaları ve modernleşme sürecine öncülük etmeleriydi.

[36] A. Ahat Andican, **a.g.e.,** s. 211.

[37] Tülay Köseoğlu, Avrupa'daki Türkistanlıların sayısının az olması nedeniyle merkezini 1927'de Türkiye'ye taşıyan cemiyetin, "azatlık" kelimesinin Türkiye Türkçesi'nde yer almaması dolayısıyla adını önce Türkistan Türk Gençleri Birliği (1927) daha sonra Türkistan Millî Birliği (1929) olarak değiştirdiğini ifade etmektedir. Ancak, bu görüşe karşın, Türkistan Millî Birliği ve Türkistan Türk Gençleri Birliği'nin, her ne kadar aynı çatı altında kurulmuş olsa da, farklı teşkilatlar olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmelidir; zira her ikisinin de ayrı başkanları ve tüzükleri bulunmaktadır. Ayrıca, "Türkistan Millî Birliği" isminin Köseoğlu'nun belirttiği tarihten yıllar önce de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bkz. Tülay KÖSEOĞLU, "Muhaceret'teki Rusya Türklerinin SSCB Dışındaki Kültürel Faaliyetleri," **Gazi Türkiyat**, Sayı: 30 s. 104.

[38] A. Ahat Andican, **a.g.e.,** s. 220.

[39] Shamsutdinov ve Karimov, **a.g.e.,** s. 236

cemiyetin önceki isimlerinden biri olmuş, tarihi süreç içerisinde de ona tekrar verilmişti. Teşkilatın ismi, sadece bir etiket olmanın ötesinde, mücadelenin o anki temel vurgusunu, karşılaşılan siyasi tehditleri ve direnişin benimsenen stratejisini yansıtan, dönemin ruhuna ve ihtiyaçlarına göre şekillenen dinamik bir unsur haline gelmiştir. Her isim değişikliği veya değiştirme önerisi, Türkistan milli mücadelesinin o evresindeki temel önceliklerin ve karşılaşılan zorlukların bir göstergesi olarak okunabilir.

Birliğin önemli kararlarının ve programının ele alındığı bu toplantı, birkaç gün boyunca kongre ve oturumlar şeklinde devam etti. Bu oturumlar sırasında, teşkilatın belirlediği misyon ve hedefler arasında, en temel maddelerden biri olarak, demokratik bir Türkistan'ın inşa edilmesi açıkça ifade edilmiştir. Bu vizyon, Sovyet rejiminin otokratik yapısına karşı, Türkistan halklarının iradesine dayalı, modern ve özgür bir devlet kurma idealini yansıtıyordu. Ayrıca, teşkilatın mücadelesini daha etkin duyurabilmek ve kamuoyunu aydınlatmak amacıyla, artık kendi yayın organına sahip olması gerektiği vurgulandı. Bu doğrultuda, söz konusu yayın organının içeriği, izleyeceği yayın politikası ve hedeflediği amaçlar konusunda detaylı kararlar alındı. Teşkilatın çıkaracağı yayın organının yayın politikasına ilişkin olarak dikkat çekici bir prensip daha belirlendi: Bulundukları ülkenin, yani Türkiye'nin iç yönetimi ve siyaseti hakkında destekleyici ya da karşıt hiçbir yazının bu yayında yer almaması karara bağlandı. Yayın organının dili konusunda ise belirgin bir tercih ortaya kondu: Hazırlanması öngörülen bu yayında Çağatay Türkçesi esas alınacaktı. Bu tercihle, Kazakça, Özbekçe ve benzeri mahalli ağızların kullanımından özellikle kaçınılarak, Türkistan coğrafyasındaki farklı Türk toplulukları arasında ortak bir edebi dil vasıtasıyla iletişim ve milli birliğin güçlendirilmesi hedeflenmiş olabilir.

Teşkilatın uluslararası alandaki faaliyetlerini koordine etmek üzere Mustafa Çokayoğlu ve Ahmet Naim Avrupa temsilcileri olarak görevlendirilmişlerdir. Eylül 1927'teki Yedinci Kongreye müteakip gerçekleşen bir dizi oturumun (veya ayrı bir toplantının) son günleri olan 25-26 Mart tarihlerinde birliğin temel belgeleri tasdik edilmiştir. Bu oturumlarda, teşkilatın 7 maddeden müteşekkil ortak programı kabul edilmiş ve üç kişiden oluşan Merkez Komitesi üyeleri seçilmiştir. Merkez Komitesine seçilen isimler Osman Kocaoğlu, Zeki Velidi Togan ve Mustafa Çokayoğlu olarak

belirlenmiştir. Mustafa Çokay'ın yurt dışında ikamet etmesi ve birliğin Avrupa temsilcisi sıfatıyla görev yapması hasebiyle, Abdülkadir İnan İstanbul'da Çokay'ın vekili olarak onun buradaki vazifesini üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler neticesinde, Birliğin Başkanlık görevine ve çıkarılması planlanan yayın organının imtiyaz sahipliğine Osman Kocaoğlu getirilmiştir. Söz konusu mecmuanın yazı işlerinden sorumlu isim ise Zeki Velidi Togan olarak belirlenmiştir. Teşkilatın uluslararası ilişkilerini güçlendirmek amacıyla, anti-Sovyet güçler çevreleriyle önemli bağlantıları olan Promete Cemiyeti nezdindeki temsilcilik vazifesine ise Ahmet Naim tayin edilmiştir. Bu atamalar ve yayın organı planı, TMB'nin yurt dışındaki faaliyetlerini kurumsallaştırma ve milli mücadeleyi farklı platformlarda sürdürme çabasını yansıtmaktadır. Kısacası 1927 yılındaki İstanbul toplantıları, Türkistan milli mücadelesinin merkezinin Sovyet kontrolü dışına, stratejik bir konuma sahip olan İstanbul'a taşınmasıyla birlikte, teşkilatın yeniden yapılanması ve gelecekteki faaliyetlerinin şekillendirilmesi açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Teşkilatın siyasi ve ideolojik hattını belirleyen 7 maddelik ortak programın onaylanması, hareketin temel hedeflerini ve vizyonunu netleştirmiştir. Demokratik bir Türkistan kurma hedefi gibi esaslar bu programda yer almıştır. Toplantılarda, birliğin yurt dışındaki faaliyetlerini yürütecek Merkez Komitesi üyeleri seçilmiş ve Başkanlık dahil olmak üzere kritik görevlere atamalar yapılmıştır. Osman Kocaoğlu'nun Birliğin Başkanı ve yayın organı imtiyaz sahibi olarak görevlendirilmesi gibi atamalar, teşkilatın kurumsal bir hüviyet kazanmasını sağlamıştır. Kendi yayın organına sahip olma kararı ve bu yayının içeriği, dili (Çağatay Türkçesi) ve politikasıyla ilgili prensiplerin belirlenmesi, TMB'nin mücadelesini duyurma, kamuoyunu aydınlatma ve destek sağlama çabaları açısından hayati önem taşımıştır. TMB'nin bu toplantılar Türkistan dışındaki faaliyetlerinin merkezi bir yapıya kavuşmasını, ideolojik ve örgütsel temellerini sağlamlaştırmasını ve milli mücadeleyi yeni bir evrede ve farklı platformlarda sürdürmesi için gerekli zemini hazırlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkistan Millî Birliği üyeleri, yukarda da bahsi geçen 1927 yılında kendi yayın organları "Yeni Türkistan"ı neşretmeye başlamadan evvel, Türkiye'deki diğer Türk soylu muhacir liderlerin yayımladığı süreli yayınlarda aktif olarak yer

almışlardır. Bu yayınlardan biri, Azerbaycan'ın yetiştirdiği mümtaz fikir ve devlet adamı Mehmet Emin Resulzâde tarafından 26 Eylül 1923 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlatılan ve 1927 yılına kadar neşredilen "Yeni Kafkasya" mecmuasıdır. TMB üyeleri, söz konusu "Yeni Kafkasya" mecmuasında çeşitli makaleler kaleme alarak fikirlerini duyurma imkânı bulmuşlardır. Bu etkileşim, dönemin Türkiye'sinde farklı Türkistanlı aydınların diğer Türk kökenli muhacir liderlerle ortak entelektüel zeminlerde buluştuğunu ve iş birliği yaptığını göstermesi açısından önemlidir. "Yeni Kafkasya" mecmuasına en sık katkı sağlayan yazarlar arasında, aynı zamanda Türkistan Millî Birliği'nin faal üyeleri de bulunmaktaydı. Bu müellifler arasında Türkistanlı Ahmet Naim, A. Zeki Velidî Togan ve Mustafa Çokayoğlu gibi önemli şahsiyetler yer almaktaydı. Söz konusu yazarlar, yazılarını bazen kendi asli isimleriyle neşrederken, bazen de "Türkistanlı Özbek" veya sadece "Türkistanlı" gibi farklı mahlaslar kullanarak yayımlatmışlardır. Bu uygulama, dönemin siyasi atmosferi ve muhaceret koşulları göz önüne alındığında, güvenlik kaygıları veya temsil edilen kimliğe yapılan vurgu gibi çeşitli nedenlere bağlanabilir. Söz konusu "Yeni Kafkasya" mecmuasının yayın politikası, sadece kurucusu Mehmet Emin Resulzâde'nin vatanı Azerbaycan ile sınırlı kalmamıştır. Asli amacı, Azerbaycan'ın istiklalini yeniden kazandıracak nesilleri fikren hazırlamak ve ülkenin geçici işgal altında bulunduğu gerçeğini idrak ettirmek olsa da dergi çok daha geniş bir perspektif sunmuştur. "Yeni Kafkasya," Rusya'nın Türk halklarına yönelik yayılmacı siyasetini ve emellerini dikkatle takip ederek, Türk dünyasının karşı karşıya kaldığı siyasi, sosyal ve kültürel meseleleri etraflıca işlemiştir. Özellikle dönemin Türk aydınları arasında cereyan eden dil ve kültür birliği tartışmalarına geniş yer vermesi, mecmuanın Türk milli kimliğini ve ruhunu diri tutma misyonunu pekiştirmiştir. Dergi, Rus tahakkümüne maruz kalmış diğer milletlerin durumuna da yabancı kalmamış, Bolşeviklerin bu halklara reva gördüğü siyaseti şiddetle kınamıştır. Dahası, bu milletlerin işgale karşı sergilediği milli direnişin de güçlü bir savunucusu konumunda olmuştur. İşte bu anti-Sovyet ve milli direniş vurgusu, "Yeni Kafkasya" mecmuası ile Türkistan Millî Birliği'nin entelektüel kadrolarının müşterek paydasıydı. Bu ortak zemin, TMB üyelerinin kendi yayın organlarını oluşturma sürecine kadar "Yeni Kafkasya" mecmuasında aktif olarak yazı yazmalarına imkan tanımış ve Türkistan milli davasının sesinin bu platform

aracılığıyla duyurulmasına hizmet etmiştir. [40] Bahsi geçtiği üzere, Türkistan Millî Birliği'nin 1927 yılında İstanbul'da gerçekleştirdiği toplantıları ve bu toplantıları izleyen yeniden yapılanma süreci neticesinde, teşkilat kendi yayın organını kurma adımını atmıştır. "Yeni Türkistan" adını taşıyan bu yayın organının çıkarılmasında, birliğin kendi görüşlerini doğrudan kamuoyuna aktarma hedefinin yanı sıra, TMB üyelerinin daha önce aktif olarak yazılar kaleme aldığı "Yeni Kafkasya" mecmuasının yayın hayatının sona ermiş olmasının da bir etken olduğu düşünülmektedir.

1.2.2. TMB ilk yayın organı "Yeni Türkistan" dergisi

Türkistan Millî Birliği'nin temel yayın organlarından biri olan "Yeni Türkistan" dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden erken dönemde, 1927-1931 yılları arasında İstanbul'da neşredilmiştir. Bu durum, Türkistan milli mücadelesinin önemli bir veçhesinin Sovyet kontrolü dışına, özellikle Türkiye'ye intikal ettiğini ve faaliyetlerini İstanbul gibi stratejik bir merkezden sürdürdüğünü göstermesi açısından kayda değerdir. Ayda bir yayımlanan bu siyasi, edebi ve ilmi mecmua, birincil hedef olarak Rusya'da pekişen komünist ideolojinin Türkistan üzerindeki tahakkümüne karşı entelektüel bir direniş sergilemek ve milli bilinci diri tutmak misyonunu üstlenmiştir. Derginin yayın içeriği tematik açıdan oldukça kapsamlıydı: Türkiye'de muhaceret hayatı idame ettiren Türkistanlıların sosyo-politik durumları, verdikleri mücadeleler ve anavatanları Orta Asya'ya yönelik bakış açıları etraflıca incelenmiştir. Bunun yanı sıra, Bolşevik rejiminin ilk yıllarında Türkistan'da cereyan eden bağımsızlık mücadeleleri, Sovyet idaresine karşı geliştirilen tepkiler ve umum muhaceretteki Türkistanlıların ahvali detaylı bir şekilde işlenmiştir. "Yeni Türkistan" ın İstanbul'da neşredilmesi, dönemin Türkiye'sinin Türkistanlı siyasi ve entelektüel muhaceret için sunduğu emsalsiz imkanlar açısından bilhassa önemlidir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bağımsız bir Türk devleti olarak, Sovyet rejiminin baskısından iltica eden Türkistanlı aydın ve liderlere güvenli bir sığınak ve siyasi faaliyetlerini sürdürebilecekleri bir zemin temin etmiştir. "Yeni Türkistan" dergisi, bu elverişli

[40] Adem CAN, "Yeni Kafkasya Mecmuası," Bilig, Sayı: 41, **Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları**, Bahar 2007, s. 109-112.

vasatta Türkistan milli davasının sesini duyurma, Sovyet politikalarının mahiyetini ifşa etme ve diaspora nezdinde milli şuurun idamesini sağlama gibi mühim roller üstlenerek, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki muhacir yayıncılığının da dikkate değer bir örneğini teşkil etmiştir. Mecmua, aynı zamanda Türkiye'deki entelektüel ve siyasi çevrelerin Türk dünyası meselelerine yönelik ilgisini canlı tutmada ve bu konudaki bilgi akışını sağlamada bir köprü vazifesi görmüştür.

"Yeni Türkistan" dergisinin ilk sayısı 1927 yılının haziran ayında İstanbul'da yayımlanmıştır. 32 sayfadan oluşan bu sayının kapağında, derginin tanımı "ayda bir çıkan, edebi, ilmi, siyasi ve iktisadi jurnaldir" şeklinde belirtilmiştir. Derginin ilk sayısında makalelerin esasen üç bölüme ayrılarak sunulduğu görülmektedir: siyaset, edebiyat ve haberler bölümleri. Sonraki sayılarda ise, okuyuculardan gelen mektuplar, Türkistan haberleri, ilmi bilgiler ve kitap tanıtımları gibi kısımlar eklenerek içeriği zamanla genişletilmiş ve tamamlanmıştır. Dergiye abonelik koşulları da belirlenmişti. Türkiye Cumhuriyeti içindeki okuyucular için yıllık abonelik ücreti 160 kuruş, altı aylık abonelik ise 90 kuruş olarak kararlaştırılmıştı. Matbaa ofisi başlangıçta İstanbul'da, Bab-ı Ali kompleksi karşısındaki Gümüşhane Sokağı Numara 5 adresindeydi. Derginin dağıtımı ise yine İstanbul'da, Ankara Caddesi üzerindeki Zaman Kütüphanesi aracılığıyla yapılıyordu. Ancak, derginin 35. sayısında yayımlanan bir ilana göre matbaa ofisinin adresi değiştirilmiştir. Yeni ofis, İstanbul'un Nuruosmaniye semtinde, Arif Paşa Sokağı Numara 4'te bulunuyordu.[41] Birden fazla adresin olması ve matbaa yerinin zamanla değişmesi, derginin lojistik düzenlemelerinin karmaşıklığına ve yayın faaliyetlerini sürdürmek için karşılaştığı pratik zorluklara işaret etmektedir. Sonuç olarak, "Yeni Türkistan" dergisi, sadece bir yayın organı olmanın ötesinde, Sovyet işgali altındaki anavatanlarından uzakta, dağılmış bir milli hareketin sesini, kimliğini ve ideallerini koruma çabasının somut bir ifadesidir. İçeriği, organizasyon yapısı ve yayın politikasıyla, muhaceretteki Türkistanlıların siyasi düşüncelerini ve direniş azmini belgeleyen değerli bir birincil kaynak niteliği taşımaktadır.

[41] Tevfik Evci, Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kırıkkale Üniversitesi, 2006, s. 76.

Derginin tirajı, yayın hayatı boyunca tedricen artış kaydetmiştir. İlk nüshası 500 adet olarak tabedilmiş, müteakip yıllarda bu sayı 700'e, nihayetinde ise 1000'e ulaşmıştır. Derginin neşri için zaruri olan mali imkanlar, ağırlıklı olarak Promete hareketi tarafından idare edilen fonlarca temin edilmiştir. Bu finansal desteğin tahsisinde, mezkûr fondan tevdi edilecek meblağın, jurnalin sergilediği faaliyetin vüsatı ve mahiyeti ile mütenasip olması prensibi esas kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, gerçekleştirilen sarfiyatın Promete hareketi fonunun İstanbul'daki salahiyetli temsilcisi tarafından tasdik ve tescil edilmesi mecburiyeti aranmıştır. Bu mali mekanizma, Promete hareketinin derginin operasyonları üzerindeki murakabesini ve mezkûr iş birliğinin finansal veçhesini ortaya koymaktadır. Promete hareketinin bahşettiği bu iane, Türkistan milli mücadelesinin münhasıran kendi dahili kaynaklarıyla değil, aynı zamanda beynelmilel anti-Sovyet odaklarla tesis edilen münasebetler vasıtasıyla da idame ettirilebildiğinin bariz bir delilidir.

Derginin temel hedefi, dünyanın dört bir yanına dağılmış Türkistanlı göçmenleri, anavatanlarındaki milli hareketler ile siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmeler hakkında bilgilendirmekti. Bunun yanı sıra, Türkistan'daki Türk kültürü üzerine yazılar yayımlayarak Türkler arasındaki kültürel birliği güçlendirmeyi ve bu konudaki meselelere açıklık getirmeyi amaçlıyordu. Dergi hem Türkistan dışında yaşayan Türkler hem de Avrupalılar arasında yürütülen Türk kültürüyle ilgili projeleri duyurarak bu çabaları destekliyordu. Komşu İslam ülkelerindeki güncel haberleri paylaşmak ve dünyanın farklı yerlerinde Türkçe okuyup anlayabilenlere Türkistan'daki durumu, Türkistanlıların dilek ve arzularını aktarmak da derginin hedefleri arasındaydı. Bu çok yönlü amaçlar, derginin sadece bir haber kaynağı değil, aynı zamanda milli kimliği koruyan, kültürel birliği teşvik eden ve Türkistan davasını uluslararası platformlarda duyurmaya çalışan önemli bir iletişim aracı olduğunu göstermektedir.

"Yeni Türkistan" dergisi, salt bir neşriyat olmanın ötesinde, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin sunduğu siyasi ve entelektüel zeminde faaliyet gösteren bir diaspora milli hareketin çok boyutlu hedeflerini yansıtan kıymetli birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Bir Cumhuriyet Tarihi perspektifinden incelendiğinde, derginin bu amaçları, dönemin Türkiye'sinin kendi iç dinamikleri ve bölgesel konumu

bağlamında mühim çıkarımlar sunar: Birincil olarak, derginin dünyanın muhtelif bölgelerine dağılmış Türkistanlı göçmenleri, anavatanlarındaki güncel gelişmeler (milli hareketler, siyasi, kültürel, iktisadi ahval) hakkında bilgilendirme hedefi, Sovyet rejimi altında vatandan koparılmış bir diaspora için hayati bir iletişim köprüsü kurma zaruretini imliyordu. Bu amaç, İstanbul'un –ve dolayısıyla genç Türkiye Cumhuriyeti'nin– coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış muhaceret kitlesi için bilgi akışının sağlandığı merkezi bir platform haline geldiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. İkincil olarak, Türkistan Türk kültürüne dair neşriyat yapma ve Türkler arasındaki kültürel birliği tahkim etme gayesi, dönemin Türkiye'sindeki milli kimlik inşası süreçleri ve Türk dünyasına yönelik fikri ilgiyle paralellikler arz eder. Dergi, kültürel birliği teşvik ederek, Sovyetlerin Türk topluluklarını parçalama politikasına karşı fikri bir mukavemet sergilemiş ve Türkiye'deki benzer düşünce çevreleriyle potansiyel etkileşim alanları yaratmıştır. Üçüncül olarak, Türkistan haricinde yürütülen Türk kültürü projelerini ve komşu İslam ülkelerindeki ahbarı (haberleri) takip etmek ve duyurmak, Türkistan davasının yalnızca lokal bir problem değil, daha geniş bir uluslararası ve Pan-İslami bağlamda ele alınma arzusunu aksettirir. Bu durum, Türkiye'nin yeni diplomatik kimliği içerisinde, farklı coğrafyalardaki hem Türk hem de Müslüman topluluklarla kurulan gayri resmi irtibatların ve dayanışma arayışlarının mevcudiyetine işaret edebilir. Nihayet, Türkçe okuyup anlayabilenlere hitap etme hedefi, derginin ana muhatap kitlesinin hem Türkistanlı diaspora hem de Türkiye'deki aydınlar ve Türk dünyasına müteallik alaka duyan diğer zümreler olduğunu ortaya koyar. Bu durum, Türkiye Türkçesinin diaspora nezdinde birleştirici bir dil olarak üstlendiği rolü ve Türkiye'nin, Türkistan milli davası için bir neşriyat ve entelektüel üretim merkezi olarak sağladığı imkanları vurgular. Hâsılıkelâm, "Yeni Türkistan" dergisinin bu çok yönlü hedefleri, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin muhaceret politikaları, milli kimlik tartışmaları, Türk dünyasıyla ilişkiler ve uluslararası konumlanışı bağlamında derinlemesine tahlil edilmesi gereken birincil kaynak verileri sunmaktadır. Dergi, hem Türkistanlı diaspora için hayati bir fonksiyon icra etmiş hem de Türkiye'deki entelektüel ve siyasî hayatla manidar etkileşimler kurmuştur.

"Yeni Türkistan" dergisinin yazar kadrosunu incelemek, sadece kimlerin yazdığını tespit etmekle kalmaz, aynı zamanda derginin entelektüel ağını, siyasi

stratejisini ve hitap ettiği çok katmanlı çevreyi anlamak için önemli veriler sunar. Müelliflerin büyük çoğunluğunun Türkistan Millî Birliği (TMB) üyeleri ve derginin idaresinde yer alan şahıslardan teşekkül etmesi, yayının teşkilatın resmi görüşlerinin bir platformu olduğunu ve fikirsel yönlendirmesinin çekirdek kadro tarafından yapıldığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Derginin baş sayfasında yayımlanan makalelerde müellif ismi belirtilmemesi –ki bunun sebebi yazıların birden fazla yazar tarafından müştereken hazırlanmış olması olarak açıklanıyordu– kişisel ön plana çıkmaktansa kolektif aklın ve birleşik milli iradenin temsiline verilen önemi göstermesi açısından manidardır. Dergide en sık yazan ve siyasi makalelerin önemli bir bölümünü kaleme alan isimler arasında Mustafa Çokay, Salih İsmail Erkinkol[42], Osman Kocaoğlu, Ahmet Zeki Validî Togan ve Abdulkadir İnan gibi hareketin önde gelen figürleri bulunmaktaydı. Sayısal olarak yoğun katkıları, bu isimlerin derginin fikirsel yöneliminin belirlenmesindeki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Yazarların tematik yoğunluklarına bakıldığında; derginin ilk makalesini kaleme alan Mustafa Çokay'ın esasen siyasi analizlere eğildiği, Ahmet Zeki Validî Togan'ın ise çoğunlukla tarihi ve kültürel mevzuları işlediği görülmektedir. Bu iş bölümü, derginin hem güncel siyasi mücadeleyi hem de milli kimliğin tarihi ve kültürel temellerini aynı anda ele alma stratejisinin bir yansımasıdır. Özellikle Osman Kocaoğlu, Abdülvahap Öktem ve Mustafa Çokay'ın Sovyetlerin Türkistan'daki politikalarına dair eleştirel analizleri ve Abdulkadir İnan'ın Sovyet sömürgecilik siyasetini aydınlatmaya odaklanması, derginin anti-Sovyet propagandanın ve rejimin gerçek yüzünü ifşa etmenin temel araçlarından biri olarak konumlandığını göstermektedir. Salih İsmail Erkinkol'un Bolşevik siyasetine yönelik sert eleştirileri de bu anti-Sovyet duruşu pekiştirmiştir. Bu çekirdek yazar kadrosunun yanı sıra, dergiye farklı konularda katkı sunan başka Türkistanlı aydınlar da bulunmaktaydı. Çok sayıda makalesi olmamakla birlikte, Tahir Şakir Çığatay'ın Almanya basınındaki Türkistan hakkındaki görüşleri yansıtması,

[42] Salih Erkinkol'un isminin, arşiv belgelerinde (Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Ana Tüzüğü, İstanbul, Beyazit Matbaası, 1958, s. 9.) "Salih Erkinkol" olarak geçtiği halde, önceki çalışmalarda "Salih Erinkol" şeklinde yanlış kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Tevfik Evci, Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kırıkkale Üniversitesi, 2006; Orhan Çınar, Muhaceretteki Türkistanlıların Gözünden Orta Asya ve Yeni Türkistan Dergisi, **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi 2010. / Rasim Bayraktar, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler**," Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 39, 2013, s. 322.

derginin uluslararası yankıları takip ettiğini ve farklı coğrafyalardaki Türkistan algısını şekillendirme çabasında olduğunu göstermektedir. Mehmet Kâzım'ın Afganistan'daki olayların Türkistan üzerindeki etkisini analiz etmesi, mücadelenin bölgesel bağlamını vurgulayan stratejik bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Mecdeddin Ahmet Dalil gibi isimlerin dergide yer alması ise, TMB'nin gençlik teşkilatlarıyla olan bağlarını ve hareketin geleceğe yönelik insan kaynağını hazırlama çabalarını sergiler.

"Yeni Türkistan" dergisi, Sovyet idaresi altındaki Türkistan'a erişimi noktasında önemli güçlüklerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Dergi, hedef kitlesine esas olarak İran üzerinden ikmal edilebilmiş ve Sovyet rejiminin uyguladığı ağır baskı ve tahkikatlara rağmen, dergide neşredilen makaleler, Türkistanlı aydınlar tarafından büyük meşakkat ve kesintilerle de olsa ısrarla izlenmeye devam edilmiştir. Bu durum, derginin bölgedeki muhalif çevreler için taşıdığı hayati önemi göstermektedir. Dergideki yazıların tahlili, dergi heyetinin Sovyet basınına yönelik dikkatli bir takibinin olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2.3. Yaş Türkistan dergisi

1929-1939 yılları arasında yayımlanan Yaş Türkistan Dergisi, Sovyetler Birliği'nin Türkistan bölgesindeki baskıcı ve kültürel eritme politikalarına karşı yurt dışında mücadele eden Türkistanlı entelektüellerin düşünsel direnişinin önde gelen platformlarından biri olmuştur. Mustafa Çokayoğlu'nun liderliğinde yayımlanan bu dergi, Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesini uluslararası platformlara taşıma ve ulusal kimliği muhafaza etme konusunda kritik bir işlev görmüştür.

Yaş Türkistan Dergisi, yayın hayatına 1929'da başlamış ve 1939'a kadar sürdürmüştür. Bu süre zarfında toplam 117 sayı basılmıştır. Derginin kurucusu, aynı zamanda imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Mustafa Çokayoğlu'dur. İlk olarak Berlin'de basılan dergi, daha sonra Paris'te yayımlanmaya devam etmiştir. Mustafa

Çokayoğlu, derginin hazırlıklarını Berlin'de yürütmüştür. On yıl boyunca düzenli olarak çıkan derginin bazı sayıları nadiren çift sayı olarak yayımlanmıştır. Her sayı ortalama 42 sayfadan oluşmaktadır. Derginin külliyatı toplam 4.895 sayfaya ulaşmakta olup, 1860 makale ve 31 şiir barındırmaktadır.

Muhaceret basınının önemli yayınlarından biri olan Yaş Türkistan Dergisi, genellikle birbirinin devamı niteliğinde görülen Yeni Türkistan Dergisi ile birlikte değerlendirilmektedir. Yeni Türkistan Dergisi, 1927'de İstanbul'da Türkistan Milli Birliği'nin yayın organı olarak yayımlanmaya başlamıştır. İki dergi arasındaki temel ayrım, Yeni Türkistan'ın Türkiye Türkçesi kullanırken, Mustafa Çokayoğlu'nun Yaş Türkistan'ı Paris'te, tüm Türkistanlıların kolayca anlayabileceği Türkistan Türkçesi ile yayımlamayı tercih etmesi ve bu kararı uygulamasıdır. Bu dil tercihi, derginin hedef kitlesine doğrudan erişim sağlama stratejisinin önemli bir göstergesidir. Çokayoğlu'nun Yaş Türkistan'ı "tüm Türkistanlıların rahatça anlayabileceği Türkistan Türkçesiyle" yayımlama kararı, derginin sadece bir yayın olmaktan öte, belirli bir kitleye (Sovyet işgali altındaki Türkistan halkı ve aydınları) ulaşma ve onlarla doğrudan etkileşim kurma stratejisinin bir parçasıdır. Bu durum, dilin hem bir kimlik hem de bir direniş aracı olarak kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye Türkçesi yerine Türkistan Türkçesi'nin seçilmesi, coğrafi ve kültürel bağları pekiştirme ve Sovyetlerin bölücü politikalarına karşı birleştirici bir dil oluşturma amacını taşımaktadır. Bu dilsel tercih, derginin Türkistan'daki ana okuyucu kitlesine olan bağlılığını vurgulayarak, kültürel ve siyasi iletişimde derin bir anlayışı yansıtmaktadır. Aynı zamanda, Sovyetlerin Türk kimliklerini parçalamayı hedefleyen dil politikalarına karşı birleşik bir "Türkistan Türkçesi" ni teşvik ederek dolaylı bir eleştiri sunmaktadır.

Dergiyi etkileyen harici etkenler de bulunmaktadır. 1934'te Türk hükümeti, Sovyetlerle olan iyi ilişkileri nedeniyle Yaş Türkistan Dergisi'nin Türkiye'ye girişini ve bulundurulmasını yasaklamıştır. Derginin yayımı, 1939 Eylül'ünde Almanya'nın Polonya'yı işgali ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla durmuştur. Bu dönemde derginin okuyucularıyla bağlantısı kesilmiş, Berlin'deki yazar kadrosundan Tahir Çağatay ve Abdulvahap Oktay gibi önemli isimler Türkiye'ye dönmüştür. Yaş Türkistan'ın Türkiye'de yasaklanması ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla

yayımının kesilmesi, sürgün basınının yalnızca iç faktörlerden değil, aynı zamanda uluslararası siyasi ilişkilerden ve büyük güçlerin stratejik kararlarından ne denli etkilendiğini gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin Sovyetlerle "iyi komşuluk ilişkileri" çerçevesinde dergiyi yasaklaması, sürgün hareketlerinin uluslararası alandaki kırılganlığını ve diplomatik baskılara ne kadar açık olduğunu göstermektedir. Bu durum, sürgün hareketlerinin, ev sahibi ülkelerin jeopolitik çıkarları ile karşı çıktıkları rejimler arasında sıkışıp kaldığı hassas konumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tür yayınların varlığını sürdürmesi ve etkinliği, uluslararası diplomasi ve küresel çatışmaların değişen dinamikleriyle yakından ilişkilidir. Aşağıdaki tablo, derginin niceliksel boyutunu ve yayın istikrarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. On yıl boyunca 117 sayı yayımlamak ve yaklaşık 5000 sayfalık bir külliyat oluşturmak, muhaceret koşullarında büyük bir organizasyon ve kararlılık gerektirmektedir. Bu istikrar, derginin Türkistan davasına olan bağlılığını ve fikri mücadelenin sürekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, derginin edebi yönünden çok siyasi nitelik taşıdığını (1860 makaleye karşılık 31 şiir) göstererek, içeriğin ağırlıklı olarak siyasi ve eleştirel analizlere odaklandığını pekiştirmektedir.

Derginin yayın misyonu, Avrupa'daki kadrosunun Türkiye'ye yerleşmesiyle "Yaş Türkistan Yayınları" markası altında devam ettirilmiştir. Tülay Köseoğlu aktardığına göre 1950–1988 döneminde Tahir Çağatay, Saadet Çağatay ve Abdulvahap Oktay tarafından bu isimle 28 eser yayımlanmıştır. Söz konusu eserlerden biri, Mustafa Çokay'ın 60. doğum yılı münasebetiyle eşi Mariya tarafından 1949-1950'de Rusça olarak yazılan ve Abdulvahap Oktay'ın Türkçeye tercümesini yaptığı kitaptır.

1.2.4. Sona Eren Bir Mücadele: TMB Teşkilatı

TMB (Türkistan Milli Birliği), Türkiye'deki faaliyetlerini başlangıçtan itibaren gizli yürüttüğü için çalışmalarını, üyelerinin kurucusu olduğu diğer cemiyetler aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bu cemiyetler, bir nevi TMB'nin görünür kolları olarak görev yapmış ya da aynı misyona hizmet etmiştir. Onlar arasında başta Türkistan Türk Gençler Birliği olmak üzere sonra da onun devamı olan Türk Kültür Birliği, Ankara ve İstanbul'daki Türkistanlılar Yardımlaşma Dernekleri gibiler vardır. Ahat Andican,

kitabında TMB'nin son temsilcileri olarak Tahir Çağatay, Abdulvahap Oktay ile eşleri Saadet Çağatay ve Saide Oktay'ı göstermektedir.[43] Bu durum, söz konusu temsilcilerin hayatları boyunca cemiyeti ve misyonunu yaşatmaya devam ettiğini, onların vefatıyla birlikte de cemiyetin Türkiye'deki faaliyetlerinin fiilen sona erdiğini ortaya koymaktadır. TMB gizli bir teşkilat olduğundan, faaliyetlerinin son bulması resmi bir kararla değil, son üyelerinin vefatıyla gerçekleşmiş görünmektedir.

1.2.5. Osman Kocaoğlu (1878-1968)

Osman Kocaoğlu, Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinin önde gelen siyasi ve fikri önderlerinden biri olarak hayatı boyunca hem Çarlık Rusyası'na hem de Bolşevik idaresine karşı vatansever bir duruş sergilemiştir. Onun biyografisi, sadece Orta Asya'daki Ceditçilik ve ulusal kurtuluş hareketleri açısından değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve erken dönem tarihiyle olan derin bağlantıları nedeniyle de büyük önem taşımaktadır. Kendisi, Türk Kurtuluş Savaşı'na sağladığı somut destek ve Türkiye'deki muhaceret yıllarındaki kültürel ve siyasi faaliyetleriyle bu bağı güçlendirmiştir.

Osman Kocaoğlu, 1878 yılında Fergane'nin Oş şehrinde, günümüz Kırgızistan sınırları içinde dünyaya gelmiştir. Babası Buharalı Polat Hoca, annesi ise Oş'tan Fatma Hanım'dır. Yedi yaşındayken ailesiyle birlikte Buhara'ya taşınmış ve ilk öğrenimini ve medrese eğitimini Buhara'da geleneksel usullerle almıştır. Ancak, medrese eğitiminin yetersiz olduğunu fark ederek kişisel gayretleriyle modern bilimler alanında kendini geliştirmiştir. Bu süreçte genel Türk tarihi, Türkistan tarihi, Fars dili ve edebiyatı konularında derin bilgi sahibi olmuş, Türk edebiyatı ve tasavvufla ilgilenmiştir. Dönemindeki tüm Türk şivelerindeki yayınları takip ederek Türk dünyası hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Ailesinin ticaret faaliyetleri nedeniyle Semerkant ve Fergana gibi şehirlerde de çocukluğunu geçirmesi, onun çok yönlü gelişimini etkilemiştir. Amca çocuğu Feyzullah Hoca (1896-1938) ile yakın akrabadır ve Feyzullah Hoca da Buhara'nın önemli siyasi figürlerinden biridir. Osman

[43] Ahat Andican, **a.g.e.**, s.493.

Kocaoğlu'nun geleneksel medrese eğitimine rağmen modern bilimlere yönelmesi ve Türk dünyasındaki yayınları takip etmesi, onun Ceditçilik hareketinin temel prensiplerini içselleştirdiğini ve entelektüel bir öncü olduğunu göstermektedir. Bu kendini geliştirme çabası ve geniş entelektüel ilgisi, Ceditçilik hareketinin temel özelliklerindendir; bu hareket, eğitimi ve toplumu modernleştirmeyi hedeflemiştir. Geleneksel bilgi ile modern düşünceyi bir araya getirme yeteneği, onu muhafazakar unsurların direnişiyle karşılaşan bir reform hareketinde özellikle etkili bir lider yapmıştır. Bu durum, onun entelektüel temelinin sadece akademik değil, aynı zamanda derinlemesine pratik ve reform odaklı olduğunu, onu gelecekteki siyasi rolleri için hazırladığını ortaya koymaktadır. Osman Hoca, Buhara'daki "Ceditcilik" (yenileşme) hareketinin önde gelen simalarından biriydi. Bu hareket, eğitimde ve sosyal hayatta yenileşme ve ıslahatı hedefliyordu. Genç Buharalılar hareketine katılmış, Mahmud Hoca Behbudî ve Münevver Kâri liderliğinde hem eğitim hem de siyasi işlerle uğraşmaya başlamıştır. Ceditçilerle birlikte Buhara'da "Şirket-i Hayriye" ve "Ta'mim-i Maarif" gibi teşkilatları kurarak Türkistan'da eğitim işlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Kendi Usul-i Cedit Mektebi'ni açmış, Sadriddin Ayní'ye göre Buhara'daki en büyük Cedit okulu olmuştur.[44] Bu okullar, Emir tarafından sık sık kapatılmasına rağmen gizlice yeniden açılmıştır. Cedit okullarının sürekli kapatılıp yeniden açılması, Emirliğin reformlara karşı direncini ve Ceditçilerin kararlılığını açıkça göstermektedir. Emirin muhalefeti muhtemelen sadece eğitime değil, modern eğitimin getireceği fikir ve toplumsal değişikliklere yönelikti, çünkü bunlar onun otokratik yönetimini tehdit ediyordu. Bu sürekli bastırma ve yeniden açma döngüsü, Ceditçiler için eğitimin sadece akademik bir uğraş değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi değişim için temel bir araç olduğunu kanıtlamıştır. Bu durum, reform hareketini kaçınılmaz olarak Emirliğe karşı doğrudan bir siyasi çatışmaya itmiş, onu kültürel bir hareketten devrimci bir harekete dönüştürmüştür. Bu dinamik, otoriter bağlamlarda eğitim reformunun doğal siyasi niteliğini vurgulamaktadır.

Osman Hoca'nın 1910-1911 yıllarındaki İstanbul ziyareti, hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaret sırasında Bahçesaray'a giderek Gaspıralı İsmail Bey ile görüşmüş, onun Cedit okullarını incelemiş ve Cedit eğitim metodunu

[44] Ayni, **a.g.e.,** s. 19.

öğrenmiştir. Ardından Odessa'dan vapurla İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da Jön Türkler ve Ziya Gökalp gibi önde gelen Türk milliyetçisi aydınlarla tanışmıştır. İstanbul'da BTMT açılmasına öncülük ederek, Türkistan'dan öğrenci getirilmesi için zemin hazırlamıştır.

Osman Hoca, 1916 yılındaki büyük Türkistan isyanının başlatılmasında yönlendirici bir görev üstlenmiştir. Bu isyan, Çarlık Rusya'sının zulüm ve ekonomik sömürü politikalarına karşı çıkmıştır. 1917 genel Orta Asya isyanında aktif rol almış, Buhara Emir'i Alim Han'ın devrilmesine katılmıştır. Osman Hoca'nın hem eğitim reformcusu hem de aktif bir isyan lideri olması, Ceditçilik hareketinin zamanla siyasi bir nitelik kazandığını ve bağımsızlık mücadelesinin kaçınılmaz bir parçası haline geldiğini vurgulamaktadır. Emir'in devrilmesinden sonra 1920'de kurulan yeni hükümette (Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti) önce Maliye Nazırı (Bakanı) olarak görev yapmıştır. Daha sonra, 1921-1922 yılları arasında Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığını üstlenmiştir.[45]

Osman Hoca, Buhara Cumhurbaşkanı iken, siyasi temaslar için Moskova'da bulunduğu sırada Lenin ile görüşmüştür. Bu görüşmede Lenin, Türkiye'den gelen bir heyetin acil yardım talebinden bahsetmiş, Osman Hoca da tereddütsüz yardım edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Lenin'in altın ruble kıtlığı ve Kafkasya üzerinden ulaşım zorlukları gibi sıkıntıları dile getirmesi üzerine, Osman Hoca Buhara'da altın olduğunu ve bunu sağlayabileceklerini ifade etmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı için belirlenen mali yardım miktarı, Feyzullah Hoca'nın da içinde bulunduğu bir komite tarafından en az yüz milyon altın ruble olarak tespit edilmiştir. Osman Hoca, bu miktarı Lenin'e teyit etmiş ve Buhara'nın Çarlık döneminden kalma büyük miktarda altını olduğunu, Buhara'nın idari ve mali açıdan bağımsız olması nedeniyle Rusların bu altına dokunamadığını açıklamıştır. Buhara Parlamentosu, yardım konusunu büyük bir çoğunlukla ve alkışlarla kabul etmiştir. Ancak, bu yardımın tamamı Türkiye'ye ulaşmamış, Ruslar tarafından yalnızca on bir milyon ruble civarında bir kısmının aktarıldığı belirtilmiştir. Rus kaynakları bu yardımdan genellikle bahsetmemiştir. Buhara'dan Mustafa Kemal'e verilmek üzere bir heyetle kıymetli astragan deriler ve

[45] Kocaoğlu, **a.g.e.,** s. 16-26.

iki antika kılıç da gönderilmiştir. Kılıçların seçimini Enver Paşa yapmıştır. Buhara altınlarının Türk Kurtuluş Savaşı'na aktarılması, sadece maddi bir destek olmanın ötesinde, Türk dünyası arasındaki derin kültürel ve siyasi dayanışmanın somut bir göstergesidir. Bu olay, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde uluslararası Türk desteğinin varlığını ve önemini vurgulamaktadır. Buhara Parlamentosu'nun, iç siyasi karmaşıklıklar ve Rus baskısına rağmen bu kadar büyük bir meblağı oybirliğiyle onaylaması, ortak Türk kimliği ve kaderine olan güçlü inancı göstermektedir. Bu eylem, basit bir siyasi ittifakın ötesine geçerek, köklü bir kültürel ve ideolojik dayanışmayı ifade etmektedir. Rus kaynaklarının bu detayı genellikle atlaması, Sovyetlerin Türk birliği ve kendi kaderini tayin etme çabalarını küçümsemeye yönelik kasıtlı bir tarihsel revizyonizme işaret etmektedir.[46]

10 Nisan 1922'de Buhara ordusu için silah temini amacıyla İngiliz yetkililerle görüşmek üzere Kâbil'e, Afganistan'a gitmiştir. Ancak İngilizler, Ruslarla yaptıkları gizli anlaşma nedeniyle silah satışını reddetmiştir. Enver Paşa'nın 5 Ağustos 1922'de Belcivan'da şehit düşmesi haberi Kâbil'de kendisine ulaşmıştır. Buhara Başbakanı Feyzullah Hoca'dan, Rusların kendisini ölü ya da diri istediği ve Buhara'ya dönmemesi gerektiği yönünde gizli bir uyarı almıştır. Rusya'nın Afganistan üzerindeki baskısı nedeniyle Kâbil'de fazla kalamamış ve Afgan hükümeti kendisinden ülkeyi terk etmesini istemiştir. 1923 yılı ortalarında (bazı kaynaklara göre Eylül 1923) İstanbul'a gelmiştir. Kâbil'de Hâkime Hanım adlı Özbek bir kadınla evlenmiştir. Kocaoğlu'nun Afganistan'a geçişi ve ardından Türkiye'ye sığınması, Sovyetlerin Orta Asya'daki bağımsızlık hareketlerine karşı uyguladığı acımasız tasfiye politikalarının bir sonucudur. İngilizlerin Anglo-Rus anlaşmaları nedeniyle silah sağlamayı reddetmesi, Türkistan bağımsızlık savaşçılarının büyük güçlere karşı sınırlı seçeneklerini ve jeopolitik gerçekleri gözler önüne sermektedir. Bu durum, Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminde Türk dünyasından gelen siyasi mülteciler için bir umut ve sığınak haline geldiğini göstermektedir. Kocaoğlu, Zeki Velidî Togan ve Mustafa Çokay gibi Türkistanlı entelektüellerin Türkiye'ye gelişi, pan-Türkist söylemi önemli

[46] Murat YAVAN, "Türkistan'ın Siyasi ve Fikri Önderlerinden Osman Kocaoğlu (1878-1968): Hayatı ve Faaliyetleri", **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 32-41

ölçüde şekillendirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya ile olan tarihsel ve kültürel bağlarını algılamasını etkilemiştir, resmi devlet politikası Sovyet ilişkileri nedeniyle temkinli olmak zorunda kalsa bile.

İstanbul'a geldikten sonra muhaceretteki Türkistanlıların önderliğini yapmış, kültürel ve teşkilat faaliyetlerinde bulunmuştur. Zeki Velidî Togan ve Mustafa Çokay ile birlikte "Türkistan Milli Birliği" ve "Türkistan Türk Gençler Birliği" gibi teşkilatların kurulmasında başat rol oynamıştır. [47] 1927-1934 yılları arasında İstanbul'da "Yeni Türkistan" dergisini çıkışına öncülük etmiştir. "Yeni Türkistan" dergisi ve kurduğu örgütler, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde Türkistan bağımsızlık davasının uluslararası alandaki en önemli platformlarından biri haline geldiğini göstermektedir. İstanbul'un bir üs olarak seçilmesi ve Türkistan'ın bağımsızlığını savunan bir derginin yayınlanması, Türkiye'nin pan-Türkist hareketler için sembolik ve pratik önemini vurgulamaktadır. Bu durum, erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin, Sovyetlerle diplomatik ilişkileri sürdürme ihtiyacına rağmen, bu faaliyetlere zımnen izin verdiğini veya en azından bunları bastırmadığını, ortak kültürel ve tarihsel mirası tanıdığını düşündürmektedir. Bu dönem, Türkiye'nin Sovyet egemenliği altındaki Türk halkları için kültürel ve siyasi bir dayanak noktası olarak yükselen rolünü ortaya koymaktadır. Ankara'daki Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kurucu üyelerinden biri olmuştur. Osman Kocaoğlu, vatan ve milli duygunun yapay değil, temel insani duygular olduğuna inanmıştır. İnsanlığa saygının vatanına saygı ile eşdeğer olduğunu savunmuştur. Milli duygunun, bir ülkeye yerleşmiş sosyal bir varlığın, ülkesiyle bağlantılı bir ideali gerçekleştirmek için kolektif çaba göstermesi anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu idealin ancak topraklarına sahip çıkmakla gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Türkistan'ın coğrafi konumunun ve tarihsel öneminin altını çizmiş, Oğuz, Atilla, Çingiz, Temir gibi büyük fatihler çıkardığını belirtmiştir. Türkistan halkının esasen Türk olduğunu, Fars kökenli Taciklerin ise İslami-Türk kültürüyle bütünleştiğini savunmuştur. Afrasyap, Ebumüslim Hurasani, Temir, Şaybak Han, Göroğlu, Boz oğlan gibi halk kahramanlarının ve Ahmet Yesevi gibi Türk evliyalarının tüm Türkistanlılar için ortak figürler olduğunu belirtmiştir.

[47] Coşkun Kumru, "Muhaceretteki Türkistanlıların Sesi: Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB)," **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 35, Ocak 2024, s. 368.

Türkistan'ın tarihsel olarak kendi kendine yeterli bir ekonomiye sahip olduğunu, madencilik ve tekstil sanayilerinin gelişmiş olduğunu vurgulamıştır. Kocaoğlu'nun Türkistan'ın birliği ve Türk kimliği üzerine vurgusu, Sovyetlerin "böl ve yönet" politikalarına (örneğin Türkistan'ı cumhuriyetlere bölme) karşı bir entelektüel direniş ve alternatif bir ulusal kimlik inşası çabasıdır. Bu ideoloji, Sovyetlerin Türkistan'ı ayrı "cumhuriyetlere" (Özbek, Kazak, Türkmen, Tacik, Kırgız) bölerek birleşik Türk kimliğini zayıflatma ve kontrolü kolaylaştırma politikasını doğrudan hedef almıştır. Kocaoğlu'nun Türkiye'deki entelektüel katkıları, özellikle Yeni Türkistan aracılığıyla, bu karşı anlatıyı dile getirmek için bir platform görevi görmüştür. Bu çabalar, Sovyetlerin birleşik Türkistan bilincini silme girişimlerine karşı stratejik bir entelektüel yanıt olmuş, onun mücadelesinin sürgünde bile ideolojik bir cephede devam ettiğini göstermiştir. Bolşevik politikalarına yönelik eleştirileri, onların eylemlerini Çarlık Rusya'sının sömürgeci politikalarının devamı olarak görmüş, ulusal özlemleri bastırma çabalarını eleştirmiştir. Sovyet ekonomik politikalarının mali zorluklara ve ekonomik dengesizliklere yol açtığını, sanayiyi etkilediğini ve şehir-köy ekonomik bağlarını koparma potansiyeli taşıdığını belirtmiştir. "İntikam… Al İntikam!" gibi şiirlerinde özgür bir Türkistan hayal ederek kurtuluş çağrısında bulunmuştur. Bolşevik "sosyalizminin" gerçeklik karşısında çökecek bir fantezi olduğuna inanmış ve Troçki'nin sosyalist teorilere saplanmasının ulusal ihtiyaçları anlama yeteneğini engellediğini öne sürmüştür. Sovyetlerin Türkistan ve Buhara'daki askeri müdahalelerini ve bağımsızlık vaatlerini yerine getirmemelerini eleştirmiş, Doğu'daki hareketlerin koruyucusu oldukları iddialarının samimiyetini sorgulamıştır. Sovyet kurumlarındaki bürokratik kontrol ve yolsuzluğu gözlemlemiş, bu bürokratların sonunda "karşı-devrimci" unsurlarla hizalanacağını tahmin etmiştir. Bolşeviklerin geçici başarısının en büyük faktörlerinden birinin, ulusal bağımsızlık hareketlerinin önemini yeterince değerlendirememeleri ve bu siyasi ve tarihsel hatayı sömürmeleri olduğunu savunmuştur. Sonuç Osman Kocaoğlu'nun yaşamı ve faaliyetleri, 20. yüzyıl başlarındaki Türk dünyasının çalkantılı döneminde bir aydın, eğitimci, siyasi lider ve bağımsızlık savaşçısı olarak çok yönlü bir figür olduğunu ortaya koymaktadır. Buhara'daki Ceditçilik hareketinin öncülerinden biri olarak eğitim reformlarına olan bağlılığı, onu geleneksel medrese eğitiminin ötesine geçmeye ve modern bilimleri benimsemeye itmiştir. Bu entelektüel dönüşüm, onun daha sonraki

siyasi rolüne zemin hazırlamıştır. İstanbul ziyaretleri ve Jön Türklerle kurduğu bağlar, Türkistan'daki reform çabalarının Osmanlı'daki çağdaşlaşma ve milliyetçilik akımlarıyla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti'ndeki Maliye Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı görevleri, onun siyasi yeteneklerini ve Türkistan'ın kendi kaderini tayin etme arzusunu yansıtmaktadır. Türk Kurtuluş Savaşı'na Buhara altınlarıyla sağladığı destek, sadece maddi bir yardım olmanın ötesinde, Türk dünyası arasındaki derin kültürel ve ideolojik dayanışmanın somut bir kanıtıdır. Bu olay, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde uluslararası Türk desteğinin varlığını ve önemini vurgulamaktadır. Bolşeviklerle yollarının ayrılması ve ardından gelen Basmacı hareketiyle ilişkisi, Kocaoğlu'nun öncelikli hedefinin ideolojik bağlılık değil, Türkistan'ın gerçek bağımsızlığı olduğunu açıkça göstermektedir. Afganistan'a geçişi ve nihayetinde Türkiye'ye sığınması, Sovyetlerin Orta Asya'daki bağımsızlık hareketlerine karşı uyguladığı acımasız tasfiye politikalarının bir sonucudur. Türkiye, bu dönemde Türk dünyasından gelen siyasi mülteciler için bir umut ve sığınak olmuştur. Türkiye'deki muhaceret yıllarında "Yeni Türkistan" dergisini çıkarması ve Türkistan Milli Birliği gibi örgütlerdeki liderliği, onun mücadelesini yeni bir platformda sürdürdüğünü göstermektedir. Bu faaliyetler, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde Türkistan bağımsızlık davasının uluslararası alandaki en önemli merkezlerinden biri haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Kocaoğlu'nun Türkistan'ın birliği ve Türk kimliği üzerine vurgusu, Sovyetlerin "böl ve yönet" politikalarına karşı entelektüel bir direniş ve alternatif bir ulusal kimlik inşası çabası olarak değerlendirilmelidir. Osman Kocaoğlu'nun yaşamı, Türkistan'ın bağımsızlığına ve Türk dünyasının birliğine olan sarsılmaz bağlılığını, büyük baskılar ve jeopolitik değişimler karşısında bile sürdürdüğünü göstermektedir. Onun mirası, Türkistan ve Türkiye arasındaki tarihi ve kültürel köprülerin canlı bir örneği olarak varlığını sürdürmektedir.

Tablo 1: Osman Kocaoğlu'nun "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri

Yazar Adı / Mahlas	Makale Başlığı	Dergi Sayısı	Tarih	Sayfa Aralığı
Osman Kocaoğlu	Ay Tanrı	1	Haziran 1927	8-9
O.K.	Türkistan'da Türk Edebiyatının Mefkürevi Tahvillerine Umumi Bir Nazar	1	Haziran 1927	26-29
O.K.	Milliyet ve Bolşevizm	2-3	Temmuz-Ağustos 1927	3-16
O.K.	Afganistan'da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti	21-22	Haziran-Temmuz 1929	1-11
O.K.	Afganistan ve Türkistan	23	Haziran-Temmuz 1929	1-3
O.K.	Nasyonalizm Önünde Bolşevizm İnhilal Ediyor	24-25	Kasım-Aralık 1929	1-4
O.K.	Bolşeviklerin Türkistan Kültürasına Karşı Olan İmha	28	Ekim 1930	2-4

	Siyasetleri ve Akamete Uğramak Arifesindedir			
O.K.	Bolşevik Saflarında Milli Temayüller	30	Aralık 1930	1-2
O.K.	Moskova Türkistan Rençberlerini İğfal Ediyor	36	Haziran 1931	1-2

Kaynak: Rasim Bayraktar, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler," ***Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, Sayı: 39, 2013, s. 321.

Tabloda listelenen makaleler, Türkistan Millî Birliği Başkanı ve derginin imtiyaz sahibi Osman Kocaoğlu'nun "Yeni Türkistan" dergisine sunduğu katkının mahiyetini ortaya koymaktadır. Toplam 9 makalesiyle, derginin en üretken isimlerinden biri olarak, yayının fikirsel çatısının oluşumunda aktif rol almıştır. Kocaoğlu'nun makalelerinin tematik yelpazesi dikkat çekicidir. Sadece siyasi ve iktisadi konulara odaklanan Çokay gibi isimleri tamamlamakla kalmayıp, "Ay Tanrı" ve "Türk Edebiyatının Mefkürevi Tahvillerine Umumi Bir Nazar" gibi yazılarıyla edebi ve kültürel konulara da önem vermesi, derginin milli mücadeleyi sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel bir direniş alanı olarak da gördüğünü teyit etmektedir. Öte yandan, "Milliyet ve Bolşevizm", "Nasyonalizm Önünde Bolşevizm İnhilal Ediyor" gibi makaleleri, Bolşevizm'in ideolojik tahlilini yaparak hareketin temel felsefi zeminini güçlendirme gayretini yansıtır. Bu yazılar, Birliğin temel anti-Bolşevik duruşunun entelektüel temellerini oluşturmada önemli rol oynamıştır. Kocaoğlu'nun yazılarında belirginleşen bir diğer tema ise Afganistan ve bölgedeki uluslararası rekabettir ("Afganistan'da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti", "Afganistan ve

Türkistan"). Türkistan'a komşu olan ve o dönemde önemli jeopolitik çekişmelere sahne olan bu ülkeye yönelik ilgisi, Türkistan davasının bölgesel güvenlik ve uluslararası ilişkiler bağlamındaki yerinin farkında olduğunu ve bu konuları dergi aracılığıyla gündeme taşıdığını göstermektedir. Bu bölgesel odak, Çokay'ın daha çok Türkistan içindeki Sovyet politikalarına yönelik eleştirilerinden farklı bir boyut eklemektedir. Yayın sıklığına bakıldığında, Kocaoğlu'nun da derginin ilk sayılarında yoğun bir katkı sunduğu (ilk 3 sayıda 3 makale) ve ardından 1929-1931 döneminde düzenli aralıklarla yazmaya devam ettiği görülür. Makalelerinde büyük ölçüde "O.K." kısaltmasını kullanması (ilk makalesi hariç), derginin diğer yazarlarında da görülen, yazarın kişisel kimliğinden ziyade derginin veya davanın kurumsal sesini ön plana çıkarma eğiliminin bir parçasıdır. Başkanlık görevi ve imtiyaz sahibi sıfatıyla, Osman Kocaoğlu'nun özellikle ideolojik ve kültürel temalı makaleleri, derginin ve temsil ettiği Birliğin resmi duruşunu yansıtması açısından özel bir ağırlık taşımış olabilir. Onun yazıları, derginin sadece Sovyet rejimini eleştiren bir platform olmadığını, aynı zamanda milli kimliği tanımlayan ve mücadelenin felsefi temellerini işleyen bir yayın olduğunu da ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Osman Kocaoğlu'nun "Yeni Türkistan" dergisindeki makaleleri, onun TMB liderliği pozisyonunun entelektüel bir uzantısı niteliğindedir. Yazıları, derginin tematik çeşitliliğini artırmış, milli mücadelenin ideolojik temellerine katkı sağlamış ve bölgesel jeopolitik konulara dikkat çekerek, derginin çok yönlü yayın politikasını somutlaştıran önemli bir külliyatı temsil etmektedir.

1.2.6. Mustafa Çokayoğlu (1890-1941)

Mustafa Çokayoğlu 20. yüzyıl Türkistan ulusal bağımsızlık hareketinin önde gelen siyasi ve entelektüel liderlerinden biridir. Kısa ömürlü Türkistan özerk hükümetlerindeki devlet adamlığı tecrübesini, Bolşevik işgali sonrası Avrupa'daki sürgün yıllarına taşıyarak mücadelesini fikri bir zeminde sürdürmüştür. Kurucusu ve başyazarı olduğu Yaş Türkistan (1929-1939) mecmuası aracılığıyla, Sovyet rejiminin siyasi, ekonomik ve kültürel politikalarına karşı on yıl boyunca kesintisiz bir entelektüel direniş sergilemiş, parçalanmış bir ulusun ortak hafızasını ve bağımsızlık

idealini canlı tutmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, özellikle bağımsız Kazakistan'da ulusal bir kahraman olarak kabul görmüş ve fikirleri yeni kurulan cumhuriyetin tarihsel ve ideolojik temellerinden biri haline gelmiştir. 7 Ocak 1890'da günümüz Kazakistan'ının Kızılorda şehri yakınlarındaki Akmescit'te dünyaya geldi. Köklü ve saygın bir Kıpçak ailesine mensuptu; babası Çokay Bey, dedesi ise bölgede tanınan bir şahsiyet olan Torgay Datka idi. İlk eğitimini anadilinde aldıktan sonra Taşkent'teki Rus gimnazyumunda (lise) okudu. Gençlik yıllarında, babası ve akrabalarının Çarlık idarecileri tarafından maruz bırakıldığı hukuki keyfilik ve adaletsizliklere tanık olması, onun kariyer seçiminde belirleyici oldu. Bu tecrübeler, onu halkının haklarını savunmak amacıyla hukuku bir araç olarak kullanmaya yöneltti ve St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmesine neden oldu. Bu eğitimi, ona ileride Sovyet rejiminin iddialarını yine Sovyet kaynaklarını kullanarak çürüteceği analitik ve kanıta dayalı bir argümantasyon yeteneği kazandırmıştır. Siyasi Hayata Girişi ve Türkistan Özerk Hükümetleri Siyasi arenadaki ilk önemli rolü, 1916'da Çarlık yönetiminin Türkistanlıları askere alma kararına karşı çıkan büyük isyanın bastırılmasını araştıran Devlet Duması komisyonundaki göreviyle oldu. 1917 Şubat Devrimi'nin ardından gelişen siyasi özgürlük ortamında, Türkistan'daki ulusal hareketlerin merkezinde yer aldı. Pratik zekası ve birleştirici kişiliğiyle kısa sürede lider konumuna yükseldi. 1917 sonunda Hokand'da ilan edilen Türkistan Millî Muhtariyet Hükümeti'nde önce Maliye Bakanı, ardından Hükümet Başkanı olarak görev yaptı. Eş zamanlı olarak Alaş Orda Muhtar Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmesi, onun sadece Kazakların değil, bütün bir Türkistan coğrafyasının siyasi birliğini hedeflediğini göstermektedir. Ancak bu özerklik denemeleri, Şubat 1918'de Hokand Hükümeti'nin Bolşevik ve Taşnak güçleri tarafından kanlı bir şekilde yıkılmasıyla son buldu. Bu olay, Çokayoğlu'nun siyasi düşüncesinde derin izler bıraktı ve silahlı mücadelenin yetersizliği karşısında, mücadelenin ideolojik ve diplomatik bir zemine taşınması gerektiği kanaatini pekiştirdi. Sürgün Yılları ve Yaş Türkistan Mecmuası Bolşeviklerin Türkistan'da kontrolü tamamen ele geçirmesi üzerine 1919'da vatanını terk etmek zorunda kaldı. Tiflis ve İstanbul üzerinden 1921'de Paris'e

yerleşti.[48] İşgal altındaki İstanbul'u siyasi faaliyet için uygun bulmayan Çokayoğlu, mücadelesinin merkezini Avrupa olarak belirledi. Burada, SSCB'ye karşı bağımsızlık mücadelesi veren diğer halkların temsilcileriyle (Promete hareketi) iş birliği yaptı ve Avrupa'daki Türkistanlı göçmenleri "Türkistan Millî Birliği" çatısı altında toplamaya çalıştı. Siyasi mücadelenin en önemli aracının basın olduğuna inanan Çokayoğlu daha önce Taşkent, Tiflis ve İstanbul'da çeşitli yayınların çıkarılmasına öncülük etmişti. Bu tecrübelerin birikimiyle, sürgündeki mücadelenin ana yayın organı olacak Yaş Türkistan mecmuasını Aralık 1929'da Berlin'de, daha sonra Paris'te yayımlamaya başladı. 1939'a kadar 10 yıl boyunca kesintisiz olarak 117 sayı çıkardığı bu derginin hem imtiyaz sahibi hem de başyazarıydı. Dergi, kapağında belirtildiği gibi "Türkistan Millî İstiklâl Fikrine Hizmet Eden Aylık Dergi" misyonunu taşıyordu. Fikri Liderliği ve Mirası Mustafa Çokayoğlu, Yaş Türkistan aracılığıyla Sovyetler Birliği'nin Türkistan'daki sömürgeci politikalarını sistemli bir şekilde eleştirdi. Sovyetlerin bölgeyi etnik temelde suni cumhuriyetlere ayırma politikasına karşı, Türkistan'ın tarihi, coğrafi ve kültürel bir bütün olduğunu savundu ve tek bir "Türkistan Cumhuriyeti" idealini savundu. Derginin dilini, Sovyetlerin dil politikalarıyla parçalamaya çalıştığı Türk lehçelerini birleştiren ortak bir "Türkistan Türkçesi" olarak belirlemesi, bu birleştirici vizyonun en somut göstergelerindendir. Yazılarında Sovyetlerin ekonomik sömürüsünü, pamuk tekelini, zorunlu kolektivizasyonun yol açtığı kıtlıkları, din karşıtı kampanyaları ve aydınlara yönelik siyasi tasfiyeleri belgelerle ortaya koydu. Bu analizleri yaparken sıklıkla resmi Sovyet yayınlarını kaynak olarak kullanarak rejimin kendi içindeki çelişkileri gözler önüne serdi. II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sının baskılarıyla Berlin'e getirildi. Almanların Sovyet savaş esirlerinden oluşturmak istediği "Türkistan Lejyonu" projesine, halkını daha büyük bir felaketten korumak amacıyla mesafeli bir ilgi gösterse de bu projenin tam olarak hayata geçirilmesini göremeden, 27 Aralık 1941'de şüpheli bir şekilde tifüs teşhisiyle hayatını kaybetti. Sovyet döneminde "halk düşmanı" ilan edilip eserleri yasaklanan Çokayoğlu, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bir "bağımsızlık sembolü" olarak yeniden keşfedildi. Fikirleri ve mücadelesi, özellikle Kazakistan'da ulusal

[48] TÜLAY KÖSEOĞLU, "Sovyetler 'in Türkistan'ı Dönüştürme Siyasetine Muhalefet: Yaş Türkistan Dergisi, 1929-1939", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s.21-27.

kimliğin inşasında temel bir referans noktası oldu. Kurduğu ve yönettiği Yaş Türkistan mecmuası ise bugün, 20. yüzyıl Türkistan tarihini Sovyet ideolojisinin dışında, birinci elden kaynaklarla incelemek isteyen araştırmacılar için paha biçilmez bir arşiv niteliği taşımaktadır.

Tablo 1.1: Mustafa Çokay'ın "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri

Yazar Adı / Mahlas	Makale Başlığı	Dergi Sayısı	Tarih	Sayfa Aralığı
Mustafa Çokayoğlu	Türkistan Meselesi	1	Haziran 1927	2-8
M.Ç.	Sovyetlerin Türkistan'da Tatbik Ettikleri Milliyet Siyasetinin Nazari ve Ameli Cihetleri	1	Haziran 1927	9-16
M.Ç.	Türkistan'da Siyasi İntibalar	2-3	Temmuz-Ağustos 1927	6-8
Mustafa Şahkuli	Türkistan'ın İktisadiyatı	2-3	Temmuz-Ağustos 1927	17-21
M.Ç.	Türkistan'da Sovyet Hükümetinin Açlık Siyaseti	4	Eylül 1927	8-11

M.Ç.	Türkistan İstiklal Harekâtına Karşı Buhara Emiri	5-6	Ekim-Kasım 1927	1-7
M.Ç.	Türkistan'ı Açlık Tehdit Ediyor	5-6	Ekim-Kasım 1927	7-10
M.Ç.	Hokand Muhtariyeti Hakkında	7	Aralık 1927	7-11
Mustafa Şahkuli	Türkistan'da Moskova İktisadi Siyasetinin Neticeleri ve Amele Meselesi	7	Aralık 1927	20-24
M.Ç.	Rus Muhaceret Siyasetinin Yeni Devresi Müvacehesinde Türkistanlıların Vazifesi	8	Mart 1928	1-7
M.Ç.	Rusların Muhaceret Siyaseti Hakkında	9	Nisan 1928	6-10

M.Ç.	Rus-Çin İhtilaline Dair	23	Ekim 1929	3-7
M.Ç.	Turan Devleti Hakkında	26	Ocak 1930	6-10
M.Ç.	Türkistan'da Pamuk Etrafında Güreş	27	Şubat 1930	11-17
M.Ç.	Türkistan'da Millî Mücadele	29	Kasım 1930	2-4
M.Ç.	Cellatlar Provokasyonu!	30	Aralık 1930	4-5
M.Ç.	Mefkure Meydanında Güreş	32	Şubat 1931	10-14
M.Ç.	Merkezi Asya Federasyonu Projesi	35	Mayıs 1931	1-5

Kaynak: Rasim Bayraktar, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler," **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı: 39, 2013, s. 320.

Tabloda sunulan veriler, Türkistan Millî Birliği'nin önde gelen liderlerinden Mustafa Çokay'ın "Yeni Türkistan" dergisinin yayın hayatındaki müstesna konumunu somutlaştırmaktadır. Toplam 18 makaleyle (Tabloda listelenen sayı) dergiye en sık katkı sağlayan isim olması, Çokay'ın hareketin fikirsel zemininin inşasında ve davanın sesinin duyurulmasında üstlendiği merkezi rolü açıkça ortaya koymaktadır. Çokay'ın

makalelerinin tematik dağılımı incelendiğinde, ağırlığın Sovyet yönetiminin Türkistan'daki siyasi ve iktisadi politikalarına verildiği görülmektedir. Özellikle Rus göçmenlerin yerleştirilmesiyle bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi ve pamuk ekiminin dayatılmasıyla ekonominin Moskova'ya bağımlı hale getirilmesi gibi konulara yönelik analizler, Çokay'ın Sovyet rejiminin sömürgeci niteliğini çok boyutlu bir perspektifle ele aldığını göstermektedir. Çokay'ın makalelerinin yayımlanma sıklığı da dikkate değerdir. Derginin ilk yılında (1927) oldukça yüksek bir tempoda (ilk 7 sayıda 9 makale) yazması, yayın organının kuruluş aşamasında fikirsel liderliğin ne denli aktif olduğunu göstermektedir. İlerleyen yıllarda bu sıklığın azalması, Çokay'ın başka faaliyetlere yönelmesi veya dönemin şartlarının getirdiği farklı zorluklarla ilişkilendirilebilir. Ancak 1930'larda tekrar artış gösteren katkıları, onun dergiyle bağını ve mücadele azmini koruduğunu sergiler. Çokay'ın makalelerinde kendi adının yanı sıra "M.Ç." ve nadiren de olsa "Sükülü Kayoğlu" gibi mahlaslar kullanması, dönemin güvenlik endişelerini yansıtmakla birlikte, "M.Ç." gibi kısaltmaların derginin kurumsal kimliğiyle özdeşleşen bir imza haline gelmesine olanak tanımıştır. Bu mahlas kullanımı, yazarın kişisel kimliğini geri planda tutarak davanın kolektif sesini veya derginin kendi kimliğini ön plana çıkarma stratejisinin bir parçası olarak da okunabilir. Sonuç olarak, Mustafa Çokay'ın "Yeni Türkistan" dergisine sunduğu bu hacimli ve tematik olarak yoğun çalışmaları, derginin Sovyet karşıtı muhaceret hareketinin en önemli fikir platformlarından biri olarak konumlanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Çokay'ın makaleleri, sadece dönemin olaylarına dair kritik analizler sunmakla kalmayıp, aynı zamanda bir muhacir aydının vatan davasını canlı tutma, Sovyet rejiminin gerçek yüzünü ifşa etme ve diasporanın entelektüel uyanışını sağlama çabalarının bir aynası niteliğindedir. Tablodaki bu liste, Çokay'ın bu yöndeki paha biçilmez katkısının somut bir dökümünü sunmaktadır.

1.2.7. Zeki Velidi Togan

Ahmed Zeki Velidi Togan, Başkurt Türklerinden olup, Başkurdistan'ın muhtariyeti için mücadele etmiştir. 1925'te Türkiye'ye gelerek üniversitede çalışmış, 1932'de Viyana'ya gitmiştir. 1935'te Viyana Üniversitesi'nden felsefe doktoru unvanını

almış, 1935-1937 yılları arasında Bonn Üniversitesi'nde, 1938-1939 yılları arasında ise Göttingen Üniversitesi'nde profesör olarak ders vermiştir. [49] 1939'da tekrar Türkiye'ye dönmüş ve İstanbul Üniversitesi'nde Genel Türk Tarihi kürsüsünü kurmuştur. 1948'den itibaren İstanbul Üniversitesi'nde ders vermeye devam etmiş ve 1970'te İstanbul'da vefat etmiştir.

Tablo 1.2: Zeki Velidi Togan'ın "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri

Yazar Adı / Mahlas	Makale Başlığı	Dergi Sayısı	Tarih	Sayfa Aralığı
Zeki Velidi Togan	Türkistan ve İdil Havzasının Medeni Münasebetleri Tarihinden	2-3	Temmuz Ağustos 1927	25-30
Togan	Türkistan İktisadiyatında Yerli ve Rus Noktai Nazarları ve Aris-Simi Hattı	4	Eylül 1927	15-21
Togan	Türkistan İsmi, Hududu	5-6	Ekim Kasım 1927	30-36

[49] Dilgem Ahmet, **Türkiye'deki Azerbaycan Cemiyetleri (1920-1991)**, Bakı, Çapar Yayınları, 2023, s. 52.

	ve Mesahası Hakkında			
Togan	Türk Dünyasında Alfabe Meselesi	10-11-12	Mayıs Haziran Temmuz 1928	33-50
Togan	18. ve 19. Asır Türk Tarihine Ait İki Eser	16	Kasım 1928	38-44

Kaynak: Rasim Bayraktar, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler," **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 39, 2013, s. 320.

Tabloda listelenen makaleler Türkistan Millî Birliği'nin önde gelen entelektüel simalarından ve yayının fikirsel mimarlarından Zeki Velidi Togan'ın "Yeni Türkistan" dergisine sunduğu katkıların özgün mahiyetini sergilemektedir. Sayıca Mustafa Çokay kadar yoğun olmasa da (Tabloda 5 makale listelenmiştir), Togan'ın yazıları derginin entelektüel derinliğine ve milli davanın tarihsel/kültürel temellerine yaptığı vurguyla öne çıkmaktadır. İlk makalesinde tam adını kullanması ve sonrasında "Togan" kısaltmasını tercih etmesi, derginin benimsenen yayın kimliği ve güvenlik pratikleriyle uyum içinde olduğunu göstermektedir. Togan'ın makalelerinin tematik odakları, onun bir bilim insanı kimliğini açıkça ortaya koyar. "Türkistan ve İdil Havzasının Medeni Münasebetleri Tarihinden" gibi yazılarla Türkistan'ın diğer Türk coğrafyalarıyla olan köklü tarihsel ve kültürel bağlarını bilimsel bir perspektifle ele alması, mücadelenin sadece güncel siyasete değil, aynı zamanda binlerce yıllık ortak mirasa dayandığı fikrini pekiştirmiştir. "Türkistan İsmi, Hududu ve Mesahası Hakkında" başlıklı makalesi, Sovyetlerin bölgeyi parçalama çabalarına karşı, Türkistan'ın tek bir coğrafi ve tarihi bütünlük olduğu fikrini somut coğrafi ve tarihi verilerle savunması açısından dergi için temel nitelikte bir yayındır. İktisadi konulara yaklaşımı dahi ("Türkistan İktisadiyatında Yerli ve Rus Noktai Nazarları ve Aris-Simi Hattı"), Çokay'ın doğrudan eleştirilerinden farklı olarak, yerli ve Rus bakış açılarını karşılaştırma ve spesifik

altyapı detaylarına inme gibi daha akademik bir metotla meseleleri ele aldığını gösterir. “Türk Dünyasında Alfabe Meselesi” gibi dönemin tüm Türk aydınları için yakıcı bir tartışma konusuna kapsamlı bir makaleyle (18 sayfa) eğilmesi, onun Türk dünyası genelindeki kültürel ve dilsel birliğe verdiği önemi ve bu konudaki yetkinliğini vurgular. “18. ve 19. Asır Türk Tarihine Ait İki Eser” gibi doğrudan historiografi ve kitap tanıtımı niteliğindeki yazısı ise, Togan'ın dergiyi bir siyasi bültenin ötesinde, akademik düşüncenin de yer bulduğu bir mecra olarak konumlandırma çabasını sergiler. Zeki Velidi Togan'ın “Yeni Türkistan” daki makaleleri, onun tarihçi ve Türkolog kimliğinin mücadelenin hizmetine sunulmuş bir yansımasıdır. Sayıca az olsa da, her biri Türkistan davasının tarihsel, kültürel ve coğrafi temellerini güçlendiren, akademik derinlik taşıyan yazılardır. Onun bu katkıları, derginin sadece siyasi eleştiriler yayımlayan değil, aynı zamanda milli kimliği ve tarihi mirası işleyen çok katmanlı yapısının oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Togan'ın yazıları, “Yeni Türkistan” ı émigré yayıncılığı içinde entelektüel ağırlığı olan bir mecraya dönüştüren unsurlardan biridir.

1.2.8. Abdulvahap Oktay (1904-1968)

Özbek Türkü bir ailenin çocuğu olan Abdülvahap Oktay, tüccar İshak Bey ve Abide Hanım'ın oğlu olarak 10 Şubat 1904'te Taşkent'te dünyaya geldi. Oktay, ilk eğitimini Taşkent'te, Ceditçilik hareketinin öncü lideri Münevver Kari tarafından kurulan ve yönetilen bir usûl-i cedit (yeni metot) okulunda aldı. Bu okuldan 1916 yılında mezun oldu. Oktay'ın milliyetçi ve idealist karakterinin temelleri, 1917-1922 yılları arasında ailesinin desteğiyle çıktığı Azerbaycan yolculuğunda daha da güçlendi. Şeki ve Bakü'deki eğitim yıllarında, ömür boyu yoldaşı olacak Tahir Çağatay ve diğer Türkistanlı öğrencilerle birlikteydi. Özellikle Bakü'de, dönemin fikir önderlerinden Hüseyin Cavit Bey ve Abdullah Şaik Bey gibi isimlerden aldığı eğitim, onun düşünce dünyasını derinden etkiledi. Azerbaycan'da geçirdiği dönem, Oktay'ın yerel Türkistan vatanseverliğini daha geniş bir pan-Türkist bilince dönüştürmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. O dönemde Bakü, Taşkent'e kıyasla çok daha canlı bir Türkçü entelektüel merkezdi. Bu deneyim onu daha geniş bir Türk dünyasıyla tanıştırdı, ortak

bir kültürel ve siyasi kadere olan inancını pekiştirdi ve Berlin'deki Yaş Türkistan hareketinin örgütsel omurgasını oluşturacak olan Tahir Çağatay ile kişisel ittifakını kurdu. Buhara Halk Cumhuriyeti'nin yurt dışı eğitim programı kapsamında 1922'de Berlin'e gelen Abdülvahap Oktay, Almanya'daki akademik hayatına Berlin Üniversitesi'ne bağlı bir dil okulunda Almanca öğrenerek başladı. Dil eğitimini tamamladıktan sonra, Almanya'nın en saygın eğitim kurumlarından Heidelberg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kabul edildi. Buradaki eğitimini 20 Haziran 1929'da başarıyla tamamlayarak, cerrahi alanda yazdığı tezle "Tıp Doktoru" (Dr. Med.) unvanını kazandı. [50] Mezuniyetinin ardından 1938 yılına kadar, aralarında Berlin-Neukölln'ün de bulunduğu çeşitli Alman hastanelerinde görev yaparak mesleki tecrübesini pekiştirdi. Ancak Oktay, tıp kariyerini sürdürürken aynı zamanda siyasi faaliyetlerini de ihmal etmedi. Avrupa'daki türünün ilk resmi örgütü olan ve öğrencilere destek olmayı ve Avrupa'daki bilgiyi Türkistan'a aktarmayı amaçlayan Türkistan Talebe Birliği'nin kurucu üyelerinden biriydi. Berlin'de Abdülvahap Oktay, Tahir Çağatay ile birlikte, merkez üssü Paris olan ve Mustafa Çokay'ın liderliğindeki Türkistan Milli Birliği'nin (TMB) sesi haline gelen Yaş Türkistan (1929-1939) dergisini yayımlayan ekibin merkezinde yer aldı. Çokay, Çağatay ve Oktay'dan oluşan bu üçlü, derginin hem yayın politikasını hem de yönetimini öylesine şekillendirdi ki, TMB içinde "klikleşmekle" itham edilmekten kurtulamadılar. Derginin temel amacı; Türkistan'ın bağımsızlık davasını uluslararası kamuoyuna taşımak, dağınık haldeki diasporayı tek çatı altında toplamak ve Sovyet propagandasına karşı entelektüel bir cephe oluşturmaktı. Bu faaliyetler, dergi yazarlarını "Çokaycılar" ve "burjuva artıkları" gibi ifadelerle hedef alan Sovyet yönetiminin sert tepkisini çekti. Abdülvahap Oktay, 1934 yılında, kendisi gibi Berlin'e yüksek öğrenim için gelmiş, biyoloji alanında doktora yapan, tanınmış bir aileden gelen Özbek Türkü Saide Şirahmet ile evlendi. Saide Hanım, Tahir Çağatay'ın eşi Saadet Hanım'ın da yakın arkadaşıydı ve bu iki çift, sıkı bir sosyal ve siyasi birlik oluşturdu. Saide Oktay, yüksek eğitimli, özgüvenli, gösterişten uzak ve eşinin milli mücadeledeki en büyük destekçisi olarak tanımlanmaktadır. Avrupa'da Nazizm'in yükselişi ve Sovyet karşıtı faaliyetleri

[50] Ceren Celasun, "Türkistanlı aydınlardan Abdulvahap İshakoğlu Oktay (1904-1968) Hayatı ve eserleri", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2015, s.5-30.

imkânsız hale getiren 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop Paktı, Yaş Türkistan dergisinin de sonunu getirdi. Bu siyasi iklimin bir sonucu olarak yayın hayatına veda eden derginin ardından Abdülvahap Oktay için de yeni bir dönem başladı. 1937'de Türkiye'ye gelmiş olan eşi Saide Hanım'ın yanına gitmek üzere Türk vatandaşlığını alan Oktay, 1939'da Türkiye'ye yerleşti. Mesleğine burada devam etmek için 1940'ta girdiği zorlu bir sınavda başarı göstererek Haseki Hastanesi Kadın Doğum Servisi'nde görev aldı. Bir yıl sonra, 1941'de Aksaray'da açtığı kendi özel muayenehanesiyle hekimlikteki başarısını taçlandırarak kısa sürede tanınan bir doktor oldu. Mustafa Çokay'ın 1941'deki vefatından sonra eşi Maria, anılarını yazmaya başlamış ancak eseri yarım bırakmıştı. Oktay ve Tahir Çağatay, onu tamamlaması için aktif olarak teşvik ettiler ve yardımlarını teklif ettiler. Oktay, Rusça el yazmasını aldı, Çağatay Türkçeye çevirdi ve Oktay'ın kendisi de metni daktilo etti. Oktay'ın 1968'deki kendi vefatı nedeniyle kitabın yayımlanması daha da gecikti, ancak sonunda Tahir Çağatay'ın çabaları ve Saide Oktay'ın mali desteğiyle 1972'de yayımlandı. Oktay ayrıca 1950'de Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay adıyla küçük ama önemli bir biyografik kitapçık da kaleme almıştı. [51] Bu çabalar, Oktay'ın milli bir mücadelede tarihsel belleğin önemini ne kadar derinden anladığını ortaya koymaktadır. Maria Çokay'ın anılarını yayımlamaya olan bağlılığı, sadece vefat etmiş bir lidere duyulan sadakatin bir göstergesi değildi; aynı zamanda hareketin resmi, milliyetçi anlatısını, onu şeytanlaştırmaya veya yok saymaya çalışan Sovyet çabalarına karşı sağlamlaştırmak için atılmış stratejik bir adımdı. Liderin hayat hikâyesinin yayımlanmasını sağlayarak Oktay, tarihin bir katılımcısı olmaktan çıkıp onun bilinçli bir koruyucusu haline gelmiştir.

[51] **A.g.t.,** s. 30-65.

İKİNCİ BÖLÜM: XX. YÜZYILIN İLK YARISINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TÜRKİSTAN CEMİYETLERİ

2.1. TÜRKİSTAN TÜRK GENÇLER BİRLİĞİ

2.1.1. TTGB tarihçesi

20.yüzyılın başlarında yaşanan jeopolitik çalkantılar ve Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki hâkimiyet kurma çabaları neticesinde, pek çok Türkistanlı aydın ve genç Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmıştır. Türkiye, bu muhacir Türkler için adeta yeni bir vatan işlevi görmüş, aynı zamanda hariçteki Türkistan mücadelesinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. İşte bu koşullar altında, siyasi faaliyetlerini gizli yürütmek zorunda kalan Türkistan Millî Birliği'nin (TMB) aksine, kamuoyuna açık bir faaliyet gösterebilecek bir yapılanma ihtiyacından doğan Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB), 1927 yılında İstanbul'da kurulmuştur. TTGB, kısa sürede muhaceretteki Türkistanlıların sesi olmuş, bölgenin istiklali uğrunda kültürel ve sosyal alanlarda büyük hizmetler vermiştir. TTGB, kuruluşunda belirlediği hedeflere ulaşmak amacıyla kapsamlı bir faaliyet ağı oluşturmuştur. Birliğin nizamnamesinde temel amacı, Türkistan Türk gençliğinin millî kültür ve bilimsel gelişimini sağlamak, aynı zamanda yardıma muhtaç üyelere maddi ve manevi destek sunmak olarak belirtilmiştir. Başlangıçta siyasetle doğrudan uğraşmayacağını açıklayan TTGB, esasen Türkistan millî ruhunun yerleşmesi ve bağımsız bir Türkistan için geleceğin millî kadrolarının yetiştirilmesi noktasında hayati bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede, birliğin düzenlediği bilimsel ve kültürel konferanslar, yayınladığı broşürler, yıllık takvimler ve Türkistan resimlerini içeren kartpostallar, Türkistan'a dair farkındalık yaratma çabasının önemli unsurları olmuştur. TTGB, Türkiye'deki eğitimini sürdüren Türkistanlı gençlere burs, iaşe ve yol parası gibi konularda ciddi maddi destek sağlamıştır. Ayrıca, açtığı gece kurslarıyla kültürel alanda önemli gayretler göstermiş ve Maarif Vekâletinin onayıyla iki binden fazla kitaptan oluşan bir kütüphane kurmuştur. İstanbul'daki merkezi olan eski Buhara Özbekler Tekkesi binası, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan direktifiyle TTGB için tahsis

edilmiş[52], bu da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin birliğin faaliyetlerini dikkatle takip ettiğini ve desteklediğini göstermiştir. TTGB, Menemen Olayı gibi Türkiye'nin iç hadiselerine karşı da duyarsız kalmamış, genç Cumhuriyet'e bağlılığını gösteren telgraflar çekmiştir. Uluslararası alanda da iş birliği arayışında olan TTGB, 1928 yılı başlarında Azerbaycan Gençler Birliği ile gizli bir iş birliği protokolü imzalayarak bir federasyon oluşturmuştur.[53] Bu federasyon, Azerbaycan ve Türkistan'ın ortak gaye ve menfaatlerini vurgulamış, her iki ülkenin de Rus yönetimi altında zulüm gördüğünü belirtmiştir. Ancak, 1930'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin dış politikasındaki değişimler ve 1938 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu ile Türk dünyasındaki bölgelerin isimlerini taşıyan cemiyetlerin isim değiştirme zorunluluğu, TTGB'nin de dönüşmesine yol açmıştır. Nihayetinde, 1940 yılının temmuz ayında alınan bir kararla TTGB, "Türk Kültür Birliği" adını alarak çalışma sahasını genişletmiş, sadece Türkistanlıları değil, diğer Türk illerinden gelen muhacirleri de kapsayan bir şemsiye kuruluş haline gelmiştir. [54] TTGB'nin 1930'lu yıllardaki çalışmaları, muhaceretteki Türkler tarafından kurulan ve faaliyetlerini kesintisiz sürdürebilen tek teşkilat olması açısından ciddi bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bu durum, Sovyet yönetimini de rahatsız etmiş ve birliğin faaliyetleri hem ilgili çevreler hem de devlet tarafından dikkatle takip edilmiştir. TTGB'nin çabaları, Türkiye'de bağımsız bir Türkistan için komünist olmayan genç millî kadroların yetişmesinde önemli bir başlangıç noktası teşkil etmiştir. Birlik, Türkiye Cumhuriyeti'nin sağladığı himaye sayesinde birçok Türkistanlının yaşam biçimlerini yeniden inşa etmelerine yardımcı olmuş ve Türkiye'nin ilim hayatının gelişimine değerli katkılar sağlamıştır. TTGB ve devamı niteliğindeki kuruluşlar (Türk Kültür Birliği, Türkistan Öğrenciler Birliği, Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği), muhaceretteki Türkistanlıların sadece sesi olmakla kalmamış, Türkistan mücadelesinin kamuoyunda duyurulması noktasında da önemli hizmetler vermiştir.

[52] Andican, **a.g.e.,** 2020, s. 226-228
[53] Zeki Velidi Togan, "Türkistan'ı ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği", **Yeni Türkistan**, sayı: 16, Kasım 1928, s. 47.
[54] Andican, **a.g.e.,** 2020, s. 434-436.

Tablo 2: Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) Önemli Faaliyetleri (Kronolojik)

Tarih	Faaliyet
7 Ocak 1927	Türkistanlılar, İstanbul Babıâli caddesindeki Türk Talebe Teali ve Teavün Cemiyeti binasında bir cemiyet kurma noktasında iradelerini ortaya koydular. Cemiyetin teşkili için gerekli nizamnamenin ve kanuni muamelatın hazırlanması için müteşebbis heyet seçildi.[55]
29 Eylül 1927	Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) fiilen kurulmuş oldu
2 Aralık 1927	Kayıtları yapılan üyeler ile ilk kongre yapıldı ve yürürlükte olan nizamnamenin genişletilmesine karar verilerek idare heyeti üyeleri yeniden seçildi.
1928 Başları	Azerbaycan Gençler Birliği ve Türkistan Türk Gençler Birliği yöneticileri çalışmalarında ortak bir platform tesis edebilmek amacıyla toplantı yapmışlar ve gizli bir işbirliği protokolü imzalayarak bir federasyon oluşturdular.[56]
10 Ekim 1930	TTGB'nin kuruluşunun üçüncü yıldönümü vesilesiyle "Birlik" evinde bayram şenliği kutlandı.[57]
Ocak 1931	Menemen'de meydana gelen ayaklanma sonucunda Yeni Türkistan'da "Çirkin Bir Hadise!" başlığıyla olay hakkında değerlendirmeler yer aldı ve TTGB'nin Mustafa Kemal Atatürk'e telgraf çektiği belirtildi.[58]

[55] Kumru, **a.g.m.,** s. 368
[56] "Türkistan ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği", **Yeni Türkistan**, Sayı: 16, Kasım 1928, s. 45-48.
[57] İlter, "İstanbul'da Türkistan Günü," **Yeni Türkistan**, Sayı: 39, Eylül 1931, s. 11-14.
[58] "Türkiye Haberleri," **Yeni Türkistan**, Sayı: 31, Ocak 1931, s. 13-14.

17 Haziran 1932	Yapılan yıllık kongrede Mecdeddin Bey'in yerine Doktor Salih Bey seçildi.
23 Mart 1933	Türkistan Gecesi düzenlendi, bu geceye Halk Fırkası İstanbul Bölgesi Reisi, İstanbul Vali Yardımcısı, Kolordu temsilcisi ve yabancı misyon temsilcileri de dahil olmak üzere geniş katılım sağlandı.
1933	Dr. Salih İsmail Erkinkol'un çabalarıyla I. Dünya Savaşı'nda Çukurova bölgesinde düşmana karşı mücadele eden Türkistanlılar anısına Tarsus'ta bir şehitlik abidesi yaptırıldı
25 Ağustos 1933	Yapılan kongrede Nureddin Bey başkanlığa geçti
Ekim 1935	TTGB'nin 8. yıl dönümü münasebetiyle Sultanahmet'teki merkezi salonunda bayram kutlaması yapıldı
8 Aralık 1935	Ahmetcan İbrahim Okay Bey, başkanlığı devraldı
1936	Osman Kocaoğlu'nun "Türkistan", Dr. Ahmetcan İbrahim Okay'ın "Büyük Temir", Muharrem Feyzi Togay'ın "Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii" broşürleri yayımlandı.
1937	Cafer Seydahmet Kırımer'in "Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri" broşürü yayımlandı.
1938	Dr. İbrahim Yarkın'ın "Türkistan'da Hayvancılık" ve Muharrem Feyzi Togay'ın "Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Esasları" broşürleri yayımlandı. Aynı yıl çıkarılan Dernekler Kanunu ile TTGB, ismini değiştirmek zorunda kaldı
Temmuz 1940	TTGB, "Türk Kültür Birliği" adıyla yeni bir organizasyona dönüştü

2.1.2. TTGB Nizamnamesi İncelemesi

Söz konusu nizamname Türkistan Türk Gençler Birliği'nin kurumsal varlığını düzenleyen temel belge olup, toplam 58 maddeden müteşekkil bir yapıda sunulmuştur. Bu kıymetli birincil kaynak, araştırmalarımız neticesinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda tespit edilmiştir.[59] Bu nizamname, yalnızca bir sivil toplum kuruluşu (STK) tüzüğünün ötesinde, anavatanında yaşanan jeopolitik değişimlerin tetiklediği göç dalgaları neticesinde İstanbul'da teşekkül eden Türkistan kökenli diaspora oluşumlarının kimlik inşası, kurumsal yapılanması ve dönemin ulusal/uluslararası hareketleriyle etkileşimi hakkında benzersiz veriler sunmaktadır. Belge, dönemin jeopolitik ve sosyo-kültürel koşulları bağlamında, bir diaspora grubunun varoluş mücadelesini ve gelecek tasavvurunu yansıtan canlı bir tarihi vesikadır.

Söz konusu nizamname, Türkistan Türk Gençler Birliği'nin kendi iç hukukunu oluşturan doğrudan bir belge olmasıyla müstesna bir birincil kaynak değeri taşımaktadır. Metnin "Babıali Hükümet Konağı'na atıfta bulunması[60] ve Osmanlıca dilbilgisel yapıları içermesi, Birliğin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş evresinin siyasi ve toplumsal dinamikleri içinde konumlandığını göstermektedir. Bu dönem, Rus ve bilahare Sovyet hâkimiyeti altına giren Türkistan'dan Anadolu'ya göçlerin arttığı ve Türk dünyası entelektüellerinin Türkiye'de kültürel ve milli hareketlenmeleri başlattığı bir kesite denk gelmektedir. Belgenin alt kısmında yer alan "08.01.2024 tarih ve 97024 sayılı OLUR ile GİZLİLİĞİ KALDIRILDI" notu ise, bu nizamnamenin uzun yıllar arşivlerde gizli tutulduğunu ve yakın zamanda kamu erişimine açıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, belgenin geçmişte belirli jeopolitik veya iç siyasi hassasiyetler taşıdığını düşündürmekte ve günümüzde ilgili tarihsel araştırmalar için yepyeni bir ufuk açmaktadır. Nizamnamenin erişime açılması, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'nda Türkistanlı göçmenler, diaspora örgütlenmeleri ve Türkçülük hareketlerinin Türkiye'deki tezahürleri üzerine yapılacak tez çalışmalarına kritik birincil veri katkısı sağlamaktadır.

[59] Türkistan Türk Gençler Birliği Nizamnamesi, BCA, Fon 490-1-0-0, Kutu 595, Gömlek 54, Sıra 3.
[60] **A.e.,** Madde 1.

Nizamnamenin "Türkistan Türk Gençler Birliği" adıyla teşekkül etmesi, coğrafi köken ile etnik kimliğin ayrılmaz bir bütün olarak ele alındığını ve bu kimliğin birincil varoluş nedeni olduğunu açıkça belirtir. Madde 3'te vurgulanan "milli şeref itibarıyla yükselme" ve "manevi ve maddi yönden gelişme" hedefleri, yalnızca bir toplumsal fayda amacını değil, aynı zamanda anavatandan uzakta bulunan bir diaspora grubunun kendi kimlik değerlerini koruma, güçlendirme ve yeni nesillere aktarma arzusunun güçlü bir ifadesidir. [61] Bu bağlamda, Birliğin varlığı, zorlu göç deneyimlerinin ardından yeniden aidiyet bilinci inşa etme ve kültürel sürekliliği sağlama çabası olarak yorumlanabilir. Madde 4'te belirtilen ilmi, ahlaki, dini, tarihi, edebi ve sanatsal konferanslar düzenleme amacı ise, dönemin entelektüel çevrelerinde milli kimliğin inşasında bilginin, sanatın ve ahlakın merkezi rolüne verilen önemin bir yansıması olarak tezahür etmektedir.

Nizamnamenin en dikkat çekici maddelerinden biri olan Madde 5'teki "Birlik, katiyen siyasetle iştigal etmez" ifadesi, dönemin siyasi koşulları göz önüne alındığında çok katmanlı bir analiz gerektirmektedir.[62] Türkistan meselesinin Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerde potansiyel bir hassasiyet unsuru yaratabileceği düşünüldüğünde, bu madde, Birliğin yasal varlığını sürdürebilmek ve faaliyet alanını tehlikeye atmamak adına benimsediği pragmatik bir strateji olarak yorumlanabilir. Bu "apolitik" konumlanma, doğrudan siyasi eylemlerden kaçınarak, kültürel ve eğitsel faaliyetler aracılığıyla daha uzun vadeli ve dolaylı bir siyasi etki yaratma stratejisi olarak da okunabilir. Bu yaklaşım, ulusal bilinci diri tutma ve yeni nesilleri yetiştirme yoluyla, siyasal alandan uzaklaşarak "kültürel direniş" zemininde güçlü bir etki bırakma çabası olarak değerlendirilebilir.

Nizamname, Birliğin oldukça detaylı ve hiyerarşik bir kurumsal yapıya sahip olduğunu ortaya koyar. Yönetim Kurulu, Genel Kurul, Denetleme Kurulu ve şubeler arasındaki ilişkiler, merkeziyetçi bir yönetim anlayışının benimsendiğini göstermektedir.[63] Özellikle mali disiplin ve şeffaflığa verilen önem dikkat çekicidir. Giriş ve aidat ücretlerinden harcama limitlerine, banka işlemlerinden gelir-gider

[61] **A.e.,** Madde 3.
[62] **A.e.,** Madde 5.
[63] **A.e.,** Madde 13-18.

defterlerinin tutulmasına kadar ayrıntılı mali kurallar belirlenmiştir. [64] "Bakanlık onayı" ve "Hükûmetçe tasdik" gibi ibareler, Birliğin mali işlemlerinin devlet denetiminde olduğunu ve hesap verilebilirliğe verdiği önemi vurgular. Bu titizlik, dönemin bürokratik geleneğinin sivil toplum kuruluşlarına yansıması olarak da okunabilir. Denetleme Kurulu'nun varlığı ve görev tanımı ise, Birliğin kendi içinde yolsuzluk ve usulsüzlükleri engellemeye yönelik güçlü bir iç denetim mekanizması kurduğunu göstermektedir.[65]

Nizamname, Birliğin kendisini dönemin daha geniş ulusal hareketleri içinde konumlandırdığını da açıkça ortaya koyar. Birliğin fesih halinde varlıklarını "Türk Ocağı"na devredecek olması[66], Türkçülük ideolojisiyle olan güçlü bağını ve dönemin önde gelen ulusalcı kurumlarından biriyle organik bir ilişki kurduğunu gösterir. Bu madde, Birliğin misyonunu daha büyük bir milli idealin parçası olarak gördüğünü ve kurumsal süreklilik kadar ideolojik sürekliliğe de önem verdiğini vurgulamaktadır.

Nizamnamenin son maddeleri, Birliğin en temel ve stratejik hedeflerinden biri olan eğitim alanındaki faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Türkistanlı öğrencilere yönelik eğitim teşvikleri, maddi ödüller ve burslar, Birliğin kısa vadeli faaliyetlerin ötesinde, uzun vadeli bir gelecek tasavvuruna sahip olduğunu ve bunu, bilgi ve eğitimle donatılmış yeni nesiller aracılığıyla gerçekleştirmeyi amaçladığını göstermektedir. [67] Bu maddeler, Türkistanlı gençlerin eğitimini, sadece bireysel başarıyı değil, aynı zamanda diaspora kimliğin kültürel ve entelektüel sermayesinin güçlendirilmesini hedefleyen bir "aydınlanma" ve "ilerleme" ideolojisinin somut bir yansıması olarak konumlandırmaktadır.

Türkistan Türk Gençler Birliği Nizamnamesi, Cumhuriyet Tarihi bağlamında değerlendirildiğinde, zorlu koşullar altında bir diaspora grubunun kimliğini koruma, kurumsal bir yapı inşa etme ve milli bir hareketin parçası olarak var olma çabasının detaylı bir portresini sunmaktadır. Belgenin birincil kaynak niteliği, resmiyet taşıması ve yakın zamanda gizliliğinin kaldırılması, onu dönemin siyasi ve sosyal dinamiklerini

[64] **A.e.,** Madde 10, 20, 21, 33, 34, 35, 36, 51..
[65] **A.e.,** Madde 28, 43.
[66] **A.e.,** Madde 55.
[67] **A.e.,** Madde 57, 58.

anlamak için eşsiz bir vesika kılmaktadır. Nizamname, "apolitik" duruşun ardındaki pragmatik stratejiyi, mali ve idari disiplinin yanı sıra, Türk Ocağı ile olan bağları ve özellikle Türkistan Milli Birliği gibi diğer Türkistanlı örgütlenmelerle potansiyel etkileşimleri barındıran "Umumi Kutalçay" vurgusuyla, diaspora kimliğinin anavatanla bağlarını koruma ve geleceğe yönelik stratejik eğitim yatırımlarıyla kendini sürekli kılma arzusunu somutlaştırmaktadır. Bu nizamname, Cumhuriyet döneminde Türkistanlı diaspora gruplarının örgütlenme biçimleri, kültürel kimliklerini yaşatma çabaları ve ulusal hareketlerle kurdukları ilişkiler üzerine yapılacak akademik çalışmalara güçlü ve akıcı bir temel oluşturmaktadır.

2.1.3. TTGB ve TMB Arasındaki İlişkiler

Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) ile Türkistan Millî Birliği (TMB) arasındaki ilişkiler, muhaceretteki Türkistan mücadelesinin karmaşık yapısını anlamak için önemli bir boyuttur. TTGB, aslında TMB' nin faaliyetlerini tamamlayıcı ve kamuoyuna açık bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Türkistan Millî Birliği (TMB), gizli bir teşkilat olarak faaliyet gösterdiği için çalışmalarını kamuoyuna açık bir şekilde yapma imkanını bulamamıştır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti devleti siyasi nitelikteki faaliyetlere karşı hassas bir tutum sergilediğinden, gizli bir teşkilatın Türkistanlı gençler üzerinde tesirli olma ihtimali düşüktü. Bu nedenle, TMB adına kamuoyuna karşı açık faaliyet gösterebilecek yeni bir kuruluşa ihtiyaç duyulmuştur. Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) de böyle bir arayışın sonunda, Eylül 1927'de kurulmuştur. TTGB' nin kurulmasıyla birlikte, TMB' nin açık faaliyet gösteremediği bütün siyasal ve sosyal faaliyetler bu teşkilat üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Bu durum, TTGB' nin TMB' nin "kamuoyu yüzü" veya "yan kuruluşu" işlevini gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Her iki kuruluş da temel olarak "Türkistan'ı Rus proletaryasından ve/veya Rus hegemonyasından kurtarmak ve özgür bir milli Türkistan devletinin kurulması" gayesini taşımaktaydı. TTGB' nin tüzüğünde belirtilen "Türkistan Türk gençliğinin milli kültür itibarıyla yükselmesini ve bilimle donanmasını gerçekleştirmek, üyeleri arasında yardıma muhtaç olanlara manevi ve maddi yardım sağlamak" gibi maddeler, bu daha geniş hedefin bir parçasıydı. İlişkinin

en belirgin göstergelerinden biri, her iki birliğin lider kadroları arasında önemli bir örtüşme bulunmasıdır. TTGB' nin ilk başkanı Dr. Mecdeddin Delil, daha sonra TMB genel sekreteri olmuştur. Bir sonraki başkan Dr. Salih İsmail Erkinkol ve 1935 yılında başkanlığa seçilen Dr. Ahmetcan İbrahim Okay da aynı zamanda TMB merkez komitesi üyesi olmuşlardır. Bu durum, TMB yöneticilerinin TTGB' yi kendi hedefleri doğrultusunda stratejik bir araç olarak konumlandırdığını göstermektedir. TMB kayıtlarına göre, her yıl belirli miktarda kaynak TTGB' ye aktarılmaktaydı. Bu, TTGB' nin faaliyetlerini sürdürmesi için TMB' den finansal destek aldığını ve aralarında bir koordinasyon olduğunu işaret eder. Ancak, Coşkun Kumru'nun makalesine göre, son dönemlerde TMB ile TTGB arasındaki ilişkilerde pürüzler yaşanmaya başlanmıştır. Hatta TMB yöneticileri, teşkilat ile birliğin fazlasıyla iç içe girdiğini düşünerek TTGB' yi Türkistan İçtimai Millî Ocağı haline dönüştürme yönünde bir çalışma yapmışlar, ancak yasal engeller nedeniyle bunda başarılı olamamışlardır. Nihayetinde, 1938 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu ile bölgelerin adlarını taşıyan cemiyetlerin isim değiştirme zorunluluğu ve II. Dünya Savaşı döneminde Türk dış politikasının değişen kalıpları nedeniyle Türk makamları ile TTGB arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla, TTGB Temmuz 1940'ta "Türk Kültür Birliği" adını almıştır. Bu dönüşüm, TTGB'nin TMB ile olan doğrudan ve özel ilişkisinin sona erdiğini, daha geniş bir Türk dünyası diasporasını kucaklayan bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, TTGB, TMB'nin gizli mücadelesinin kamusal alandaki temsilcisi ve destekleyici bir kuruluşu olarak faaliyet göstermiş; lider kadrolarının örtüşmesi ve finansal bağlarla bu ilişki pekiştirilmiştir. TTGB, yayınları ve etkinlikleriyle TMB' nin ideallerini daha geniş kitlelere ulaştırmada kritik bir rol oynamıştır.[68]

2.1.4. TTGB Broşürleri

TTGB, hedeflerine ulaşmak için çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler arasında konferanslar düzenlemek, yayın yapmak, kültürel etkinlikler organize etmek ve Türk aydınlarıyla iş birliği kurmak bulunmaktadır. Broşürler, TTGB' nin yayıncılık

[68] Kumru, **a.g.m.,** s. 368-375.

faaliyetlerinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bu yayınlar, birliğin organize ettiği konferansların metinlerini içermekte ve Türkistan'a dair çeşitli konularda bilgi ve görüşler sunmaktadır. TTGB, Türk milliyetçisi bir ideolojiyi benimsemiştir. Birlik, Türkistan'ı Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve Türk birliğini savunmaktadır. Yayınlarında, Türkistan'ın Türk tarihindeki önemi, Türk kültürünün zenginliği ve Türklerin bölgedeki köklü varlığı sıklıkla vurgulanmaktadır. TTGB, Türkistan'ın geleceğine yönelik bir vizyon geliştirmeye çalışmıştır. Bu vizyon, Türkistan'ın siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan gelişmiş bir bölge olmasını kapsamaktadır. Yayınlarında, Türkistan'ın kalkınması için yapılması gerekenler, bölgenin potansiyeli ve Türk dünyası ile bütünleşmesi gibi konular ele alınmaktadır.

TTGB tarafından yayınlanan broşürler, 1930'larda Türkiye'de faaliyet gösteren Türkistanlı aydınların ve gençlerin Türkistan'ın tarihi, coğrafyası, kültürü ve siyasi geleceği hakkındaki düşüncelerini yansıtmaktadır. Broşürlerin genel amacı, Türkistan'a dair farkındalık yaratmak, Türk kimliğini güçlendirmek ve Türk dünyası ile ilişkileri geliştirmektir. Bu broşürler, genellikle 1930'ların ikinci yarısında (1936-1938) yayınlanmıştır ve farklı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Broşürlerde ele alınan konular oldukça çeşitlidir:

- Coğrafya: "Türkistan" broşürü (Osman Kocaoğlu), Türkistan'ın coğrafi özelliklerini ve önemini ele almaktadır.
- Tarih: "Büyük Temir" broşürü (Dr. Ahmetcan İbrahim Okay) ve "Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Esasları" broşürü (Muharrem Feyzi Togay), Türkistan'ın tarihi ve önemli şahsiyetlerini (örnek Timur) incelemektedir.
- Siyaset: "Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii" broşürü (Muharrem Feyzi Togay), Türkistan'ın jeopolitik önemini ve gelecekteki rolünü tartışmaktadır.
- İdeoloji: "Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri" broşürü (Cafer Seydahmet Kırımer), "mefkûre" (ideal/ideoloji) kavramını ve bunun bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisini ele almaktadır.

- Ekonomi: “Türkistan'daki Hayvancılık” broşürü (Dr. İbrahim Yarkın), Türkistan'ın ekonomik potansiyelini ve hayvancılığın önemini vurgulamaktadır.

TTGB tarafından yayınlanan broşürler, Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin önemli bir yansımasıdır. Broşürler, Türk tarihinin yeniden inşası, Türk dilinin ve kültürünün yüceltilmesi, batılılaşma ve modernleşme ile geleneksel değerlerin uzlaştırılması ve Türk dünyası ile ilişkiler gibi temel meselelerde dönemin ideolojik çerçevesini yansıtmaktadır. Bu broşürler, aynı zamanda, Cumhuriyet'in erken dönemindeki Türk milliyetçiliğinin kendine özgü karakterini ve Türk ulus-inşa sürecinin karmaşıklığını anlamak için değerli bir kaynak sunmaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin temel özelliklerinden biri, Türk tarihinin yeniden yorumlanması ve Orta Asya'ya odaklanılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu ve İslamcı yapısına karşıt olarak, Cumhuriyet, Türklerin kökenlerini Orta Asya'ya dayandırmış ve Türk uygarlığının tarihsel derinliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Hunlar, Göktürkler, Uygurlar gibi Orta Asya Türk devletleri, Türk tarihinin önemli dönüm noktaları olarak kabul edilmiştir. TTGB broşürleri, bu tarih anlayışını benimsemekte ve Türkistan'ı, Orta Asya Türk tarihinin merkezi olarak sunmaktadır. “Türkistan” broşürü, bölgenin coğrafi özelliklerini ve tarihsel önemini vurgulayarak, Türkistan'ın Türklerin “ata yurdu” olduğunu ima etmektedir.

Osman Kocaoğlu'nun 1936 tarihli “Türkistan” broşürü, Türkistan'ın coğrafyasına odaklanmaktadır. Bu ilk broşürde Kocaoğlu, Türkistan'ın sınırlarını, coğrafi özelliklerini ve harita üzerindeki konumunu detaylı bir şekilde inceleyerek, TTGB üyelerine ve Türk kamuoyuna bölgenin coğrafi yapısını tanıtmayı amaçlamaktadır. Broşür, TTGB'nin Türkistan'a yönelik ilgisinin yalnızca siyasi değil, coğrafi bir temel üzerine de oturduğunu göstermektedir. Coğrafi bilginin vurgulanması, Türkistan'ın somut bir mekân olarak algılanmasını ve Türk dünyası içindeki yerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Broşürün kapağında, Türkistan'ın coğrafi yapısını temsil eden bir harita görseli bulunmaktadır. Bu harita, Türkistan'ın sınırlarını, önemli şehirlerini ve coğrafi özelliklerini

göstermektedir. [69] 'Türkistan' broşüründe yer alan tablo, “Mesahai sathiye” (yüzölçümü) ve 'Nüfusu' başlıklarını taşımaktadır. Bu tablo, Türkistan'ın farklı bölgelerinin yüzölçümlerini ve nüfuslarını karşılaştırmalı olarak sunmayı amaçlamaktadır. Tabloda yer alan veriler, o döneme ait Türkistan'ın demografik ve coğrafi yapısı hakkında bilgi vermektedir.[70] Tablo, bölgeleri sıralayarak her birinin yüzölçümünü ve nüfusunu ayrı sütunlarda göstermektedir. Bu sayede, okuyucu farklı bölgelerin büyüklükleri ve nüfus yoğunlukları hakkında genel bir fikir edinebilmektedir. Tablonun basit ve düzenli yapısı, bilgilerin kolayca anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu tablo, broşürün genel amacı olan Türkistan'ın tanıtılmasına hizmet etmektedir. Coğrafi ve demografik bilgilerin sunulması, Türkistan'ın somut bir mekân olarak algılanmasına katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, Türkistan'ın farklı bölgeleri arasındaki çeşitliliğin ve büyüklüğün vurgulanması, bölgenin önemini artırmayı hedeflemektedir. Tabloda yer alan yüzölçümü ve nüfus gibi veriler, dönemin bilimsel ve istatistiksel anlayışıyla uyumludur. Bu tür nicel verilerin kullanılması, broşüre bir tür 'bilimsellik' katmakta ve iddiaların daha nesnel bir zemine oturtulmasına yardımcı olmaktadır. Bu tablo, TTGB'nin Türkistan'ı tanıtma ve Türk dünyası içindeki yerini belirleme amacına hizmet eden önemli bir araçtır. Tablodaki dikkat çeken bazı içerikleri analiz edecek olursak, Türkistan'ın 5.300.000 km²'lik yüzölçümüne karşılık Türkiye'nin 747.000 km²'lik yüzölçümüne sahip olması, Türkistan'ın coğrafi büyüklüğünü vurgulamayı amaçlamaktadır. Tabloya göre, Türkistan'ın 30.000.000 olan nüfusu, İran'ın 10.000.000 olan nüfusuna kıyasla bölgenin önemli bir insan potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Kilometre başına düşen nüfus (nüfus yoğunluğu) açısından da karşılaştırmalar sunan tablo, örneğin Türkistan'da kilometre başına 5,6 kişi düşerken, Türkiye'de bu sayının 21 olmasının Türkistan'ın genel olarak düşük nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo, Türkistan'ın coğrafi büyüklüğünü ve nüfus potansiyelini komşu ülkelerle karşılaştırarak bölgenin önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Nüfus yoğunluğu verileri, Türkistan'ın demografik özelliklerini anlamamıza yardımcı olurken, bölgedeki yerleşim düzeni ve ekonomik faaliyetler hakkında da ipuçları

[69] Osman Kocaoğlu, **Türkistan** (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1936), s. 16.
[70] Kocaoğlu, **a.g.e.,** s.6.

vermektedir. Tablonun sunuluş biçimi ve içeriği, TTGB'nin Türkistan'a yönelik ilgisinin sadece kültürel veya siyasi değil, aynı zamanda coğrafi ve demografik bir boyuta da sahip olduğunu göstermektedir."

"Büyük Temir" (1936)- Dr. Ahmetcan İbrahim Okay: Bu broşür, Türkistan'da yaşamış olan büyük Türk hükümdarı Timur'u (Timurlenk) yücelterek, Türkistan'ın Türk tarihine yaptığı katkıları ön plana çıkarmaktadır. Timur'un askeri başarıları, devlet adamlığı ve kültürel mirası vurgulanmaktadır. Broşür, Timur'un 600. doğum yıl dönümü vesilesiyle yayınlanmıştır. Timur'un yüceltilmesi, Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin tarihsel kahramanlar yaratma ve Türk kimliğini güçlendirme çabasıyla paralellik göstermektedir. Timur, Türkistan'ın sadece coğrafi bir mekân olmadığını, aynı zamanda büyük bir Türk imparatorluğunun merkezi olduğunu simgelemektedir. Bu broşürün kapağında, Timur'un bir portresi bulunmaktadır. Portre, Timur'u güçlü, karizmatik ve saygın bir lider olarak tasvir etmektedir. Timur'un portresinin kullanılması, broşürün içeriğinin tarihsel bir figür üzerine odaklandığını göstermektedir. Timur'un görsel olarak sunulması, onun Türk dünyası için önemini vurgulamayı ve okuyucunun ona olan ilgisini çekmeyi amaçlamaktadır.

"Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii" (1936)- Muharrem Feyzi Togay: Bu broşür, TTGB' nin Türkistan'a yönelik vizyonunu ve bölgenin jeopolitik önemine dair görüşlerini yansıtmaktadır. Broşürde, Türkistan'ın tarihi ve gelecekteki küresel politikadaki rolü tartışılmakta, bölgenin stratejik önemi ve Türk dünyası ile ilişkileri vurgulanmaktadır. Bu broşür, TTGB'nin Türkistan'ı sadece kültürel bir miras olarak değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik bir aktör olarak gördüğünü göstermektedir. Bu broşür, TTGB'nin Türkistan'ı sadece geçmişe yönelik bir ilgiyle değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir vizyonla ele aldığını göstermektedir. Türkistan'ın jeopolitik öneminin vurgulanması, bölgenin sadece Türk dünyası için değil, aynı zamanda küresel güçler için de önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

"Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri" (1937) - Cafer Seydahmet Kırımer: Bu broşür, "mefkûre" (ülkü, ideal) kavramını ele alarak, ideolojinin bireysel ve toplumsal yaşamdaki önemini tartışmaktadır. Broşürde, Türkistanlıların milli bir "mefkûre" etrafında birleşmesi ve bu ideolojinin Türk

toplumunun gelişimi için nasıl bir rol oynayabileceği incelenmektedir. Bu broşür, TTGB'nin sadece tarihsel ve coğrafi bir ilgiyle değil, aynı zamanda ideolojik bir çerçeveyle de hareket ettiğini göstermektedir. "Mefkûre" kavramının vurgulanması, Türkistanlıların ortak bir amaç ve ideal etrafında birleşme ihtiyacını yansıtmaktadır. Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) tarafından 1937 yılında yayımlanan "Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri" başlıklı broşür [71] , sadece bir konuşma metni olmanın ötesinde, Cafer Seydahmet Kırımer'in derin düşünsel birikimini ve dönemin Türkçü aydınlarının idealizm arayışını gözler önüne sermektedir. Kırımer, bu eserde "mefkûre" (ülkü veya ideal) kavramını merkeze alarak, onun birey ve toplum yaşamı üzerindeki dönüştürücü etkisini felsefi bir bakış açısıyla ele almaktadır.[72] Kırımer, broşürün başlığında "mütefekkirlerimizden" biri olarak tanımlanmakta, bu da onun dönemin entelektüel sahnesindeki yerini ve düşünür kimliğini vurgulamaktadır. Cafer Seydahmet Kırımer'in biyografisi, onun "mefkûre" kavramına olan derin bağlılığını anlamak için kilit öneme sahiptir. Kırımer, sadece bir yazar veya konuşmacı olmanın ötesinde, Kırım Milli Mücadelesinin önde gelen liderlerinden biridir. [73] 1920'lerin başlarında Türkiye'ye sığınan ve muhacir Türk liderler arasında aktif rol alan Kırımer, ülkesinin bağımsızlığı için verdiği mücadeleyle tanınmıştır. Bu deneyim, onun için "mefkûrenin sadece soyut bir kavram değil, aynı zamanda ulusal varoluşun ve direnişin pratik bir aracı olduğunu pekiştirmiştir. Bir halkın, büyük felaketler karşısında ayakta kalabilmesi ve kendi benliğini idrak edebilmesi için güçlü bir ideale sahip olması gerektiği fikri, Kırımer'in kendi yaşam tecrübesiyle şekillenmiştir. Kırımer, broşüründe mefkûreyi, "cemiyetin maddî, manevî varlığını daha ekmel bir şekle getirmek için edinilen kanaat" olarak tanımlar. Ayrıca, "cemiyeti tekâmülden uzaklaştıran esaslara karşı yapılması lazım gelen aksül'amellerin ifadesi" ve "her inkılabın mübeşşiri ve amili" olduğunu belirtir. Bu ifadeler, Kırımer'in mefkûreyi statik bir düşünce yerine sürekli gelişim ve ilerleme ("tekâmül") için bir itici güç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Kırımer'in "mefkûre" ye verdiği bu merkezi rol, Cumhuriyet'in erken dönemindeki ulus-inşa

[71] Cafer Seydahmet Kırımer, **Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri** , İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1937, Kapak.
[72] **A.e.,** s. 6.
[73] Kumru, **a.g.m.,** s. 368.

projesiyle güçlü paralellikler taşır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, Osmanlı'nın mirasından sıyrılarak modern bir ulus kimliği yaratma hedefiyle büyük bir ideolojik dönüşüm sürecindeydi. Atatürk'ün liderliğindeki bu süreçte, toplumsal zihniyetin dönüştürülmesi ve ortak bir ulusal idealin benimsenmesi hayati görülüyordu. Kırımer, "fikir hayatları daima canlı kalan ve işlenmekte devam eden milletlerin kurtuluş fikirlerini kendi bünyelerinden bulmaları ve tahakkuk ettirmeleri hem kolay ve hem de daha kısa zamanlarda olur"[74] diyerek entelektüel uyanışın ve düşünsel canlılığın önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, onun "taassup" (bağnazlık) ve "fikir düşmanlığı" olarak adlandırdığı unsurlara karşı verdiği mücadele[75] , Cumhuriyet'in aydınlanmacı ve akılcı değerleriyle örtüşmektedir. Kırımer, cehaletin ve fikir özgürlüğünün boğulmasının toplumları nasıl çürüttüğünü, hatta "ahlâk ve seciyeleri noktasından da korkunç şekillerde tecelli" ettiğini savunur.[76] Bu, dönemin eğitim ve kültür politikalarında izlenen laik ve bilimsel çizginin entelektüel destekçilerinden biri olduğunu göstermektedir. Cafer Seydahmet Kırımer'in "Mefkûre" üzerine yaptığı bu konuşma, sadece bir teorik çerçeve sunmakla kalmaz, aynı zamanda TTGB' nin ve genel olarak muhaceretteki Türk topluluklarının karşılaştığı varoluşsal krize bir yanıt arayışıdır. Kırımer, dışarıdan gelen siyasi baskılar ve içsel durgunluk karşısında, Türkistanlıların milli benliklerini koruyabilmelerinin yegâne yolunun ortak bir "mefkûre" etrafında birleşmekten geçtiğini savunmuştur. Ziya Gökalp'ın "Millet benliğini ancak büyük felaketler zamanında hissedebilir"[77] sözüne atıfta bulunarak, Kırımer, Türkistan'ın içinde bulunduğu durumun aslında bir "uyanış" için fırsat sunduğunu ima etmektedir. Onun vurgusu, pasif bir kadercilik yerine, aktif bir düşünsel ve eylemsel direnişin gerekliliğidir. Bu bağlamda Kırımer, TTGB' nin gençleri sadece tarih ve coğrafya bilgisiyle donatmakla kalmayıp, onlara güçlü bir ideolojik omurga kazandırmayı hedeflediğinin de bir kanıtıdır. Broşür, TTGB' nin Türkistan'ın geleceği için sadece siyasi ve ekonomik potansiyeli değil, aynı zamanda milli ruhun ve kolektif bilincin dönüştürücü gücünü de hesaba kattığını göstermektedir.

[74] Kırımer, **a.g.e.,** s. 8.
[75] **A.e.,** s. 9-10.
[76] **A.e.,** s. 8.
[77] **A.e.,** s. 6.

"Türkistan'daki Hayvancılık" (1938)- Dr. İbrahim Yarkın: Bu broşür, Türkistan'ın ekonomik potansiyelini ve hayvancılığın bölgedeki önemini ele almaktadır. Broşürde, Türkistan'ın hayvancılık sektörünün geliştirilmesi için yapılması gerekenler, modern hayvancılık teknikleri ve bölgenin ekonomik kalkınması için hayvancılığın rolü tartışılmaktadır. Bu broşür, TTGB' nin Türkistan'a yönelik ilgisinin sadece kültürel ve siyasi değil, aynı zamanda ekonomik boyutunun da olduğunu göstermektedir. Hayvancılığın ele alınması, Türkistan'ın ekonomik potansiyelinin farkında olunduğunu ve bölgenin kalkınması için somut öneriler sunulduğunu ortaya koymaktadır.

Dr. İbrahim Yarkın tarafından kaleme alınan "Türkistan'da Hayvancılık" broşürü, Türkistan'ın hayvancılık potansiyelini ve bu alandaki özelliklerini ele almaktadır. Broşürde, Türkistan'ın hayvancılık tarihinde önemli bir yere sahip olduğu vurgulanarak, hayvanların ilk defa ehlileştirildiği merkezlerden biri olduğu belirtilir. Broşürde yer alan temel argümanlardan biri, Türkistan'ın coğrafi yapısı ve ikliminin hayvancılık üzerinde belirleyici bir rol oynadığıdır. Yarkın, "Türkistan, hayvanların birinci defa ehlileştirildiği merkezlerden biridir." [78] ifadesiyle, arkeolojik bulgulara dayanan bir iddiayı dile getirir. Bu ifade, bölgenin hayvancılık faaliyetlerinin kökenleri açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Coğrafi yapı ve iklimin etkisine değinilirken, "Türkistan'ın ova kısmı bütün ülke sathının tahminen 3/4 nü işgal eder"[79] alıntısı bölgenin büyük bir kısmının düzlüklerden oluştuğunu ve geniş otlak alanlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkistan'ın hayvancılık için elverişli bir ortam sunduğunu destekler. Broşürde, Türkistan'ın karasal iklimi ve az yağış alması gibi faktörlerin de hayvancılık faaliyetlerini şekillendirdiği belirtilir. Broşürde, Türkistan'daki hayvancılık uygulamalarına dair pratik bilgiler de sunulmaktadır.

"Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Esasları" (1938) - Muharrem Feyzi Togay: Bu broşür, Türklerin kökenlerini ve Turani halklarla olan bağlarını araştırarak, Türk tarihinin daha geniş bir coğrafyaya yayılımını göstermeyi amaçlamaktadır. Broşürde, Turani halkların siyasi tarihi, kültürel özellikleri ve Türklerle olan ilişkileri

[78] İbrahim Yarkın, **Türkistan'daki Hayvancılık**, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1938, s. 5.
[79] **A.e.,** s. 8.

incelenmektedir. Bu broşür, TTGB' nin Türk kimliğine yönelik ilgisinin sadece Türkistan'la sınırlı olmadığını, daha geniş bir Turani coğrafyayı kapsadığını göstermektedir. Türklerin kökenlerinin araştırılması, Türk milliyetçiliğinin tarihsel derinliğini ve kültürel zenginliğini vurgulamayı hedeflemektedir. Genel Değerlendirme: TTGB tarafından yayınlanan broşürler, birliğin Türkistan'a yönelik çok yönlü ilgisini ve Türk dünyası ile ilişkileri geliştirme çabalarını yansıtmaktadır. Broşürler, Türkistan'ın coğrafyası, tarihi, siyaseti, ekonomisi ve kültürü gibi çeşitli konuları ele alarak, Türk kamuoyunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Broşürlerdeki Türk milliyetçisi söylem, dönemin ideolojik atmosferini yansıtmakla birlikte TTGB' nin Türk kimliğine ve Türk dünyasına yönelik özgün bir vizyon ortaya koyduğunu da göstermektedir.

Türkistan Türk Gençler Birliği'nin yayın hayatına dair bir inceleme yapıldığında, broşür kapaklarının zaman içinde önemli bir değişim gösterdiği görülmektedir. İlk iki sayıda, broşürün adı ve yazarının yanı sıra, konferansı veren kişinin ismi de belirtilmiştir. Üçüncü sayıdan itibaren ise, ön kapakta topluluğun logosu dikkat çekmeye başlamıştır. Arka kapakta ise, birliğin önceki yayınlarına dair bir liste sunulmuştur. Bu listenin ilk iki sayıda yer almaması, yayıncılık faaliyetlerinde zamanla bir profesyonelleşme ve kurumsallaşma sürecine girildiğini düşündürmektedir. Logonun kendisi de incelenmeye değerdir. Yuvarlak bir form içinde, birliğin baş harfleri olan TTGB ve bir hilal motifi yer almaktadır. Hilalin içinde ise dört ok bulunmaktadır. Bu sembollerin, birliğin ideolojik ve kültürel kimliğine dair ipuçları taşıdığı söylenebilir. Yayın adresinin de üçüncü sayıdan itibaren broşürlerde yer alması, birliğin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma çabasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Adres olarak belirtilen *İstanbul Sultanahmet'teki Mehmet Paşa Yokuşu No: 40*, günümüzde Buhara Özbekler Tekkesi olarak bilinen tarihi bir mekandır. Buhara Özbekler Tekkesi, Osmanlı döneminde Özbekistan'dan gelen hacıların uğradığı önemli bir konaklama yeriydi. Günümüzde ise Ensar Vakfı'na bağlı İstanbul Tasarım Merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Kapak tasarımındaki bu değişimler, birliğin kurumsal kimliğini daha belirgin hale getirme ve hedef kitlesiyle daha güçlü bir bağ kurma amacını taşıyor olabilir. Özellikle logo kullanımının başlaması, birliğin görsel bir kimlik oluşturma ve tanınırlığını artırma çabası olarak

değerlendirilebilir. Ayrıca, önceki yayınların listelenmeye başlanması, birliğin yayıncılık geçmişine vurgu yaparak okuyucuda bir güven ve süreklilik algısı yaratma isteğini yansıtabilir.

Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) tarafından çıkarılan broşürlerin kapaklarında yer alan logo, birliğin kimliğini, ideolojisini ve hedeflerini yansıtan güçlü bir görsel unsurdur. Bu broşürler, TTGB' nin kültürel ve siyasi mesajlarını aktarmanın bir aracı olmanın yanı sıra, birliğin görsel kimliğini de ortaya koymaktadır. Logoyu detaylı inceleyecek olursak, sembolik öğelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu görselin, birliğin temel değerlerini ve misyonunu nasıl pekiştirdiğini daha net görebiliriz.

2.1.5. TTGB Logosu Detaylı Analizi

TTGB' nin broşür kapaklarında belirgin bir şekilde görünen logosu, dairesel bir çerçeve içinde konumlandırılmış sembolik öğelerden meydana gelmektedir. Bu tasarım, birliğin Türkistan'a ve Türk kimliğine dair mesajlarını görsel bir dille ifade etmektedir. Dairesel Çerçeve ve Harfler: Logonun genelini kuşatan dairesel form, genellikle birliği, bütünlüğü ve evrenselliği simgeler. Aynı zamanda, Türkistan coğrafyasının veya daha geniş Türk dünyasının bütünlüğüne yapılan bir vurgu olarak da yorumlanabilir. Dairenin etrafında TTGB' nin kısaltması olan “T”, “T”, “G”, “B” harflerinin dairesel düzende yer alması, birliğin organize ve sistemli yapısına, kendi isminin kurumsal bir ifadeyle temsiline işaret edebilir. Ay ve Yıldız Motifi: Logonun merkezinde, iç içe geçmiş bir hilal ve yıldız motifi belirgin bir şekilde yer almaktadır. Ay-yıldız, köklü Türk milletinin ve İslam dünyasının ortak sembollerinden biridir. Bu motifin kullanılması, TTGB' nin hem Türk kimliğine hem de İslam kültürüne olan derin bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin bayrağında da yer alan bu sembol, Türkiye ile Türkistan arasındaki kültürel ve milli bağı güçlendirme amacını taşıyarak, muhaceretteki Türkistanlıların Türkiye ile olan güçlü aidiyetini vurgular. Oklar ve Yay Motifi: Ay-yıldızın iç kısmında, bir noktadan çıkan ve aşağıya doğru yayılan oklar veya mızrak uçları ile bir yay motifi seçilmiştir. Bu motif, genellikle “güç”, “hedef belirleme”, “ilerleme”, “mücadele” ve “savunma”

gibi dinamik anlamları taşır. Okların bir yaydan çıkması, bir hedefe kilitlenme ve o hedefe ulaşma azmini simgelemektedir. Bu sembolizmde dikkat çekici olan, okların aşağıya, yani 'yere' yönelik oluşudur. Bu durum, TTGB' nin soyut ideolojilerin ötesinde, Türkistan topraklarına ve halkına odaklandığını, somut hedefler ve pratik eylemler peşinde olduğunu ifade edebilir. Bu görsel tercih, birliğin sadece ideolojik bir söylem üretmekle kalmayıp, Türkistan'ın gerçeklerine yönelik bir bilinç oluşturma ve somut bir mücadele yürütme çabasını da göstermektedir. Ayrıca, toprağa bağlılık ve köklü bir geçmişe sahip olma vurgusunu da güçlendirebilir, zira oklar yerleşik bir kültürün ve savunmacı bir duruşun sembolü olarak da okunabilir. Bu logo, TTGB' nin temel misyonunu görsel bir dille özetlemekle kalmaz, aynı zamanda dönemin Türk milliyetçiliğinin de bir "mikrokozmozunu" sunar.

Milli Kimlik ve Tarihsel Bağlantı: Logonun her bir unsuru, TTGB' nin Türkistanlı gençleri milli bir kimlik etrafında toplama ve Türkistan'ın milli varlığını vurgulama amacını net bir şekilde ortaya koyar. Özellikle ay-yıldız ve ok-yay gibi kadim Türk sembollerinin kullanımı, birliğin Türkistan'ın zengin tarihsel mirasına ve kökenine yaptığı vurguyu görselleştirir. Bu, Cumhuriyet ideolojisinin de benimsediği "ata yurdu" ve "kadim Türk tarihi" anlatısıyla paralellik taşır. Mücadele ve Azim Vurgusu: Ok ve yay motifi, TTGB' nin Türkistan'ın bağımsızlığı ve refahı için yürüttüğü veya desteklediği mücadeleyi, kararlılığı ve azmi sembolize etmektedir. Bu, birliğin sadece kültürel faaliyetlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Türkistan'ın özgürlüğü için bir mücadele ruhu taşıdığını ve bu ruhu gençlere aşılamayı hedeflediğini göstermektedir. Coşkun Kumru'nun makalesi de TTGB' nin "Türkistan'ın istiklali doğrultusunda çalışmalar yapan teşkilat" olduğunu ve "muhaceretteki Türkistanlıların birliğini temin etmek"[80] gibi hedeflere sahip olduğunu belirtir ki, bu logo tam da bu mücadeleci ruhu ve birlik arayışını görselleştirir.

Eğitim ve Aydınlanma Anlayışı: Bir gençlik birliği olması ve konferanslar ile yayınlar (broşürler gibi) aracılığıyla faaliyet göstermesi bağlamında, okların soyut olarak "bilgiyi yayma" veya "aydınlanma" anlamlarını da taşıdığı düşünülebilir. TTGB' nin "milli kadroların yetişmesi noktasında çok büyük hizmetler" verdiği ve

[80] Kumru, **a.g.m.,** s. 368.

“ilim hayatının gelişimine değerli bir katkı” sağladığı göz önüne alındığında, logo bu entelektüel misyonu da ima ediyor olabilir. Okların belirli bir yöne doğru yönelmesi, bilginin ve milli şuurun belirli bir hedefe, yani bağımsız Türkistan idealine doğru yöneltilmesini simgelemektedir.

Sonuç olarak, TTGB' nin broşürlerinde kullandığı bu logo, birliğin Türk milliyetçisi kimliğini, Türkistan'a olan bağlılığını, mücadele azmini ve geleceğe yönelik hedeflerini görsel olarak güçlü bir şekilde ifade eden, çok katmanlı ve anlam yüklü bir semboldür. Logonun tasarımı, sadece bir kimlik beyanı olmaktan öte, TTGB' nin ideolojik duruşunu ve faaliyetlerinin temel motivasyonunu da yansıtmaktadır.

2.1.6. TTGB Adana Şubesi: Seyhan Türk Kulübü

Ulaştığımız arşiv belgeleri bütünü, Türkistan Türk Gençleri Birliği teşkilatının Adana'da bir şube açma çabası ve bu çabanın dönemin Türkiye Cumhuriyeti idari ve siyasi makamları tarafından nasıl karşılandığına dair değerli bir kesit sunmaktadır. Özellikle “Seyhan Türk Kulübü” adıyla faaliyet göstermesi planlanan bu şubenin nizamnamesi, kurucuları, amaçları ve siyasi atmosferdeki konumu, bir muhacir örgütlenmesinin Cumhuriyet dönemindeki varoluş mücadelesini anlamak adına kritik öneme sahiptir. Belgeler, şube açılışı arzusunun dönemin yerel ve merkezi idari birimleriyle yapılan yoğun yazışmalarla somutlaştığını gözler önüne sermektedir.

Adana'da açılması planlanan şube, “Seyhan Türk Kulübü” adıyla Tepe bağ Mahallesi, 114 numaralı Türkistan Konağı’nda konumlandırılmak istenmiştir. Bu konumlandırma, arşiv belgelerinin gösterdiği üzere, Adana'daki Türkistanlı topluluk için bir merkez oluşturma amacını yansıtmaktadır. Belgelerde yer alan kurucular listesi de bu bağlamda dikkat çekicidir: İkram O.Abdulmimin (Türkistan misafir elbise tüccarı), Mustafa O.İ.Rasih (diş tabibi), Mehmet O. O. Necir Hacı Fakı (fotoğrafçı), Arif O. Yahya Nacaran (elbise tüccarı) ve Evliyazade Mahmut (tüccar). Farklı meslek

gruplarından gelen bu isimler, belgelerin işaret ettiği üzere, birliğin toplumun çeşitli kesimlerini kucaklama ve geniş bir taban oluşturma çabasını göstermektedir.[81]

Seyhan Türk Kulübü'nün nizamnamesi, elimizdeki arşiv belgeleriyle ortaya konduğu üzere, birliğin resmiyetteki yüzünü ve hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nizamname, özellikle dönemin hassas siyasi ortamında idari makamların güvenini kazanma ve yasal zeminde kalma gayretini yansıtmaktadır: Nizamnamenin 3. Maddesi, belgelerde görüldüğü üzere, kulübün esas amacını "Türkistanlı gençlerin fikri, ilmi, iktisadi yönden yükselişlerini temin etmek, aralarında yardımlaşma ve uhuvveti sağlamak, bedenî ve ruhi kabiliyetlerini takviye etmek" olarak belirtmektedir. Ayrıca, sosyal, tarihi ve edebi konferanslar düzenlemek, kütüphane açmak gibi faaliyetler de kültürel ve eğitsel bir misyon üstlenildiğini göstermektedir. Nizamnamede, üyeler arasında yardım sandığı oluşturulabileceği, piyango ve eğlenceler düzenlenerek gelir elde edilebileceği ifade edilmiştir. Arşiv belgeleri, bu maddelerin birliğin üyelerinin maddi ve sosyal refahına katkıda bulunma amacını açıkça ortaya koyduğunu göstermektedir. [82] Bu tür destek mekanizmaları, muhacir topluluklar için hayati öneme sahiptir. Üye kabul şartları (18 yaşını doldurmuş olmak, idare heyetine müracaat etmek, medeni haklara sahip olmak, ahlaki durumunun iyi olması) ve idare heyetinin seçim, görev süresi, toplantı düzeni gibi kurumsal işleyişe dair detaylı maddeler, arşiv belgelerinin gösterdiği üzere, birliğin disiplinli ve düzenli bir yapıya sahip olma arzusunu yansıtmaktadır.

Türkistan Türk Gençleri Birliği'nin Adana Şubesi (Seyhan Türk Kulübü) ve Dönemin Siyasi Ortamındaki Yeri: Kapsamlı Bir Analiz Eğilmekte olduğumuz arşiv belgeleri bütünü, Türkistan Türk Gençleri Birliği (TTGB) adlı teşkilatın İstanbul merkezli kuruluşu, Adana'da bir şube açma çabası ve bu çabanın dönemin Türkiye Cumhuriyeti idari ve siyasi makamları tarafından nasıl karşılandığına dair değerli bir kesit sunmaktadır. Özellikle "Seyhan Türk Kulübü" adıyla faaliyet göstermesi planlanan bu şubenin nizamnamesi, kurucuları, amaçları ve siyasi atmosferdeki

[81] Seyhan Türk Külübü Tescil Dilekçesi, Cumhuriyet Arşivi, Fon 490-1-0-0, Kutu 599, Gömlek 72, Sıra 17.
[82] Seyhan Türk Kulübü Nizamnamesi, Madde 3-6, Cumhuriyet arşivi, Fon 490-1-0-0, Kutu 595, Gömlek 54, Sıra 3.

konumu, bir muhacir örgütlenmesinin Cumhuriyet dönemindeki varoluş mücadelesini anlamak adına kritik öneme sahiptir.[83]

1. Türkistan Türk Gençleri Birliği'nin Genel Yapısı ve Adana Şubesi Açma İsteği: Türkistan Türk Gençleri Birliği, esasen Türkistan'dan göç eden Türklerin Türkiye'deki adaptasyon süreçlerini kolaylaştırmak, kültürel kimliklerini muhafaza etmek, aralarında dayanışmayı sağlamak ve genel olarak Türkistan davasına hizmet etmek amacıyla İstanbul'da kurulmuştur. Arşiv belgeleri, birliğin 29.9.1927 tarihinde teşekkül ettiğini göstermektedir. İstanbul'da faaliyet gösteren bu birlik, Adana'da da bir şube açma arzusunu taşımıştır. Ulaştığımız belgeler, bu arzunun dönemin yerel ve merkezi idari birimleriyle yapılan yoğun yazışmalarla somutlaştığını gözler önüne sermektedir. Adana'da açılması planlanan şube, "Seyhan Türk Kulübü" adıyla Tepe bağ Mahallesi, 114 numaralı Türkistan Konağı'nda konumlandırılmak istenmiştir. Bu konumlandırma, arşiv belgelerinin gösterdiği üzere, Adana'daki Türkistanlı topluluk için bir merkez oluşturma amacını yansıtmaktadır. Seyhan Türk Kulübü'nün nizamnamesi, elimizdeki arşiv belgeleriyle ortaya konduğu üzere, birliğin resmiyetteki yüzünü ve hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nizamname, özellikle dönemin hassas siyasi ortamında idari makamların güvenini kazanma ve yasal zeminde kalma gayretini yansıtmaktadır. Nizamnamenin 3. Maddesi, belgelerde görüldüğü üzere, kulübün esas amacını "Türkistanlı gençlerin fikri, ilmi, iktisadi yönden yükselişlerini temin etmek, aralarında yardımlaşma ve uhuvveti sağlamak, bedenî ve ruhi kabiliyetlerini takviye etmek" olarak belirtmektedir. Ayrıca, sosyal, tarihi ve edebi konferanslar düzenlemek, kütüphane açmak gibi faaliyetler de kültürel ve eğitsel bir misyon üstlenildiğini göstermektedir. Nizamnamede, üyeler arasında yardım sandığı oluşturulabileceği, piyango ve eğlenceler düzenlenerek gelir elde edilebileceği ifade edilmiştir. Arşiv belgeleri, bu maddelerin birliğin üyelerinin maddi ve sosyal refahına katkıda bulunma amacını açıkça ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu tür destek mekanizmaları, muhacir topluluklar için hayati öneme sahiptir. Üye kabul şartları (18 yaşını doldurmuş olmak, idare heyetine müracaat etmek, medeni haklara sahip olmak, ahlaki durumunun iyi olması) ve idare heyetinin seçim, görev süresi, toplantı düzeni

[83] Seyhan Türk Kulübü Nizamnamesi, madde. 3.

gibi kurumsal işleyişe dair detaylı maddeler, arşiv belgelerinin gösterdiği üzere, birliğin disiplinli ve düzenli bir yapıya sahip olma arzusunu yansıtmaktadır.[84]

Erişilen arşiv belgelerindeki yazışmalar, Türkistan Türk Gençleri Birliği'nin faaliyetlerinin dönemin Türkiye Cumhuriyeti idari ve siyasi makamları tarafından ne denli yakından takip edildiğini gözler önüne sermektedir. Örneğin, Adana'dan Seyhan Vilayetine 10/10/933 tarihinde gönderilen bir yazıda, Adana'da Türkistan Türk Gençleri Birliği adında bir teşekkül kurulması isteği ve nizamnamesinin incelenmesi talebi yer almaktadır.[85] Ayrıca, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Katibiumumiliği'nden İstanbul CHF İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim Beyefendi'ye 7 Kânunusani 1934 tarihinde yazılan belge, birliğin kuruluşu, üyelerinin hüviyetleri ve maksatları hakkında acil bilgi istendiğini açıkça belirtmektedir. Bu, elimizdeki belgelerin de işaret ettiği üzere, bir parti olarak CHF'nin ülke genelindeki teşkilatlanmaları ve oluşumları denetleme yeteneğini ve isteğini göstermektedir. 6/1/1934 tarihli Emniyet Müdürlüğü yazısı ise "Müesseseler hakkında tahkikat icrası ve nizamnamenin tetkiki" talimatını içermekte olup, aynı tarihli diğer belgeler de kulübün nizamnamesinin onayı ve sunumu ile ilgili resmi yazışmalara işaret etmektedir. Adana Valiliği'nin ve emniyet birimlerinin birliğin nizamnamesini ve kurucularını titizlikle incelemesi, hatta "Türkistanlı Türkler" ifadesine dikkat çekmesi ve siyasi bir amaç güdülmediğine dair güvence istenmesi, arşiv belgelerinin gösterdiği üzere, dönemin ideolojik ve siyasi hassasiyetlerinin bir yansımasıdır. Nitekim, 15.1.1934 tarihli C.H.F. Seyhan Vilayeti Reis'inin bir raporu da birliğin yakından takibini ve siyasete karışmaması gerektiği yönündeki beklentiyi ortaya koymaktadır. "Devletin dahili ve harici yüksek siyasetiyle ala kalacak" bir teşekkül olma beyanı, birliğin varlığını sürdürebilmek için resmi makamların onayına ve güvenine ne denli ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Hatta 26/2/33 tarihinde Adana'da yapılan bir toplantıdan bahsedilmesi, birliğin faaliyetlerinin resmiyet kazanmadan önce de gözlem altında olduğunu düşündürmektedir.

[84] Seyhan Türk Kulübü Nizamnamesi, madde 1, 4-7.
[85] TTGB İstanbul ve Adana şubesi hakkında bilgilerin talebi hakkında belge, 1933, Cumhuriyet Arşivi, Fon 490-1-0-0, Kutu 595, Gömlek 54, Sıra 3.

Elimizdeki arşiv belgelerinin gösterdiği üzere, resmi bir başvuru, nizamname sunumu ve 2/1/1934 ile 6/1/1934 gibi tarihlerde yoğunlaşan idari yazışmalarla belirli bir aşamaya gelmiştir. Ancak, mevcut belgelerde Seyhan Türk Kulübü'nün belirtilen nizamname çerçevesinde ne kadar süreyle ve hangi boyutta fiilen faaliyet gösterdiğine dair başka kayıtlara rastlanılmamıştır. Bu durum, elimizdeki verilere dayanarak birkaç şekilde yorumlanabilir. Şube açılışının, idari izin süreçlerinin uzunluğu, karşılaşılan bürokratik engeller veya siyasi çekinceler nedeniyle tamamlanamamış olması muhtemeldir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu tür sivil toplum oluşumlarının sıkı denetime tabi tutulduğu bilinmektedir. Belki de şubenin çok kısa bir süre faaliyet göstermiş ve ardından çeşitli nedenlerle (örneğin üye yetersizliği, maddi sıkıntılar, siyasi baskı) kapanmış olması da mümkündür. Bu tür küçük ölçekli derneklerin uzun soluklu olamaması sık rastlanan bir durumdur.

Erişilen arşiv belgeleri bütünü, TTGB' nin Adana'da “Seyhan Türk Kulübü” adıyla bir şube açma çabasının, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde muhacir örgütlenmelerinin karşılaştığı zorlukları ve idari denetimin yoğunluğunu göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kulübün nizamnamesi, belgelerin de ortaya koyduğu gibi, bir yandan kültürel kimliği koruma ve toplumsal dayanışmayı sağlama hedeflerini yansıtırken, diğer yandan dönemin siyasi hassasiyetlerine uygun, “siyaset dışı” bir profil çizme gayretini ortaya koymaktadır. Ancak, elimizdeki arşiv belgeleri ışığında, bu şubenin kuruluş aşamasını başarıyla tamamlayıp tamamlamadığı veya ne kadar süreyle aktif olarak faaliyet gösterdiği belirsizliğini korumaktadır. Bu durum, dönemin sivil toplum yaşamı ve muhacir toplulukların entegrasyon süreçlerine dair daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Tablo 2.1: TTGB tarafından yayımlanan broşürler

Broşür Başlığı	Yazar	Ana Tema	Temel Argümanlar/Odak Noktası	Basım Tarihi

“Türkistan”	Osman Kocaoğlu	Türkistan ve coğrafyası	Türkistan'ın fiziksel özellikleri, harita kullanımı, TTGB üyelerine coğrafi bilgi sağlama.	1936
“Büyük Temir”	Dr. Ahmetcan İbrahim Okay	Timur'un Hayatı ve Mirası	Timur'un tarihsel önemi, 600. doğum yıl dönümü kutlaması, Türkistan tarihinde bir kahraman figür olarak Timur'un yüceltilmesi.	1936
“Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii”	Muharrem Feyzi Togay	Türkistan'ın Jeopolitik Önemi	Türkistan'ın tarihi ve gelecekteki küresel politikadaki rolü, bölgenin stratejik önemi, Türk dünyası ile ilişkileri.	1936
“Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri”	Cafer Seydahmet Kırımer	İdeolojinin (Mefkûre) Önemi	İdeolojinin bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisi, TTGB'nin ideolojik temelleri, ulus inşası sürecinde “mefkûre”nin rolü.	1937
“Türkistan'daki Hayvancılık”	Dr. İbrahim Yarkın	Türkistan'da Hayvancılığın Önemi	Hayvancılığın Türkistan'ın milli varlığı olarak önemi, ekonomik	1938

			potansiyeli, teknik bilgiler ve bilimsel bir yaklaşım.	
"Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Esasları"	Muharrem Feyzi Togay	Turani Halkların Tarihi ve Siyaseti	Turani halkların kökenleri, siyasi tarihleri, kültürel bağları, Türk kimliğinin daha geniş bir perspektiften incelenmesi.	1938

Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) tarafından yayımlanan broşürler, dönemin Türkistanlı aydınlarının entelektüel birikimlerini ve Türkistan davasına olan bağlılıklarını ortaya koymaktadır. Bu broşürler, çeşitli uzmanlık alanlarından gelen yazarların bilgi ve görüşleriyle zenginleşmiştir. Yazarların kimlikleri ve entelektüel kimlikleri, broşürlerin içerik ve odak noktalarını doğrudan etkilemiş, TTGB' nin Türkistan'a yönelik çok boyutlu vizyonunu şekillendirmiştir.

2.1.7. Dr. Mecdeddin Ahmet Delil (1902-1943

Türkistan'ın kadim şehri Taşkent'te 1902 yılında dünyaya gelen Dr. Mecdeddin Ahmet Delil, 20. yüzyılın başlarındaki jeopolitik çalkantılar ve Sovyet hâkimiyetinin acı birer sonucu olarak anavatanından koparılmak zorunda kalan, ancak mücadelesini muhacerette azimle sürdüren öncü bir Türkistanlı aydındır. [86] Mecdeddin Delil, Türkistan'ın ileri gelen İşan (Şeyh) ailelerinden, dinî felsefe ile müsbet ilmi birleştirerek şeyhliğini yürüten nadir görülen münevver ve vatanperver bir sülalenin evladıydı. Babası Tacıhan İşan'ın ismi, yalnızca şeyhliğiyle değil, münevver ve

[86] Muzaffer Başkaya, "Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Türkiye ile Kültürel Münasebetler," **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 89, İlkbahar 2019, s. 217.

vatanperverliğiyle de Türkistan'ın her yerinde biliniyordu. Türkistan kurtuluşu için çalışan gizli örgütün münevver mensupları sık sık Tacıhan İşan'ın Taşkent'teki evinde buluşur ve en mühim kararlarını burada alırlardı; Mecdeddin henüz yaşı küçük olmasına rağmen bu toplantılarla çok yakından ilgilenirdi. Lise eğitimini memleketinde tamamlayan Delil, 1923 yılında İstanbul'a gelerek üniversitenin diş hekimliği bölümüne kaydolmuş ve 1926 senesinde de mezun olarak diş doktoru unvanını almıştır. Doktor Mecdeddin, henüz talebe iken dahi vaktinin büyük bir kısmını yurdu ve yurttaşlarının hizmetine ayırmıştır. İstanbul'da dağınık halde bulunan Türkistanlıları tek tek tespit ederek birbirleriyle tanıştırmış ve bu suretle bir Türkistanlı topluluğu meydana çıkarmıştır. Bu hizmetler için asla karşılık beklemeyen Delil, yurt dışındaki çalışmalarda öncelikle dağınık olan Türkistanlıları bir cemiyet etrafında topladıktan sonra Türkistan meselelerini dış dünyaya duyurmanın gerekliliğine inanmıştır. Bu uzun vadeli iş için bilgili ve vatansever bir kadronun daimi olarak hazır bulunması gerektiğine kanaat getirmiş ve özellikle Türkistanlı gençleri himaye ederek onları tahsil ettirme üzerinde durmuştur.[87] Mecdeddin Delil'in Türkistan davasına en somut ve kurumsal katkılarından biri, 1927 yılında İstanbul'da kurulan "Türkistan Türk Gençler Birliği" (TTGB) adlı cemiyetinin kurucuları arasında yer almasıdır. Bu birliğin kuruluşuyla hedefinin ilk aşamasını gerçekleştirdiğini görerek büyük sevinç duymuş, kendisini her zaman çok mesut hissettiğini dile getirmiştir. TTGB, Türkistan Millî Birliği'nin (TMB) gizli faaliyetlerine karşın kamuoyuna açık bir kolu olarak işlev görmüş, böylece Türkistan mücadelesinin sesini daha geniş kitlelere ulaştırmayı hedeflemiştir.[88] Delil'in liderliğindeki TTGB, Türkistan Türk gençliğinin kültürel ve bilimsel gelişimini sağlamak, onlara maddi ve manevi destek sunmak gibi temel amaçlar edinmiştir. TTGB, adını yalnız İstanbul ve Türkiye dahilinde değil, Türkistanlıların yaşadığı birçok dış memleketlerde duyurmaya muvaffak olmuş, hatta Türkistan dahilinde de varlığından bahsedilir olmuştur. Doktor Mecdeddin, geçimini temin etmek için çalışırken dahi vaktinin büyük bir kısmını bir müddet reisi bulunduğu "Türkistan Türk Gençler Birliği" ile 1927 yılında İstanbul'da çıkartılmaya başlanılan "Yeni Türkistan" adlı mecmuasının işlerine ayırmış, aynı zamanda TMB'nin

[87] Yahya Çağatay, "Doktor Mecideddin Ahmet Delil," **Türk Dünyası (Üç Aylık Fikir - Kültür Dergisi),** Yıl: VI, Sayı: 23, Ekim-Kasım-Aralık 1971, s. 42-43.
[88] Başkaya**, a.g.m.,** s.217.

yayınlarından olan 1929 yılında Berlin'de yayın faaliyetini başlayan "Yaş Türkistan" dergisine de yazılar yazmıştır.[89]

Mecdeddin Delil'in uluslararası alandaki vizyonu ve entelektüel merakı, 1928'deki Macaristan seyahati ile somutlaşmıştır. Türkistanlı ve Azerbaycanlı gençlerden oluşan dört kişilik bir heyetle gerçekleştirdiği 18 günlük bu "tetkik seyahati"nin anılarını, "Yeni Türkistan" dergisinde üç sayı boyunca tefrika etmiştir.[90] Seyahat, Macaristan'ın bağımsızlık sonrası yükselişini, bilimsel ve zirai başarılarını yakından incelemek amacını taşımış; Macarlar, Lehler ve Finler gibi milletlerin mücadele yöntemlerini ve bağımsızlık sonrası gelişimlerini Türkistan mücadelesi için örnek alınmaya değer bulmuştur. Delil'in seyahat sırasında 26 yaşında olduğu belirtilmiştir. Bu seyahat, onun Türkistan mücadelesini sadece bölgesel bir mesele olarak görmediğini, aynı zamanda uluslararası tecrübelerden ders çıkarılması gereken evrensel bir bağımsızlık arayışı olarak konumlandırdığını göstermektedir.[91]

1931 yılında "Yeni Türkistan" dergisinin Türk Hükümeti tarafından kapatılmasıyla Mecdeddin Delil için zorlu bir dönem başlamıştır. Yaptığı müracaatların sonuçsuz kalmasına rağmen mücadelesinden vazgeçmemiştir. 1933 sonrasında, Doğu Türkistan'da Çinlilere karşı kurtuluş savaşının başlamasıyla, TMB'nin kararıyla doğrudan Doğu Türkistan'a gitmek üzere Eylül 1933'te İstanbul'dan hareket etmiş; Mısır, Bombay ve Peşaver üzerinden geçerek Pamir'in eteklerinde bulunan Çatkal'a, oradan da Doğu Türkistan'a varmıştır. Seyahat amacını gizlemek için "Akşam Gazetesi muhabiri gibi bir gazeteci kimliği" çıkarması, onun stratejik zekâsını ve saha koşullarına adaptasyon yeteneğini ortaya koymaktadır. Kaşgar'a ulaşmasının

[89] Mecdeddin Ahmet Delil, "Yeni Türkistan" dergisindeki görevine 29. sayıdan itibaren sorumlu müdür olarak başlamıştır. Derginin yayın hayatının sonuna doğru, 39. sayıda, Delil hem imtiyaz sahibi hem de sorumlu müdürlük görevlerini tek başına yürütmüştür. / Orhan Çınar, Muhaceretteki Türkistanlıların Gözünden Orta Asya ve Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s.13.

[90] Mecdeddin Delil'in "Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahati" başlıklı gezi yazısı, ilk olarak Yeni Türkistan'ın Ağustos 1928'de 13. sayıda 6-7. sayfalarda yayımlanmıştır. Bu seyahatnamenin devamı niteliğindeki bölümler, Eylül-Ekim 1928 tarihli 14-15. sayılarda 4-7. sayfalarda yer almıştır. Gezinin son kısmı ise Kasım 1928'de 16. sayıda 24-32. sayfalarda okuyucularla buluşmuştur.

[91] Genç Osman Geçer, "Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahati (1928)," **Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, IV. Cilt: Sosyal Beşeri Bilimler içinde,** Ankara, Türk Eğitim-Sen, 2016, s. 399.

ardından tutuklansa da General Mahmut Muhittin'in şehri ele geçirmesiyle özgürlüğüne kavuşmuş ve yaklaşık üç yıl boyunca onunla birlikte hareket etmiştir. Bu dönemde Kaşgar'daki bazı okullarda öğretmenlik yaparak milli mücadeleye kadro yetiştirme vazifesini muvaffakiyetle yapmıştır. Ancak, Doğu Türkistan mücadelesinin aleyhte neticelenmesinden sonra 1938 yılı Mayıs ayında İstanbul'a dönmüştür.[92]

Türkiye'ye dönüşünün ardından, Mecdeddin Delil'in deneyimleri ve gözlemleri, İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan 1940 senesinde Türk Hükümeti'ne sunulmak üzere oldukça uzun ve kapsamlı bir rapora dönüşmüştür. Bu raporda, Doğu Türkistan Türklerinin ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları, Rus ve Çin baskısı altındaki durumları ile muhacirlerin milli kimliklerini kaybetme tehlikesi detaylıca ele alınmıştır. Delil, bu raporda, Türk Hükümeti'nin Doğu Türkistan'la kültürel münasebetleri geliştirmesi, yeni Türk harflerini göndermesi ve muhacir çocuklarını Türkiye'de eğitmesi gerektiğini vurgulamıştır. Türk Hükümeti'nin bu raporu dikkate alarak girişimlerde bulunması, Mecdeddin Delil'in Cumhuriyet bürokrasisi üzerindeki etkisini ve güvenilirliğini göstermektedir.[93] Delil'in bu raporu, dönemin Türkistanlı aydınlarının içinde bulundukları zorlu koşullara rağmen, sorunları tespit etme, çözüm önerme ve Ankara ile diplomatik köprüler kurma konusundaki yetkinliklerini de yansıtır.

Doğu Türkistan'daki milli kurtuluş savaşının aleyhte neticelenmesinin ardından İstanbul'a döndüğünde, maalesef o zamana göre amansız bir hastalığa tutulmuştur. Hastalığı ağırlaşınca önce Erenköy, sonra da Heybeliada sanatoryumuna yatırılmıştır. Ömrünü Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesine adayan Mecdeddin Ahmet Delil, 31 Ocak 1943 gecesi Heybeliada sanatoryumunda vefat etmiştir. [94] Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi haziresinde dava arkadaşı Dr. Abdulvahap Oktay ile yan yana defnedilmiştir. Onun mirası, TTGB'ye yaptığı öncülük, düşünsel katkıları, Macaristan seyahati gibi uluslararası alana taşıma çabaları ve son raporlarıyla muhaceret tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

[92] Çağatay, **a.g.m.,** s. 44-45.
[93] Başkaya, **a.g.m.,** s. 218-229.
[94] Çağatay, **a.g.e.,** s. 44.

Tablo 2.2: Mecdeddin Delil'in "Yeni Türkistan" ve "Yaş Türkistan" dergilerinde yayımlanmış yazıları

Yazının Başlığı	Dergi adı	Dergi Sayısı	Tarih	Sayfa Aralığı
"Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahati (2-20 Ağustos)"	Yeni Türkistan	13	Ağustos 1928	6-7
"Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahati (Devamı)"	Yeni Türkistan	14-15	Eylül-Ekim 1928	4-7
"Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahati (Devamı)"	Yeni Türkistan	16	Kasım 1928	24-32
"Cumhuriyet Devrinde Türkistan (1912-1928)"	Yaş Türkistan	102	Mayıs 1938	14-16
"Şarkî Türkistan'ın Keyingi İnkılâbına Umumî Bir Karaş"	Yaş Türkistan	103	Haziran 1938	9-11
"Şarkî Türkistan İnkılâbı Etrafında"	Yaş Türkistan	104-105	Temmuz-Ağustos 1938	41-55
"Urumçi Hükümeti'niñ İç Yüzi"	Yaş Türkistan	106	Eylül 1938	13-16

“Türk, Dungan ve Urumçi” “Hükümeti'niñ Siyasetleri”	Yaş Türkistan	107	Ekim 1938	25-32
“Eski Bir Mücahidimizniñ Akıbeti”	Yaş Türkistan	109	Aralık 1938	27-31
“Mücahid Arkadaşım Merhum Abdullah Bik”	Yaş Türkistan	110	Ocak 1939	11-16
“Milli Davada Sahtekârlar”	Yaş Türkistan	110	Ocak 139	18-21
“Türkistan Muhacir Neşriyatına Umumi Bakışı”	Yaş Türkistan	111	Şubat 1939	23-29
“İnkılâb ve Tarihge Hürmet İteylik”	Yaş Türkistan	112	Mart 1939	9-15
“Şarkî Türkistan Tarihinde Kara Bir Künüñ Yıl dönimi (1933–12 Nisan–1939)”	Yaş Türkistan	113	Nisan 1939	4-10
“Açık Bir Mektubga Açık Cevab”	Yaş Türkistan	114	Mayıs 1939	27-31
“Mahveden Tört Millet Meselesi”	Yaş Türkistan	116-117	Temmuz-Ağustos 1939	44-50

2.1.8. Dr. Salih İsmail Erkinkol (1906-1974)

Dr. Salih İsmail Erkinkol, 1906 yılında Türkistan'ın Hokand şehrinde, şehrin ileri gelen ailelerinden birinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Başlangıç ve ortaokul

eğitimini doğduğu şehirde tamamladıktan sonra, yükseköğrenim için Taşkent'e gitmiş ve burada Özbek Bilimyurdu'na girmiştir.[95] Türkistan'da milli hükümetler Kızıl Ordu tarafından devrildikten sonra, on binlerce Türkistanlının yurtlarını terk etmek zorunda kaldığı bir dönemde, Salih İsmail Erkinkol da vatanından ayrı düşenler arasındadır. Üniversite eğitimini devam ettirme arzusuyla 1926 yılında Türkistan'dan Türkiye'ye gelmiştir. İstanbul'a ulaştığında, Buhara Halk Cumhuriyeti'nin son başkanı Osman Hoca ile tanışmıştır. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kabul edilen Salih İsmail Erkinkol, eğitimine Türkiye Hükümeti tarafından Türkistan'dan gelen Türkistanlılara verilen bursla devam etmiştir. [96] Öğrencilik yıllarında bile Türkistan'ın milli meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Vatan aşkıyla yanıp tutuşan Salih Erkinkol, "İlter" takma adıyla şiirler kaleme almıştır.[97] Bu şiirleri, Avrupa'da Mustafa Çokayoğlu tarafından yayımlanan "Yaş Türkistan" dergisinde ve İstanbul'da Osman Hocaoğlu tarafından çıkarılan "Yeni Türkistan" gazetesinde okuyuculara sunulmuştur. 1932 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden başarıyla mezun olan Dr. Salih Erkinkol, "Doktor Subay" olarak Türk Ordusu'na katılmıştır. Uzun yıllar sadakatle hizmet ettiği Türk Ordusu'ndan "Albay Doktor" rütbesine yükseldikten sonra kendi isteğiyle emekli olmuştur.[98]

Erkinkol'un Türkiye'deki "Türkistan Meselesi"nin tanınmasına ve Türkistanlılar arasındaki cemiyetçilik faaliyetlerinin her alanına yaptığı katkılar büyüktür. İstanbul, Adana, Ankara ve Türkiye'nin diğer şehirlerinde Türkistan milli oyunlarının sahnelenmesinde aktif rol oynamıştır. Aynı zamanda cemiyetçilik işlerinde iyi bir lider olarak öne çıkmış ve Türkiye'deki genç Türkistan neslinin "Türkistan ruhu" ile terbiye edilmesinde yorulmaz bir öncü olmuştur. Cemiyetçilik, onun karakterinin önemli bir parçasıydı. 1929 yılında "Türkistan Türk Gençler Birliği" cemiyetinin, 1955, 1960, 1971 yıllarında Istanbul'daki Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin de başkanlığını yürütmüştür.[99] Dr. Salih İsmail Erkinkol'un çabalarıyla I.

[95] Z. Babakurban, **"Suhbat," (Azadlık Radyosu Skripti),** 23 Şubat 1975, s. 1. Çağatay Koçar Özel Arşivi (ÇKÖA)
[96] **A.m.,** s.2.
[97] A. Ahat Andican, **a.g.e.,** 2020, s. 242.
[98] Babakurban, **a.g.m.,** s. 2. Çağatay Koçar Özel Arşivi.
[99] Çağatay Koçar, **XX. Yüzyıl Türkistan Tarihinin Önemli Olayları ve Şahsiyetleri**, Ankara, Bengü Yayınları, 2024, s. 183.

Dünya Savaşı'nda Çukurova bölgesinde düşmana karşı mücadele eden Türkistanlılar anısına Tarsus'ta bir şehitlik abidesi yaptırıldı. Yahya Çağatay'ın ifadesine göre, vatanını ve Türkistanlıları canından çok seven Salih Bek, bir Türkistanlı'nın hastalandığını duyduğunda tüm işlerini bırakıp yardımına koşar, ücretsiz tedavi eder ve hatta ilaç masraflarını kendi cebinden karşılardı. Darda kalan her Türkistanlı'ya yardım etmeyi adeta kutsal bir görev bilirdi. Ordudan emekli olduktan sonra dahi, 1955 yılında emekli olmasına rağmen 1955'ten sonra bir aralık Suudi Arabistan Hükümeti ile anlaşarak nispeten az ücretle orada doktorluk yapmıştır. Oraya gitmesinin amacı alacağı ücret değil, Suudi Arabistan toprakları üzerinde yaşamakta olan on binlerce Türkistanlıya yardımcı olmaktı. Ayrıca, Atatürk'ün lütfuyla Türkistanlı talebelerin yararına tahsis edilen Sultanahmet'teki eski Buhara Tekkesi'nin son onarımı şerefi de Doktor Salih İsmail Erkinkol'a aittir. Dr. Salih İsmail Erkinkol, vatanı "Türkistan"ın "Milli İstiklal"ini göremeden hayata gözlerini yummuştur. 13 Aralık 1974 tarihinde İstanbul'da, geçirdiği bir ameliyat sonrası kan kaybından vefat etmiştir.[100]

Tablo 2.3: Doktor Salih İsmail Erkinkol'un yayımlanan makaleleri kronolojik

Yayın adı	Eserin adı	Tipi	Sayı	Tarih
Türk Dünyası	Türkistan'ın Kurtuluşu	Makale	18 (Yıl: V)	Temmuz-Ağustos-Eylül
Yeni Türkistan	Ay Tanrı	Şiir	1	Haziran 1927
Yeni Türkistan	Şunday mı? [Özbekçe]	Şiir	5-6	Ekim-Kasım 1927
Yeni Türkistan	Türkistan	Şiir	29	Kasım 1930

[100] Yahya Çağatay, "Güçlü Bir Mücahidi Daha Kaybettik," **Türk Dünyası**, Yıl: V, Sayı: 18, TemmuzAğustos-Eylül 1974, s. 56-58. ÇKÖA.

Yaş Türkistan	Marşımız	Şiir	22	Eylül 1931
Yaş Türkistan	Şehidimizge	Şiir	25	Aralık 1931
Yaş Türkistan	Yigetler	Şiir	39	Şubat 1933
Yaş Türkistan	Dilek	Şiir	44	Temmuz 1933
Yaş Türkistan	Sürgün Ortagımdan	Şiir	11	Nisan-Mayıs 1930
Yaş Türkistan	Edebi Bölüm: Türkistan Korbaşılarıga (Yaşlardan)	Şiir	19-20	Ekim 1930
Yeni Türkistan	Bugünkü Türkistan ve Türk Âlemi	Makale	19-20	Nisan-Mayıs 1929
Yeni Türkistan	Rus Kılıcı Altında: Türkistan Yiğitleri ve Türkistan'ın Geleceği	Makale	21-22	Haziran-Temmuz 1929
Yeni Türkistan	Dünya Cennetinin İçyüzü!	Makale	24-25	Kasım-Aralık 1929

Yeni Türkistan	Çar'ın Bendeleri ve Biz	Makale	28	Ekim 1930
Yeni Türkistan	Hint Harekâtının Tehlikeli Cihetleri	Makale	29	Kasım 1930
Yeni Türkistan	Çin İnkılâbı Muvacehesinde Şarkî Türkistan	Makale	30	Aralık 1930
Yeni Türkistan	Sovyet Merkezinde Değişmeler, Şovenist Rus Tababeti ve Türkistan	Makale	31	Ocak 1931
Yeni Türkistan	1931 İstismar Plânı	Makale	32	Şubat 1931
	Türkistan Gençliği, Şarkın İhtilâli ve Moskova	Makale	33	Mart 1931
Yeni Türkistan	Moskova'nın Kiyotenleri [Giyotinleri]	Makale	34	Nisan 1931
Yeni Türkistan	Rus Emperyalizmi	Makale	35	Mayıs 1931

	Hindistan Kapısında			
Yeni Türkistan	Yeni Siyasî Mübarezeler	Makale	36	Haziran 1931
Yeni Türkistan	Anormal Mefkûre (Komünizm)'nin Âkıbeti	Makale	37-38	Temmuz-Ağustos 1931
Türk Dünyası	Kocaoğlu Osman'ın Makberi Başında	Makale	21-23	Temmuz-Ağustos-Eylül 1968

2.1.9. "İlter" Mahlası Karmaşası

Prof. Dr. Ahat Andican "Hariçte Türkistan Mücadelesi: Ceditizmden Bağımsızlığa" kitabında "İlter" mahlasını Salih Erkinkol'un kod adı olduğunu söylemektedir. [101] Ama buna karşın Prof. Dr. Timur Kocaoğlu bu mahlasın Salih Erkinkol ile aynı dergilerde yazılar yazan Abdulvahap Oktay'a ait olduğunu savunmakta [102] , Tülay Köseoğlu da Sovyetlerin Türkistanı Dönüştğrme siyasetine muhalif Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939) başlıklı doktora tezinde aynı fikir üzerinden değerlendirmeler yapmaktadır. Örneğin İshakoğlu Abdulvahap'ın "İlter" veya "Doktor İlter", imzalarıyla makale ve şiirlerini yazdığımı tüm şiirlerinde "İlter"imzasını kullandığını, İstanbul'daki Türkistan Türk Gençleri Birliği'nin marşının da yazarı olduğunu iddia etmektedir. [103] Ayrıca Orhan Çınar, "Muhaceretteki

[101] Andican, **a.g.e.,** s. 242.
[102] Timur Kocaoğlu, **"Yaş Türkistan'ın Türk Basın Tarihindeki Yeri,"** Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, İstanbul, 1997, s. 13-30.
[103] KÖSEOĞLU, **a.g.t.,** s. 131.

Türkistanlıların Gözünden Orta Asya ve Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)" başlıklı tezinde, Abdulvahap Oktay'ın "İlter"mahlasını kullandığını aktarmış olmasına rağmen, aynı tezde bu mahlasın Dr. Salih İsmail Erkinkol'a da ait olduğu sonucuna varmakta. Ceren Celasun'un "Türkistanlı aydınlardan Abdulvahap İshakoğlu Oktay (1904-1968) Hayatı ve eserleri" tezinde bu konu ile ilgili sonucunu Orhan Çınar'ın İlter mahlasının Abdulvahap Oktay'a ait olması doğrultusundaki görüşüne dayandırmış ve bu çıkarım üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur.[104]

Bununla birlikte, Orhan Çınar kendi tezinde Salih Erkinkol için İlter mahlasının farklı versiyonu olan "Elter" şeklinin ikinci bir mahlas olarak zikredilmesi, muhtemelen daha önce aynı konuda hazırlanmış bir çalışmadan kaynaklanan bir yanılgıdır. Nitekim Tevfik Evci, "Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)" adlı tezinde Dr. Salih İsmail Erkinkol'un "Elter" mahlasını kullandığını ifade etmiş olup, Orhan Çınar'ın da bu bilgiyi takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, dergide yazılan bazı metinlerdeki dil ve imla farklılıklarından kaynaklanan bir yazım hatası veya yorumlama farkı olabilir. Gözüktüğü üzere kanaatımızca işbu mahlasın kime ait olup olmadığı tüm kaynaklarda bir varsayım, bir görüş şeklinde belirtilmiş, esaslı bir kaynağa dayandırılmamaktadır.

Bizim kanaatımıza göre bu mahlas Dr. Salih Erkinkol'a ait olmalıdır. Z. Babakurban, Azadlık Radyosu için kaleme aldığı "İstanbul'daki Türkistanlılar Cemiyetinin Reisi Dr. Salih Erkinkol Vefat Etti" başlıklı yazısında, Dr. Salih Erkinkol'u şair ve doktor kimlikleriyle anmaktadır. [105] Yukarıda da "İlter"mahlası sahibi olan yazarın dergilerde aynı mahlasla şiirler yazdığından bahsetmiş idik. Onun dışında Dr. Salih Erkinkol'un şair kişiliğini doğrultacak başka örnekler de var. Örneğin onun 1954 yılında kurulmuş olan Türk Göçmen ve Mülteci dernekler Federasyonu yayın organı olan "Türk Dünyası"na yazdığı makalelerde kendi şiirlerine de yer vermesi fikrimizi doğrultarak onu şair kişiliğinin yazılarına yansımasının bir ifadesi oluğunu düşünmekteyiz. Salih Erkinkol'un "Kocaoğlu Osman'nın Mekberi Başında" başlıklı makalesine ilave ettiği kendi yazdığı şiirleri aşağıda verilmiştir.[106] Buna karşın

[104] CELASUN, **a.g.t.,** s. 4.
[105] Z. Babakurban, **a.g.m.,** 23 Şubat 1975, s. 1.
[106] Salih Erkinkol, "Kocaoğlu Osman'nın Mekberi Başında", **Türk Dünyası Mecmuası**, Temmüz, Ağustos, Eylül 1968, s. 21-22.

Abdulvahap Oktay ait olduğu iddia edilen İlter mahlaslı şiirler dışındaki yazdığı başka şiirlere de onun şairliğine dair hiçbir kayıta da rastlanılmamıştır.

GAZA

ALLAH demişti gaza özü ibadet,
Gazâge ermek İLAHİ bir saadet,
Saadette bar gâzilik hem şehadet,
Mutluluktur ki onga kumak icabet.
Bilim, kılıçlı olmak emri hudadır;
ALLAH, ALLAH dib kitilgen yol gazâdır.
Necatı millet ise yurtta kazadır.
Edayı kaza hemmemizge sezadır.

ANDI

Vatanga atadan kanınnı töküb,
Alev alev yanan tenigni kömüb,
Onursal emeller yadıgår etting,
“Akarsın künleri” dib ulug yurtning.
Sen yiğit örneği gázi hem şehid,
Savaşıngda kışıng yazgadır eşit,
Gül bilen kılıçıng sanki de yaşıt.
Emanstsmızda saniy bayraging.
Mücahide yolung yurağımızdır,
Emanet amalıng âmentımızdır,
Yavlarga Türkistan yasagımızdır.
Gülbagça bulgay kanlı topraging.

Erkinlik olayında bagatur yiğit,

Uygarlığında şahlanan yiğit,

Öz toprağımızga kömülgen yigit

Gâza savgasıdır yarkın makbering.

YİĞİTİM

Ceddim yığlamadı ey er yiğitim,

Yığlama demişti Milli Şairim,

“Marş marş, ALLAH ALLAH” dedi korbaşın,

İmanla savaştı gâzi, şehidim,

Hakkı için özünü atadı kurban,

Vatanî aşkka O kirmedi üryan,

Bezenmişti tugla, kuralla her yan,

Erkinekonlrga hazır ol her an.

MİLLETİM

Tarihle yaşıttır köklü Milletim,

Erkinek onludur özlü Milletim,

Bilim, kılıçlıdır şanlı Milletim;

Nurlu, şereflidir ulug Milletim.

(“Türkistan Mücahidlerimize”)

Erkin Türkistan için Çinden bel bağlağan

Er yiğitlerimizning korbaşısı bulgan

Türk Hazarı boyundan Altayga at koygan

Er meydanında örnek bagatur komandan!

Biz kurtuluş yolunda çarçamas yolçumuz,
Turgak bu yolumuzda O güzel yurtumuz.
Kara, kızıl zarbıga oynamas tükümüz.
Yançav şumgiyalarga timir ayagımız.
Özge toskunu bilen toladır yolumuz,
O ki: timir, polattan yasalgan bulsa da,
Yüksek tagdan takka uzagan bulsa da
Kıvırıb da parçalar bükülmes kolumuz.
Öz yurtumuzga bizler ege bulgangaça,
Sömergen hem zorbalar da kalmagangaça
Çarhlanır (zenglemesin) dib neyzelerimiz.
Vallah! Kirmes kınıga hem kılıçlarımız.

DUAMIZ

Ya Reb! Inna fetehna leke fethen mübina,
Yıllar yılıdır ki azabın indena,
Sen ki: Gafır velkadır lilkülli necatina.
Necat için sıgındık lüfingge ya Rebbena

2.1.10. Prof. Dr. İbrahim Yarkın (1902-1983)

Prof. Dr. İbrahim Yarkın (1902-1983), 23 Ekim 1902 tarihinde Taşkent'in Sebzar semti, Kah-ata mahallesinde dünyaya gelmiştir. Türkiye'de zootekni biliminin gelişimine ve Türkistan'ın kültürel mirasının korunmasına önemli katkılar sunmuş müstesna bir şahsiyettir. Yarkın, ilk eğitimini yeni usul mekteplerde tamamlamış, ardından Rus jimnazyumunda ve Taşkent Devlet Üniversitesi Maden Mühendisliği bölümünde öğrenim görmüştür. 1923'te Sovyet Türkistanı'ndan Türkiye'ye kaçan

Yarkın, Avrupa'da ileri düzeyde ziraat eğitimi almıştır. Berlin Yüksek Ziraat Okulu'ndan 1927'de mezun olmuş, 1929'da ise Debrecen Üniversitesi'nde "Türkistan'daki Coğrafî Şartlar Hayvancılık" başlıklı teziyle Felsefe Doktoru unvanını kazanmıştır. 1930'da Türkiye'ye dönen Yarkın, 1931'de Yüksek Ziraat Enstitüsü Zootekni laboratuvarında asistan olarak göreve başlamıştır. Akademik kariyerinde hızla yükselerek 1933'te baş asistan, 1937'de enstitü şefi, 1938'de doçent ve 1946'da profesör olmuştur. 1951'den 1972'deki emekliliğine kadar Zootekni Kürsüsü Başkanlığı görevini yürütmüştür.[107] Mesleki gelişmeleri yakından takip eden Yarkın, Almanya, Hollanda, İngiltere ve ABD'de kapsamlı incelemelerde bulunmuş, uluslararası kongrelere aktif olarak katılmıştır. Türk hayvancılığına çığır açan katkılar sunan Yarkın, Yerli Karasığır, Step sığırı ve Türkiye mandaları üzerinde derinlemesine araştırmalar yapmıştır. Özellikle Kıvırcık, Akkaraman ve İvesi koyun ırklarının ıslahında kayda değer başarılar elde etmiş, İvesi koyunlarında süt verimini 60-70 kg'dan 200 kg'a çıkarmıştır. Onun en önemli yeniliklerinden biri, Türkiye hayvancılığında ilk defa köylünün yetiştirme şartlarında denemeler yapan bir araştırmacı olmasıdır. Vizyoner bir eğitimci olarak binlerce ziraat mühendisi ve geleceğin akademisyenini titizlikle yetiştirmiştir. Ankara Ziraat Fakültesi Zootekni bölümünü ulusal bir merkez haline getirmiş ve diğer üniversitelerin zootekni bölümlerinin kurulmasına destek olmuştur. Türkistan'ın kültürel ve siyasi mirasının yılmaz bir savunucusu olan Yarkın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde Asbaşkanlık yapmış (1964-1983) ve Ankara'da Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği'ni kurmuştur. Türkistan'daki milli hareketler, sömürgeci rejimler ve iktisadi problemler üzerine yetmişten fazla bilimsel makale yayımlamıştır. Yarkın'ın mirası, bilimsel titizliği kültürel adanmışlıkla birleştiren nadir bir entelektüel köprü olarak Türk tarihinde yerini almıştır.[108]

2.1.11. Cafer Seydahmet Kırımlı (1889-1960)

Cafer Seydahmet Kırımlı, 1889 yılında Kırım'ın Yalta şehrinin Kızıltaş köyünde doğmuş, Kırım Tatar milli hareketinin önde gelen liderlerinden, düşünür ve

[107] Ertuğrul Yaman, "Osmanlı'dan Günümüze Türkistan-Türkiye Genel İlişkilerine Bir Bakış", **İslami Araştırmalar Dergisi,** Sayı: 12, 1999, s. 198.
[108] **Türk Kültürü Araştırmaları: Prof. Dr. İbrahim Yarkın Armağan,** Ankara, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1987. s. 4-10

yazarlarından biridir. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, ardından Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Kırımlı, ateşli bir milliyetçi ve Türk birliğine sarsılmaz bir inanca sahipti. "Bütün Türkler bir millettir" ve "Türk kültürü yalnızca bir kabileye münhasır değildir" gibi ifadeleriyle pan-Türkist vizyonunu dile getirmiştir. 1908 sonrası özgürlük savaşçılarına aktif olarak katılmış, Çelebi Cihan gibi önemli isimlerle işbirliği yapmıştır. Kırım milli mücadelesinde merkezi bir rol oynamış, 21 Temmuz 1917'de Kiev'de "Kırım Kırımlılarındır" ilkesinin kabul edilmesinde etkili olmuştur. Kırım ordusunun örgütlenmesi, Kurultay ve Kırım Anayasası'nın hazırlanması gibi pratik çabalara liderlik etmiştir. 1917'de Kırım Müslüman Merkezi İcra Komitesi'nde Vakıf İşleri Başkanı olarak görev yapmıştır. İstanbul'da "Kırım Talabe Cemiyeti" ve "Vatan Cemiyeti" gibi önemli cemiyetlerin kurulmasında yer almıştır. 1917 devrimi öncesinde Kırım'da gizli gruplar örgütlemiş, uluslararası alanda Türkiye ve İtalya'dan mali yardım sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimleri'nin etkilerini analiz eden eserler kaleme almıştır. Kırımlı, hayatı boyunca vatanının kurtuluşu ve Türk dünyasının birliği için yorulmadan çalışmış ve 1960 yılında vefat etmiştir.[109]

Kırımer, TTGB'nin düzenlediği konferanslarda sıkça konuşmacı olarak yer almıştır. Onun bu konferanslardan birinin metni, 1937 yılında TTGB Yayını No. 4 olarak "Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri" başlığıyla broşür haline getirilmiştir. Bu 32 sayfalık eser, Kırımer'in "mütefekkirlerimizden" biri olarak, "zamanımız için en mühim olan mefkûre meselesi" hakkındaki kıymetli düşüncelerini içermektedir. Broşürde Kırımer, mefkûreyi "cemiyetin maddî, manevî varlığını daha ekmel bir şekle getirmek için edinilen kanaattır" ve "cemiyeti tekâmülden uzaklaştıran esaslara karşı yapılması lazımgelen aksül'amellerin ifadesidir" şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca, "her inkılabın mübeşşiri ve amilı mefkûredir" ifadesiyle, mefkûrenin toplumsal dönüşüm ve ilerlemedeki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bu tanımlar, Kırımer'in mefkûreyi statik bir idealden ziyade, toplumu harekete geçiren ve geliştiren dinamik bir güç olarak algıladığını göstermektedir.

[109] Ertuğrul Yaman, A. Kemal Bolaç ve Ahsen Esatoğlu, **Türkiye'deki Türk Dünyası**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 110-112.

Cafer Seydahmet Kırımer'in TTGB'ye en belirgin katkısı, birliğin ideolojik omurgasını güçlendiren "mefkûre" kavramına yaptığı vurgudur. Bir gençlik birliği olan TTGB için, sadece tarihsel ve coğrafi bilgiler sunmak yeterli olmayacak, aynı zamanda muhaceretin zorlu koşullarında milli bilinci ve mücadele azmini canlı tutacak güçlü bir ideolojik çerçeveye ihtiyaç duyulacaktı. Kırımer'in mefkûreyi bir "inkılabın amili" olarak sunması, TTGB üyelerini sadece edilgen bilgi alıcısı olmaktan çıkarıp, Türkistan'ın geleceği için aktif ve bilinçli birer eylem adamı olmaya teşvik etmiştir. Onun Kırım Millî Mücadelesindeki liderlik geçmişi, bu felsefi yaklaşımına pratik bir derinlik katmakta; mefkûrenin sadece bir düşünce değil, aynı zamanda zorlu koşullarda bile ulusal varoluşu ve direnişi mümkün kılan bir güç olduğuna dair inancını pekiştirmektedir. Kırımer, bu broşürle TTGB'nin entelektüel misyonunu zenginleştirmiş ve gençlere yönelik bilinçlendirme faaliyetlerine teorik bir temel sağlamıştır. Bu, onun TTGB bünyesinde Türkistan davasının sadece siyasi ve kültürel değil, aynı zamanda felsefi ve ideolojik boyutlarının da işlendiğini gösteren önemli bir delildir.

2.2. TÜRKİSTAN VE AZERBAYCAN ÖĞRENME DERNEĞİ

2.2.1. Derneğin Tarihçesi

"Türkistan ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği", 15 Temmuz 1927'de İstanbul'da bilimsel bir dernek olarak kurulmuştur. Derneğin kurucuları, Türkistan ve Azerbaycan'dan gelen muhacir akademisyenlerdir. Kurucu üyeler arasında İstanbul Üniversitesi'nin Türk tarihi öğretmenlerinden Ahmed Zeki Velidi Togan, Türkiye Devlet Müzesi'nin İslam Sanatı şubesinin müdür yardımcısı Azerbaycanlı Mehmet Ağaoğlu, Halkalı Ziraat Mektebi'nin Nebatat İstasyonu müdürü Azerbaycanlı Mirza Hacızade, edebiyat fakültesi öğrencisi Abdülmuhammed ve İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü asistanı Abdülkadir İnan bulunmaktadır. Derneğin adresi, Bab-ı Ali karşısında bulunan Gümüşhaneli Sokak, No: 3 olarak belirtilmiştir.[110]

[110] Togan, **a.g.m.,** s. 47.

Dernek kurucuları arasından yer alan Mehmet Ağaoğlu, 24 Ağustos 1895'te İrevan'da doğmuş, çok yönlü bir entelektüel ve sanat tarihçisidir. İlk ve orta öğrenimini 1904-1912 yılları arasında Moskova'da tamamlamıştır. Ardından 1914-1916 yılları arasında Moskova Üniversitesi Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü'nde yükseköğrenim görmüştür. Kariyerinin ilk dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. dereceli askeri nişanı ile taltif edilmiş (18 Mart 1918), aynı yıl Ermeni katliamları nedeniyle ailesi Bakü'ye göç etmiştir. 22 Nisan 1919'da Dahiliye Nazırı Kâtibi olarak atanmış, Bolşevik işgali sonrası Halk Maarif Komiserliği bünyesinde kütüphane alanında çalışmıştır. 1921'de devlet bursuyla Almanya'ya yükseköğrenimini tamamlamak üzere gitme kararı almıştır. Avrupa'daki eğitim hayatında Berlin'de Jena Üniversitesi'nde 1923-1924 yıllarında klasik arkeoloji, erken Hristiyan ve Batı Avrupa sanatı okumuş, 1924-1927 yıllarında Viyana Üniversitesi'nde eğitimini 1926'da tamamlamıştır. Türkiye'ye döndükten sonra önemli görevler üstlenmiştir: 1927'de İstanbul'daki "Çinili Köşk"te İslam Medeniyeti şubesine başkanlık etmiş, aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Sanat kürsüsünün müdürü olmuştur. 1928'de ise Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin müdürü olarak görev yapmıştır. 16 Mayıs 1929 tarihli "Akşam" gazetesine göre, kendisinin Türkiye'deki son görevi, talebelerin üniversitenin arkeoloji müderris muavini olarak Bursa'ya araştırma gezisine rehberlik etmesi olmuştur. 1929'da ABD'ye giderek Detroit Sanat Enstitüsü'nün Yakın Doğu şubesini kurmuş ve 1938'e kadar burada çalışmıştır. Ayrıca 1933-1938 yılları arasında Michigan Üniversitesi'nde İslam Sanatı Tarihi kürsüsünü kurmuş ve "Ars Islamica" dergisini tesis etmiştir. 1935'te "XV. Yüzyıl İran Kitap Ciltleri" adlı monografyası basılmıştır. Mehmet Ağaoğlu, 1949'da Detroit'te vefat etmiştir. Mirza Hacızade, 1897'de Gence'de doğmuştur. 1906'da Gence erkek gimnaziyasına girmiş, 1915'te buradan mezun olmuştur. Ardından Lüblin eyaletinde (Harkov'da) Novo-Aleksandr Tarım ve Ormancılık Enstitüsü'ne kabul olarak orada okumuştur. Ancak Çar Rusyası'nda baş gösteren devrimler, birçok Azerbaycanlı öğrenci gibi Hacızade'nin de eğitimini tamamlamasına engel olmuştur. Azerbaycan'a dönen Hacızade bu defa milli hükümetin yurt dışına öğrenci göndermesiyle ilgili ilanı okuyarak 16 Ağustos 1919'da maarif nazırına dilekçe göndermiştir. Talebi olumlu karşılanmış, 13 Ocak 1920'de Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti devlet hesabına ali tahsilini tamamlamak üzere yurt dışına gönderilmesi hakkında belge vermiştir. Hacızade önce İtalya'da okumuş, ardından Berlin Ali Ziraat

Mektebi'nde tahsilini devam ettirmiş, 1924'te diplomasını almıştır. 1926'da doktorasını tamamlamış ve Türkiye'ye gelmiştir. Yeşilköy Ziraat Araştırma Enstitüsü'nde 35 yıl müdür olarak çalışan Mirza Göygöl, 1961'de emekli olmuştur. Mirza Göygöl, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci Başbakanı Nesib Bey Yusufbeyli'nin (1881-1920) kızı Zöhre Hanım'la İstanbul'da tanışarak 1929'da onunla aile kurmuştur. O, besteci ve orkestra şefi Niyazi'nin davetiyle 18 Nisan- 13 Haziran 1969 tarihleri arasında Zöhre Hanım'la birlikte Bakü'ye gelmiştir. 1981'de İstanbul'da vefat etmiş, Zincirlikuyu mezarlığında defnedilmiştir.[111]

Derneğin toplantılarına Azerbaycan'dan Ahmed Caferoğlu, Kamer ve Süreyya Talıbkhanbeyli kardeşler de katılmıştır. Kamer Hanım, Mehmet Bey'in eşiydi. Derneğin idare heyeti beş üyeden ibaret olup: reis, reis muavini, serkatip ve iki üyeden oluşmuştur. Bunlar yıllık seçilmişlerdir. Derneğin kurulmasındaki amaç, Türkistan ve Azerbaycan'ın kültürel ve ekonomik hayatına, coğrafyasına ait araştırmalarla meşgul olan Türkistan, Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa bilim çevreleri arasında rabıta yaratmak, Avrupa'da bu konulara ait yeni neşriyatları, araştırmaları takip etmektir. Nizamnameye göre dernek üyeleri yaz tatili hariç ayda bir kez toplanıp müzakereler yapmalıydılar. Dernek siyasetle uğraşmayacaktır.

Bu amaçları gerçekleştirmek için dernek şu faaliyetleri planlamıştır:

- Bilim dünyasında Türkistan ve Azerbaycan'ın yukarıda gösterilen sahalarında yeni ortaya çıkarılan bilgilerle ve konularla, Türkistan ve Azerbaycan bilim adamlarının ve sempatizanlarının ilişki kurmasını sağlamak.
- Avrupa ve İstanbul kütüphanelerinde bulunan eserlerden yararlanmak, kopyalarını çıkarmak ve değerlendirmeler yapmak.
- İstanbul ve Avrupa müzelerinde bulunan eserleri incelemek.
- Türkiye ve yabancı bilim kuruluşları ve bilim insanlarıyla ilişkiler kurmak ve kitap alışverişi yapmak.

Dernek, araştırmalarını kolaylaştırmak amacıyla coğrafya, tabiat bilimleri, iktisat, ziraat, tarih-etnografya, güzel sanatlar tarihi ve edebiyat olmak üzere çeşitli

[111] Dilgem Ahmet, **a.g.e.,** s. 52-53.

bölümlere ayrılmıştır. Dernek gücüne bağlı olarak bir bülten çıkarır. Dernek kendi toplantılarının tutanaklarını ve üyeleri tarafından yapılan araştırmaları, "Türkistan ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği Bülteni" adı altında yayınlayacağı yayın organı ile bilim dünyasına sunar. Bülten dışında başka araştırmalar yayınlayacağı gibi Türkistan'a ve Azerbaycan'a ait önemli eserleri de basar. Derneğin bütün yayınları yönetim kurulu tarafından idare edilir. Dernek, kendisinin yayınlayamayacağı eserlerin uygun olan başka bilimsel kuruluşların yayın organlarında veya günlük basında yayınlanabilmesi için çaba gösterir.[112]

Derneğin maddi kaynakları: a) üyelik aidatından; b) bilimsel ilgi duyan ve destekleyenlerin maddi yardımlarından; c) dernek yayınlarının satışından elde edilen paralardan ibarettir. Derneğin parası yayınlarına, kütüphane kurulmasına, dernek kirasına ve kalem masraflarına sarf edilir. Derneğin parası milli bankalardan birisinde tutulur ve oradan yalnız başkanın imzasıyla alınır.

Dernek; a) gerçek; b) muhabir ve c) fahri üyelerden oluşur. Her tür üyenin kanuni şartlara sahip olması gereklidir.

- **Gerçek üyeler**: Dernek tarafından bilinen ve derneğin faaliyet alanlarından birinde hizmeti görülen ve iki üyenin teklifiyle genel kurul tarafından seçilen kişilerdir. Gerçek üyeler oy hakkına sahiptirler. Derneğin bütün toplantılarına katılır, her göreve tayin edilebilir veya edebilir. Derneğe her alanda yardımcı olur ve derneğin ilerlemesine ve gelişmesine çalışır. Yıllık beş lira üyelik bedeli öder ve derneğin yıl içerisindeki bütün yayınlarını ücretsiz alır.
- **Muhabir üyeler**: Derneğe bilimsel bilgiler veren ve bilimsel hizmet yapması ümit edilen şahıslar muhabir üye olurlar. Muhabir üyeler üyelik aidatı ödemez ve oy hakkına sahip değildirler.
- **Fahri üyeler**: Derneğin çalışma alanlarında çok büyük hizmeti olan veya çok büyük maddi yardım yapan şahıslar, genel veya olağanüstü kongrelerin kararıyla fahri üye seçilirler.

Derneğin genel toplantıları: a) normal; b) olağanüstü ve c) yıllık kongre şeklinde yapılır. Normal toplantılar, Eylül'den başlayarak Mayıs ayına kadar ayda bir

[112] Togan, **a.g.m.,** s. 47-49.

defa, derneğin gerekli görmesi halinde on beş günde bir yapılır. Genel toplantılarda yapılacak işler: a) yeni bilimsel hareketler, yeni gelen kitaplar ve benzeri harcamalar hakkında rapor ; b) gerçek ve muhabir üye seçimi ; c) idare heyetinin yüz liradan fazla harcamalarının tasdiki ve d) bilimsel sunumlar ve müzakerelerden ibarettir. Genel toplantılarda üye seçimi ve yüz liradan fazla masrafların onayı kararlarının kanuni açıdan geçerli olması için, şehirde bulunan üyelerin en az üçte birinin toplantıya katılması şarttır. Birinci toplantıda yeterli sayıda üye toplanamazsa, ikinci toplantıda mevcut üyelerin sayısı meselelerin kabulü için yeterli olur. Konular çoğunluğun oyu ile halledilir ve kabul edilmiş olur. Oyların eşit olması durumunda başkanın olduğu taraf kazanmış olur. Toplantıda konuşulacak konular üyelere gönderilen davetiyelerde ayrıca belirtilir. Derneğin tüzüğünü değiştirmek, tüzük dışındaki olağanüstü konular hakkında karar vermek ve fahri üye seçmek için şehirdeki üyelerin üçte ikisinin katılması ve yıllık aidat ödeyen üyelerin beşte birinin isteğiyle olağanüstü kongre toplanır. Yıllık kongreler Nisan ayında yapılır. Bu toplantıda yıllık bilimsel faaliyetler ve hesaplar görüşülür, yönetim kurulu üyeleri seçilir ve önemli bildiriler okunur.

Derneğin idare heyeti beş kişiden ibarettir: reis, reis muavini, serkatip ve iki üye. Bunlar yıllık seçilirler. İdare kararları da oy adedi ile olur. Müsavi oyda reis tarafı galip olur. İdare üyesi olmak için bilimsel hizmetleri geçmiş olmak, dünya bilim cemiyetlerinden birine üye olmak ve idari işlerde yetkili olmak şarttır. Dernek reisi idare heyetine, genel ve olağanüstü toplantılarda başkanlık yapar, neşriyatı idare eder. Yokluğunda işi reis muavini idare eder. Serkatip derneğin bütün yazı işlerini idare etmeye ve cemiyet kanununda gösterilen defterleri tutmaya mecburdur. Yazışmaları ve para hesaplarını idare eder. Derneğin kütüphanesini ve neşriyatının satılmasını, üyelere ve muhtelif müesseselere gönderilmesini denetler. İş çoğalırsa, veznedarlık ve kütüphane nezareti diğer zatlara havale edilir ve dernek teknik işleri için bir ücretli katip ve bir odacı hizmete alınır. Derneğin reisliği, reis muavinliği ve idare üyeliği için ücret veya maaş verilmez. İmkanı olduğu takdirde serkatibe genel ictimanın kararıyla ücret veya maaş tayin olunur. Dernek, faaliyetini durdurduğu zaman evrakları ve kütüphanesi Türkiye, Türkistan ve Azerbaycan'ın yüksek bilimsel kuruluşları arasında taksim edilir.

Derneğin toplantıları Feyzi-Ati Lisesi binasında gerçekleştirilmiştir. Derneğin bugüne kadar yaptığı toplantılara kurucularından maada, üniversite hocalarından Ragıp Hulusi, Hamid Sadi beyler, müsteşriklerden doktor Paul Wittek, doktor Herbert Duda, profesör Hilmond Ritter, üniversite edebiyat fakültesi mezunlarından Azerbaycanlı Kamer ve Süreyya hanımlar, Ahmed Cafer ve Akdes Nimet beyler ve diğerleri üye sıfatıyla iştirak etmişlerdir. Türkiye dahilinde profesör Köprülüzade Fuad ve Halil Edhem beyler, müsteşriklerden Mösyö Le Coq, Bartold, Müller, Masalski, Mahaçik, Sterjeqovski'ler fahri üye olarak seçilmişlerdir.

2.2.2. Dinlenilen Bilimsel Bildiriler ve Raporlar

Dernek, düzenlediği toplantılarda çeşitli bilimsel konularda bildiriler ve raporlar dinlemiştir. Bu sunumlar, derneğin Türkistan ve Azerbaycan'ın kültürel, ekonomik, coğrafi ve tarihi yönlerini derinlemesine inceleme amacına uygun olarak geniş bir yelpazede yer almıştır. Öne çıkan bildirilerden bazıları şunlardır:

- **9 Mart 1928 toplantısında Mehmet Ağaoğlu'nun "Türk Güzel Sanatlarını Araştırma Yöntemleri" adlı bildirisi**: Bu sunumda Ağaoğlu, Türklerde çadır, halı, kemer yapımı, silah ve demircilik gibi konuları incelemiştir. Konik şekilli Altay çadırlarından, Radegan ve Nahçıvan'daki (Mü'mine Hatun) kümbetlerden, Perm'de bir tabakta halı üzerinde oturan bir Türk beyi tasvirinden, İstanbul Müzesi'ndeki üç Selçuklu halısındaki süslemelerden, Doğu Türkistan Turfan abideleriyle Samarra ve eski Türk askeri bölgelerindeki süslemelerden ve Mısır'daki İbn Tolun Camii'nde bulunan süslemelerdeki ortak Türk özelliklerinden bahsetmiştir. Ayrıca, farklı dönemlerdeki Türk silahları, Altay demirciliği ile Orhun-Yenisey demirciliği ve Macaristan'daki Kesthly Kültürü arasındaki ilişkileri ele alarak, tüm bunların "Türk Sanatı" adı altında bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tartışmaya Ragıp Bey, Hüseyin Bey ve diğerleri katılmıştır.[113]
- **Ahmed Zeki Velidi Bey'in "Kul Übeydi Divanı" bildirisi**: Bu sunumda Ahmed Zeki Velidi, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4904 numarada bulunan

[113] Togan, **A.g.m.,** s. 47.

bir Yesevi Türkistan şairinin eserinden bahsetmiştir. Bu eserin, Übeydullah Han Şeybani'den önce yaşamış bir kişiye (muhtemelen Hoca Übeydullah Ahrar'a) ait olduğunu belirtmiştir.

- **1 Nisan toplantısında Ragıp Hulusi Bey'in "Türklerin Dil Konusundaki Hizmetleri" başlıklı bildirisi**: Ragıp Hulusi Bey, 1892 yılındaki Doğubilimciler Kongresi'nde Vollers'in "Arap Ses Sistemleri" hakkında verdiği bilgilere ek olarak, Türk bilim adamlarından Saçaklızade'nin "Cühdül-Müqil" adlı eserinden ve Yıldız Kütüphanesi'nde 252 numaralı Tecvid kitabındaki kaynaklara ilişkin değerlendirmelerden bahsetmiştir.
- **Ahmed Zeki Velidi'nin "El-Biruni'nin Saydale Kitabı" bildirisi**: Türkistan'ın bu büyük aliminin bugüne kadar meçhul kalan bu eserinin Bursa'da Orhaniye Camii Kütüphanesi'nde bulunan nüshası üzerinden değerlendirmeler yapmıştır. Türkistan ve genel olarak Orta Asya'da konuşulan eski Doğu İran lehçelerinden (Tohar, Tirmiz, Vaşcerd, Soğd, Harezm, İsbicap, Zabul, Sistan) aldığı notları ve El-Biruni'nin Yunan ve Latin eserlerinden bizzat faydalandığını, o dönemde Harezm'e gelen Dom Latin bilim adamından eğitim alması hakkındaki bilgileri sunmuştur.
- **3 Mayıs toplantısında Dr. Wittek'in "Çandarlı Kara Halil Paşa" hakkındaki bildirisi**: Dr. Wittek, İznik'te birinci Osmanlı sultanları dönemi, özellikle de Çandarlı Kara Halil (Hayreddin) Paşa ve ailesine ait anıtlar üzerindeki kendi araştırmalarını sunmuştur. Bu vesileyle, Osmanlı Devleti'nin başlangıç dönemine dair Türk kaynaklarının sınıflandırılmasını ve XVI. yüzyıl Alman tarihçisi Lowenklau'nun "Osmanlı Tarihi" adlı eserinin bu konularla ilişkisini ve önemini anlatmıştır.
- **Ahmed Zeki Velidi Bey'in "Kunya Kitabında Harezmce Cümleler" başlıklı bildirisi**: Kendi "İslamica" mecmuasında yayımladığı makalesine ek olarak, Harezmli Necmeddin ez-Zahidi'nin bu eserinde çok sayıda eski Harezm dili abide bulunduğundan ve eserin İstanbul kütüphanelerinde bulunan, büyük bir kısmı Altınordu ve Harezm'de yazılmış nüshalarının çoğunda, bu cümlelerin Harezmce bilen kişiler tarafından yazılmış Arapça ve Farsça tercümelerinin bulunduğundan bahsetmiştir. Ayrıca, Harezmce cümlelerin

açıklamasına ayrılmış olan ve Harezmli İmadeddin el-Kerderi adlı alimin yazdığı eserin İstanbul'da bulunan iki nüshasından söz etmiştir.[114]

- **7 Temmuz toplantısında Mehmet Ağaoğlu Bey'in "İslam Sanatında Buda Tasviri" başlıklı bildirisi**: Ağaoğlu, İstanbul Çinili Köşk Müzesi'ndeki Selçuklu kapılarında keşfettiği Buda resimlerinden, Bağdat'taki eski "Babüttilsim" kapısındaki Buda resminden ve Buda kültünün Batı Asya'ya Oğuzlarla birlikte gelmiş olabileceğinden bahsetmiştir. Bu eserlerdeki ve Diyarbakır'daki eserlerdeki Buda sıra resimlerinin Turfan'daki Türk Buda sıra resimleriyle uyumlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, ara söz olarak Selçuklu devrinde "Yerey"deki çinicilikten bahsederek, oralarda gözleri çekik Türk resimleri bulunduğunu anlatmıştır. Tartışmaya Ritter, Velidi ve Wittek'ler katılmış, Mösyö Ritter ara söz olarak, Feyzullah Efendi Kütüphanesi'ndeki "Eganı" nüshasındaki minyatürlerden ve "Acaibül-Mahlukat" nüshalarındaki ilm-i nücum resimlerinden bahsetmiştir.
- **Abdülkadir Bey'in "Mağcan'ın Şiirleri" bildirisi**: Bu sunumda Abdülkadir Bey, genç Kazak-Kırgız şair Mağcan'ın şiirlerini sanatsal açıdan değerlendirmiştir.
- **Ahmed Zeki Velidi'nin "Katip Çelebi'nin Mezarı" bildirisi**: Bu alimin arabacılar başı Şücaeddin Voynuk Camii karşısındaki harap mezarından bahsetmiş ve üzerindeki taş parçalarının Alman Matmazel Ler ve Cevdet Bey ile birlikte çektikleri resimlerini göstermiştir.[115]

Derneğin yaz tatilinden sonraki ilk toplantısı Kasım ayında Feyzi Ati Lisesi binasında gerçekleştirilmiştir. Ahmed Zeki Velidi Bey, bu sene Avrupa'da yaptığı incelemeler konusunda bilgi vererek, Göthe kütüphanesindeki eserlerden, Paris, Göthe ve Berlin kütüphanelerinin yeni elde ettikleri Doğu eserlerinden, Paris ve Berlin müzelerinden, özellikle Kaşgar'ın doğusundaki Tumşuk eserleriyle ilgili çalışmalarının sonuçlarından bahsetmiştir. Ayrıca, Rusya ve Türkistan Sovyet bilimsel basınındaki Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tacik, Başkurt ve Tatar edebiyatları

[114] Dilgem Ahmet, **a.g.e.,** s. 56.
[115] **A.e.,** s. 57.

yayınlarının İstanbul'da bulunmayıp Avrupa'nın bilimsel kuruluşlarında ve özel şahısların ellerinde bulunan baskılarından (Sammlong) ve Türkistan ve Azerbaycan'a ait incelemelerle meşgul olan bilim adamlarıyla yapmış olduğu görüşmelerden bahsetmiştir. Mehmet Ağaoğlu Bey, Türk ve İslam sanat tarihine ait, son senelerde Rusya'da yayınlanan eserlerden ve özellikle Mösyö Deneke'nin eserlerinden bahsetmiştir. Ayrıca, her toplantıda, Türkistan ve Azerbaycan'la ilgili olarak Avrupa'da yeni basılan eserlere ait bir bibliyografya da sunulmuştur. Dernek, yeterli maddi imkan sağlayabildiği takdirde, oturumlarının ayrıntılı tutanaklarını bir broşür halinde yayınlama kararı almıştır. Şu ana kadar yapılan toplantılar hakkında kısa bilgiler, Doktor Duda tarafından "Türkische Post" Gazetesi'nde verilmiştir. Derneğe ait konular için İstanbul Üniversitesi Türk Tarihi Hocası Ahmed Zeki Velidi Bey'e veya Vakıflar Müzesi'nde Dr. Ağaoğlu Ahmet Bey'e başvurulması rica olunmuştur. Bu kuruluş hakkında göçmen Türkistanlıların yayınladıkları "Yeni Türkistan" dergisinde geniş makale yayımlandığı ve bu yazının tarihi önemi nedeniyle olduğu gibi sunulduğu belirtilmiştir.[116]

2.2.3. Tarihi Önemi ve Akademik Katkıları

Türkistan ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği hem Türk dünyası hem de bilim tarihi açısından önemli bir kuruluştur. Dernek, dönemin siyasi koşulları nedeniyle anavatanlarından uzaklaşmak zorunda kalan Türkistanlı ve Azerbaycanlı aydınların bilimsel faaliyetlerini sürdürmeleri ve kimliklerini korumaları için bir platform sağlamıştır. Bu, muhacir aydınların entelektüel potansiyellerini değerlendirebildikleri ve yeni vatanlarında bilimsel hayata katkıda bulunabildikleri önemli bir örnektir. 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki muhaceret hareketinin önemli bir boyutu da Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) ile Azerbaycan Gençler Birliği arasındaki iş birliği olmuştur. Her iki birliğin de Rus yönetimi altında zulüm gören bölgelerden gelmesi ve benzer bağımsızlık hedeflerini taşıması, ortak bir platformda bir araya gelmelerini sağlamıştır. 1928 yılı başlarında, bu iki birliğin yöneticileri, çalışmalarında ortak bir zemin oluşturmak amacıyla bir araya gelerek bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantının

[116] "Türkistan'ı ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği," **Yeni Türkistan**, sayı: 16, Kasım 1928, s. 45-48.

neticesinde, gizli bir iş birliği protokolü imzalanmış ve iki birlik arasında bir federasyon kurulmuştur. Federasyon protokolünde, Azerbaycan ve Türkistan ülkelerinin gaye ve menfaatlerinin müşterek olduğu ve her iki ülkenin de Rus yönetimi altında baskı gördüğü açıkça belirtilmiştir. Federasyon, her iki ülkeyi ve gençleri ilgilendiren meselelerle uğraşacak; ancak Azerbaycan ve Türkistan Gençler Birliği kendi iç işlerinde müstakil kalacak ve federasyon iç işlerine karışmayacaktı. Bu yapılanma, her iki birliğin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nce tasdik edilmiş programları dahilinde, iş birliğine dayalı olarak faaliyet göstermesini öngörmekteydi. Bu iş birliğinin somut bir göstergesi, 1928 yılının Ağustos ayında Türkistanlı ve Azerbaycanlı gençlerden oluşan dört kişilik bir heyetin Macaristan'a gerçekleştirdiği "tetkik seyahati"dir. Bu seyahat, gurbetteki ve yurtlarının haricindeki gençlerin Avrupa'da ilk defa birlikte kendi yurtlarını ve gençliğini temsil etmeleri açısından önem taşımaktadır. Seyahatin amacı, Macaristan'ın bağımsızlık ve yükseliş yolundaki çalışmalarını yakından incelemek ve bu deneyimlerden Türkistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadeleleri için örnekler almaktı. Bu ortak gezi, federasyonun kültürel ve entelektüel iş birliği hedeflerinin pratik alana yansıması olarak değerlendirilebilir. TTGB ile Azerbaycan Gençler Birliği arasındaki bu iş birliği ve federasyon, sadece iki ayrı muhacir grubunun dayanışması olmanın ötesinde, 1920'li yılların sonunda Sovyetlerin parçalama politikalarına karşı bir Türk dünyası bütünleşme arayışının entelektüel ve örgütsel bir tezahürüdür. Gizli bir protokol ile kurulması, dönemin siyasi hassasiyetlerini ve bu tür milli faaliyetlerin maruz kaldığı baskıları yansıtmaktadır. Macaristan seyahati gibi ortak etkinlikler, bu birliğin sadece kağıt üzerinde kalmadığını, aynı zamanda genç nesiller arasında ortak bir bilinç ve milli ruhu pekiştirmek için somut adımlar atıldığını göstermektedir. Bu iş birliği, Cumhuriyet tarihi açısından da Türkiye'nin dış Türklerle olan kültürel ve siyasi bağlarının, resmi olmayan kanallardan dahi nasıl canlı tutulmaya çalışıldığını ortaya koyan önemli bir örnektir. Dernek, Avrupa'daki bilimsel çevrelerle de ilişki kurmayı ve yeni yayınları takip etmeyi hedeflemiştir. Dr. Paul Wittek, Dr. Herbert Duda, Profesör Hilmond Ritter gibi Batılı müsteşriklerin dernek toplantılarına katılması ve fahri üye olarak

seçilmeleri, derneğin uluslararası bilim camiasındaki yerini ve etkileşimini göstermektedir.[117]

Bülten çıkarma ve önemli eserleri basma hedefi, derneğin bilimsel bilgi üretimi ve yayımı konusunda ciddi bir misyon üstlendiğini göstermektedir. "Türkische Post" gazetesinde toplantılar hakkında kısa raporların yayınlanması da derneğin faaliyetlerini duyurma çabasını ortaya koymaktadır. Dernek, yeterli maddi imkan sağlayabildiği takdirde, oturumlarının ayrıntılı tutanaklarını bir broşür halinde yayınlama kararı almıştır. Yapılan toplantılar hakkında kısa bilgiler, Doktor Duda tarafından "Türkische Post" Gazetesi'nde (7 Nisan, 6 Mayıs, 15 Haziran nüshalarında) verilmiştir. [118] Ayrıca, bu kuruluş hakkında göçmen Türkistanlıların yayınladıkları "Yeni Türkistan" dergisinde geniş makale yayımlandığı ve bu yazının tarihi önemi nedeniyle olduğu gibi sunulduğu belirtilmiştir. "Yeni Türkistan", yıl: 2, Kasım 1928, sayı: 4 (16), ss. 45-48 bilgilerini içermektedir. Derneğe ait konular için İstanbul Üniversitesi Türk Tarihi Hocası Ahmed Zeki Velidi Bey'e veya Vakıflar Müzesi'nde Dr. Ağaoğlu Ahmet Bey'e başvurulması rica olunmuştur. Tüzükte açıkça belirtilen siyasetle uğraşmama prensibi, derneğin tamamen bilimsel ve kültürel hedeflere odaklandığını ve dönemin siyasi çalkantılarından uzak durarak akademik bağımsızlığını korumaya çalıştığını göstermektedir.

"Türkistan ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği", 1927'de İstanbul'da kurulan ve Türk dünyasının önemli şahsiyetlerini bir araya getiren önemli bir bilimsel kuruluştur. Dernek, Türkistan ve Azerbaycan'ın kültürel, tarihi ve coğrafi zenginliklerini araştırma, uluslararası bilimsel iş birliğini teşvik etme ve bilimsel yayınlar yoluyla bilgi yayma gibi değerli amaçları gütmüştür. Tüzüğü, derneğin şeffaf, bilimsel ve siyasetten uzak bir çalışma prensibini benimsediğini göstermektedir. Bu dernek, Türk dünyası araştırmalarına yaptığı katkılar ve muhacir akademisyenlere sağladığı platform ile akademik tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır.

2.2.4. Abdulkadir İnan (1889-1976)

[117] **A.g.m.,** s. 46.
[118] Dilgem Ahmet, **A.g.e.,** s.58.

Abdülkadir İnan (doğum adı Fethilkadir Mustafaoğlu Suleymanov), 26 Eylül 1889'da dünyaya gelmiş ve 1 Ekim 1976'da İstanbul'da vefat etmiş, Başkurt kökenli seçkin bir Türk tarihçi ve halkbilimcidir. Hayatı boyunca 350'den fazla bilimsel makaleye imza atmış, Türk dünyasının kültürel ve dilsel mirasının korunması ve araştırılmasına adanmış bir ömür sürmüştür.[119]

Abdulkadir İnan, 1889 yılında Başkurdistan'ın Pirme vilayetine bağlı Yekaterinburg'un Şigay köyünde dünyaya geldi. Temel eğitimini ailesinden almasının ardından, köyündeki medresede ve Ufa'daki dönemin önemli ilim yuvalarından "Aliye Medresesi"nde tahsil gördü. Burada Zeki Velidi Togan, Şerif Manatov ve Gafer Karaşi gibi usta isimlerden dersler alması, onun entelektüel gelişiminde belirleyici rol oynadı. aşkurt kökenli olan İnan, 1908 yılından itibaren Orenburg'daki "Vakit" gazetesinde makaleler yazmaya başlamıştır. Başlangıçta eğitim konularına odaklanmış, ancak kısa süre sonra ilgi alanını Başkurtların etnografyası ve folklorik mirasına doğru genişletmiştir. Bu erken dönem çalışmaları, onun halkbilimine ve kültürel mirasa olan derin ilgisinin temelini atmıştır. 1914 yılında yüksek pedagoji okulundan mezun olup 1915'te müderris unvanını almasıyla, genç yaşta akademik hayata ilk adımını atmış oldu.[120]

Mezuniyetinin ardından öğretmenlik yaparak bilgi birikimini aktaran İnan, aynı zamanda Türk dili, edebiyatı, folkloru ve etimolojisi alanında derinlemesine araştırmalar yürütmekten geri durmadı. Özellikle Türk halklarının kadim inanç sistemleri, şamanizm, mitoloji ve destanları üzerine yaptığı çalışmalar, onu bu alanların önde gelen otoritelerinden biri haline getirdi. Bu çalışmalarıyla, sadece dil ve edebiyat alanında değil, aynı zamanda Türklerin kültürel köklerine dair önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Abdülkadir İnan 1919'a kadar Moskova ve St. Petersburg'da kütüphanelerde araştırmalar yapmıştır. Aynı yıl, Ufa'da Başkurt mirası ve folkloru üzerine çalışmalar yapmak üzere bir dernek kurmuş ve Başkurt

[119] Mustafa ERKAN, "Abdülkadir İnan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 22, İstanbul, 2000, s. 261-262.
[120] Dr. Süleyman TÜLÜCÜ, "Prof. Abdülkadir İnan Üzerine Bazı Notlar," **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, Erzurum, 2000, s. 200.

bölgelerindeki ilk Sovyet hükümetinde de görev almıştır. Ancak yerel yönetimle yaşadığı sorunlar nedeniyle Taşkent'e geçerek burada "Ackoy" gazetesinde Kazakistan-Başkurdistan tarih, etnografya ve folkloruna ait makaleler yazdı. Kazak-Kırgız orta okullarında Abdülkadir Cılkıbay (Yılkıbay) adıyla müdürlük ve öğretmenlik yaptı. 1925 yılında İstanbul'a kalıcı olarak yerleşen Abdülkadir İnan, bir yıl sonra Türk vatandaşlığını almıştır. Kendisi, Fuat Köprülü'nün girişimiyle Türkiyat Enstitüsü'nde araştırma görevlisi (asistan) pozisyonuna getirilmiştir. Bu süreçte, akademik yazılarına ek olarak, "Yeni Kafkasya" dergisinde bağımsız Türkistan davasını destekleyen makaleler yayımlamıştır. 1927'de kurulan Türk Halk Bilgisi Derneği'nin bir üyesi olmuş ve derneğin ilk derleme gezisine katılmıştır. 1928-1932 yılları arasında Türk Halk Bilgisi Derneği Bilim Komisyonu üyeliği yapmıştır.[121]

Abdulkadir İnan, Türkistan Millî Birliği (TMB) bünyesinde aktif bir üye olarak yer almıştır. İnan, Birliğin yayın organları olan Yeni Türkistan ve sonrasında Yaş Türkistan mecmualarına da makaleler yazmıştır. Mustafa Çokay'ın yurt dışında ikamet etmesi ve birliğin Avrupa temsilcisi olması nedeniyle, Abdülkadir İnan İstanbul'da Çokay'ın vekili olarak onun buradaki vazifesini üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, onun TMB'nin Türkiye'deki faaliyetlerinin yürütülmesinde merkezi bir rol oynadığını ve Birliğin ideolojik yönelimine katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Abdulkadir İnan'ın entelektüel faaliyetleri sadece bireysel araştırmalarla sınırlı kalmadı. 15 Temmuz 1927'de İstanbul'da kurulan "Türkistan ve Azerbaycan'ı Öğrenme Derneği"nin kurucu üyeleri arasında yer alması, onun Türk dünyasının kültürel bütünleşmesine verdiği önemi gözler önüne serdi. Derneğin İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü asistanı olarak görev yapması, akademik kimliğini kurumsal bir çabayla birleştirdiğini göstermektedir. Bu dernek, Türkistan ve Azerbaycan'ın kültürel ve ekonomik hayatına, coğrafyasına dair araştırmalarla meşgul olan bilim çevreleri arasında değerli bir rabıta kurmayı hedefliyordu. İnan, derneğin toplantılarında aktif rol alarak "Mağcan'ın Şiirleri" konulu bildiri gibi önemli

[121] M. Erkan, **a.g.m.,** s. 909-911.

akademik sunumlar yaptı, genç Kazak-Kırgız şair Mağcan'ın eserlerini sanatsal açıdan değerlendirerek Türk dünyası edebiyatına ışık tuttu.[122]

Türkoloji Enstitüsü ve Türk Dili Araştırma Cemiyeti'nde çalışmaya başlamasıyla, Türk dili araştırmalarına ulusal düzeyde katkı sağladı. Atatürk'ün 1936 yılında onu Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF) Doğu Türk lehçeleri kürsüsüne profesör vekilliğine yükseltmesi, onun bilgi birikimine duyulan güvenin ve Türkçülük ideolojisinin akademik alandaki yansımalarının bir göstergesiydi. Bu görevde uzun yıllar hizmet vermesi, Türk lehçeleri alanında gelecek nesillerin yetişmesine öncülük etti.

Abdulkadir İnan'ın eserleri, onun Türk dili, kültürü, tarihi ve inanç sistemlerine adanmış çok yönlü bilimsel mirasının temelini oluşturmaktadır. İnan, Şamanizm'den Kur'an tercümelerine, halkbiliminden destanlara kadar geniş bir yelpazede çığır açan çalışmalara imza atmıştır. İnan'ın en bilinen eserlerinden biri olan Tarihte ve Bugün Şamanizm (Ankara 1954), Şamanizm'i ayrıntılı biçimde ele alarak pek çok terimin açıklamasını yapmış ve bu dinin Müslüman Türkler'deki uzantılarını, İslam'la ilişkisi olmayan batıl inanç ve gelenekleri aydınlatmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme (Ankara 1961) adlı eseri, Türkler'in din anlayışından başlayarak Kur'an'ın en eski Türkçe tercümelerini ve Osmanlı-Oğuz Türkçesi'ndeki çevirilerin Orta Asya'dan gelen tek bir nüshaya dayandığı tezini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın sonunda otuz bir sayfalık bir satırarası Kur'an tercümesi örneği de yer almaktadır. Hurafeler ve Menşeleri (Ankara 1962) isimli eseri, eski Türkler'deki din anlayışını, Türkler'in İslam dünyasıyla temaslarını ve Cahiliye döneminden kalma batıl inançlar üzerinde durmaktadır. İnan'ın bilimsel makale ve incelemelerini bir araya getiren Makaleler ve İncelemeler adlı eserinin iki cildi bulunmaktadır. I. cilt "Türk Kavimleri", "Destanlar", "Folklor", "İnançlar ve Akideler", "Arkeoloji ve Tarih", "Kelime İzahları" gibi bölümleri içerirken; II. cilt "Dil ve Edebiyat", "Destanlar", "Folklor", "İnanç ve Akideler", "Arkeoloji ve Tarih", "Kelime İzahları" ve "Bibliyografya" bölümlerinden oluşmaktadır. Kırgızlar'ın önemli destanlarından olan Manas Destanı'nın özet çevirisini (İstanbul 1972, 1992)

[122]Dilgem Ahmet, **a.g.e.,** s. 52.

yayımlamıştır. Ayrıca, daha önce yayımlanmamış uzun bir makalesiyle bazı dini makalelerini ve çevirilerini içeren Eski Türk Dînî Tarihi (İstanbul 1976) adlı eseri de bulunmaktadır. Abdulkadir İnan'ın diğer önemli eserleri arasında Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor (İstanbul 1930), Türk Edebiyatı (İstanbul 1934), Türkoloji Ders Hülâsaları (İstanbul 1936) ve Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları (İstanbul 1936) yer almaktadır. Ayrıca, M. Şakir Ülkütaşır ile beraber kaleme aldığı Türkoloji Ansiklopedisi Üzerine Bir Kalem Deneyi (İstanbul 1938) de kayda değerdir. Çeviri faaliyetleriyle de bilim dünyasına katkıda bulunan İnan'ın tercümeleri arasında B. Y. Vladimirtsov'dan Moğolların İçtimaî Teşkilâtı -Moğol Göçebe Feodalizmi- (Ankara 1944) ve A. Nikolaeviç Samoyloviç'ten Türkistan Sanatkârları Risalesi (İstanbul 1929) bulunmaktadır. Yayımlanmamış eserleri arasında ise Vasilij V. Barthold'dan yaptığı Türkmen Tarihi tercümesiyle birlikte Çağatay Edebiyatı, Millî Şuurun Kudreti ve Hâtıralar adlı çalışmaları yer almaktadır. Bu geniş külliyat, Abdulkadir İnan'ın Türk bilim ve kültür dünyasına bıraktığı kalıcı mirasın en önemli göstergesidir.[123]

3 Mayıs 1944'te Türkçülük ve milliyetçilikle ilgili davalar gerekçe gösterilerek Hasan Âli Yücel tarafından görevinden uzaklaştırıldı. Kısa bir süre sonra okutman olarak yeniden görevlendirilen İnan, 1948'de fakültedeki işine bir kez daha son verilmesiyle karşılaştı. Bu durumun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yansıması üzerine, öğretim görevlisi olarak çalışmalarına devam etme imkanı buldu. Ne var ki, 1955 yılında emeklilik haklarından mahrum bırakılarak görevden alındı. Aynı yıllarda Türk Tarih Kurumu'nun asli üyesi olarak görev yapan ve Türk Dil Kurumu'nda başuzmanlık görevini yürüten İnan'ın buradaki vazifesine de dildeki tasfiyecilik hareketine karşı duruşu nedeniyle son verildi. Tüm bu zorluklara rağmen, 1961'de Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti bünyesindeki İlmî Eserleri İnceleme Komisyonu'nda, 1964'te ise Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde görev aldı. Enstitünün yayın organları olan Türk Kültürü ve Türk Kültürü Araştırmaları dergilerinde çok sayıda makalesi yayımlandı.

Hayatı boyunca Türk dünyasının kültürel birliğini savunmaktan ve bu yolda bilimsel katkılar sunmaktan vazgeçmeyen Abdulkadir İnan, 1976 yılında Ankara'da

[123] **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 22, s.261-222.

vefat etti. Kabri Ankara Karşıyaka Mezarlığı'ndadır. Onun geride bıraktığı zengin külliyat, Türk dilbilimi, halkbilimi ve Türkoloji alanında bugün dahi temel referans kaynakları arasında yer almakta, sonraki kuşaklara ilham vermektedir. İnan, eserleriyle Türk dünyasının kültürel belleğini diri tutan ve gelecek nesillere aktaran bir köprü vazifesi görmüştür.

Tablo 2.4: Abdülkadir İnan'ın "Yeni Türkistan" Dergisinde Yayımlanan Makaleleri

Yazar Adı / Mahlas	Makale Başlığı	Dergi Sayısı	Tarih	Sayfa Aralığı
Abdulkadir İnan	Kazakistan Ahvali	1	Haziran 1927	16-18
A.İ.	Mefküre Kanday Payda Buladır?	4	Eylül 1927	11-15
A.İ.	Kazak Kırgız İlinde Mefküre Mücadeleleri	5-6	Ekim-Kasım 1927	17-20
A.İ.	Rus Menşeviklerinin Rusya'nın İstikbaline Dair Fikirleri	9	Nisan 1928	15-17
A.İ.	1916 Senesi Türkistan Umumi Kıyamı	14-15	Eylül-Ekim 1928	17-20

A.İ.	Komünist Fırkasında Buhran	17	Ocak 1929	1-4

Kaynak: Rasim Bayraktar, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler," ***Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, Sayı: 39, 2013, s. 320.

Tabloda yer alan liste, Türkistan Millî Birliği'nin önemli düşünür ve eylemcilerinden Abdülkadir İnan'ın "Yeni Türkistan" dergisine sağladığı katkıları gözler önüne sermektedir. 1927-1929 yılları arasına yayılan 6 makalesiyle, derginin erken dönemindeki düzenli ve tematik olarak belirgin yazarlarından biri olmuştur. İlk yazısında tam adını kullandıktan sonra, diğer tüm makalelerinde "A.İ." kısaltmasını tercih etmesi, derginin benimsenen yayın kimliği ve güvenlik pratikleriyle uyum içinde olduğunu göstermektedir. Bu kullanım, diğer bazı yazarların (örneğin Osman Kocaoğlu'nun "O.K." kullanımı) da başvurduğu bir yöntem olarak dikkat çeker. İnan'ın makalelerinin tematik odakları, onun uzmanlık alanlarını ve derginin çok yönlü yayın politikasını yansıtır. Özellikle "Kazakistan Ahvali" ve "Kazak Kırgız İlinde Mefküre Mücadeleleri" gibi yazılarıyla Türkistan'ın belirli bir coğrafi bölgesine (Kazak-Kırgız toprakları) dair güncel durum ve fikirsel mücadeleler hakkında derinlemesine bilgiler sunması, derginin tüm Türkistan coğrafyasını kapsama çabasının bir parçasıdır ve onun bölgeye dair özel bilgi birikimine işaret eder. Öte yandan, "Mefküre Kanday Payda Buladır?" ve "Komünist Fırkasında Buhran" gibi yazılarıyla ideolojik meselelere ve Bolşevik sistemin iç çelişkilerine odaklanması, derginin sadece dışsal eleştiri yapmakla kalmayıp, aynı zamanda mücadelenin fikri temellerini tartışmaya açtığını ve rakip ideolojiyi (Bolşevizm) içeriden anlamaya çalıştığını gösterir. Bu yönüyle İnan'ın yazıları, Osman Kocaoğlu'nun "Milliyet ve Bolşevizm" gibi daha genel ideolojik karşıtlıkları ele alan yazılarını tamamlar niteliktedir. "Rus Menşeviklerinin Rusya'nın İstikbaline Dair Fikirleri" makalesi ise, Türkistan davasının liderlerinin Rusya'daki farklı siyasi akımlara karşı da kayıtsız kalmadığını ve geniş bir siyasi yelpazedeki potansiyel gelişmelerle ilgilendiğini sergiler. "1916 Senesi Türkistan Umumi Kıyamı" gibi tarihi bir konuyu işlemesi ise, milli direnişin köklerine ve hafızasına verilen önemi vurgular. Abdülkadir İnan'ın

“Yeni Türkistan”daki makaleleri, onun farklı coğrafyalara ve temalara yayılan entelektüel ilgilerini ve analitik yeteneğini ortaya koyar. Onun yazıları, derginin sadece siyasi bir bülten olmadığını, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve ideolojik tartışmaların da yürütüldüğü çok katmanlı bir platform olduğunu teyit etmektedir. İnan'ın bu katkıları, Türkistan milli mücadelesinin diaspora evresindeki fikirsel üretkenliğin ve farklı uzmanlık alanlarının yayındaki yansımalarının önemli bir örneğidir.

2.3. TÜRK KÜLTÜR BİRLİĞİ (1938-1943)

2.3.1. TKB tarihçesi

1930'ların sonlarına doğru Türkiye'deki siyasi atmosferde yaşanan değişimler, Türkistanlı muhacir aydınların örgütlenme biçimlerini yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Özellikle 1938 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu, derneklerin isimlerinde belirli coğrafi bölgelerin veya ulusların adlarının kullanılmasını kısıtlayıcı hükümler getirmiştir. Bu yasal çerçeve, Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) gibi doğrudan “Türkistan” adını taşıyan cemiyetler için bir dönüşüm sürecini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, TTGB, 21 Temmuz 1940'ta adını “Türk Kültür Birliği” (TKB) olarak değiştirerek faaliyetlerini sürdürme kararı almıştır. [124] Bu isim değişikliği, yalnızca bir kurumsal kimlik adaptasyonundan ibaret kalmamış, aynı zamanda birliğin temel misyonunun ve entelektüel üretimin sürekliliğini de yansıtmıştır.

TKB'nin faaliyetleri, özellikle 1942 senesinde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde, Türk Kültür Birliği yapısı içinde yeni bir değişim gerçekleştirilmiş; Türk dünyasıyla ilgili bütün kişiler ve kurumlar TKB çatısı altında bir araya getirilerek birlik, bir anlamda bir şemsiye kuruluşa dönüştürülmüştür. Bu birleşmenin gönüllü olup olmadığı hususu mevcut bilgilerde açıkça belirtilmemiştir. İdil-Ural Hareketi'nin önderlerinden Ali Akış, Türk Kültür Birliği ile ilgili hatıralarında, İstanbul'da 1927'de kurulan TTGB Teşkilatı'nın, hükümetin ikazı üzerine 1940'lı yıllarda Türk Kültür Birliği olarak değiştirildiğini ifade etmiştir. Akış, birliğin konfederatif bir yapıya sahip

[124] Kumru, **a.g.m.,** s. 372.

olduğunu, İdil-Ural, Türkistan, Kafkasya federasyonları ile Azerbaycan derneklerini bir araya getiren bu merkezin, gençlerin milli ruhla yetişmelerine büyük katkı sağladığını belirtmektedir. Merkezde her yıl üç büyük gece düzenlendiği, çeşitli konferans ve seminerler tertip edildiği, Ayaz İshaki'nin dahi bu çatısı altında üç ay süresince her biri 75 dakikalık dokuz konferans verdiği aktarılmaktadır. Bu yoğun faaliyetler, TKB'nin kültürel ve entelektüel alanda ne denli aktif olduğunu göstermektedir.[125]

TTGB'nin daha önceki broşür serisi (No. 1'den No. 6'ya kadar), Türk Kültür Birliği adı altında yayımlanan 1941 tarihli Broşür No. 7 ve No. 8 ile kesintisiz bir numaralandırma sistemini devam ettirmiştir. Hatta Broşür No. 8'in arka kapağında yer alan "Türk Kültür Birliği (eski Türkistan Türk Gençler Birliği) tarafından çıkarılan broşürler" ibaresi, bu kurumsal ve misyonerlikteki devamlılığı açıkça teyit etmektedir. [126] Bu geçiş dönemi, bir yandan yasal zorunluluklara uyum sağlama çabasını gösterirken, diğer yandan da dönemin siyasi kısıtlamaları karşısında Türkistan davasının ve Türk kimliğinin korunmasının "kültürel" alana daha fazla ağırlık verilerek sürdürülmesi stratejisine işaret etmektedir. Böylece Türk Kültür Birliği, değişen koşullar altında dahi muhacerette Türkistanlıların sesi olmayı ve Türk dünyasına yönelik fikri mücadeleyi devam ettirmeyi hedeflemiştir.

Türkistan Türk Gençler Birliği'nin (TTGB) yasal düzenlemeler çerçevesinde "Türk Kültür Birliği" (TKB) adını almasıyla birlikte, bu yeni yapılanmanın amaçları, kurumsal kimliği ve faaliyet esasları, yeni yayımlanan nizamname ile belirlenmiştir.[127] Merkezi İstanbul'da Sultanahmet Mehmet Paşa Yokuşu'nda 40 numaralı binada konumlanan TKB, kuruluş itibarıyla dönemin önemli figürlerini bünyesinde

[125] Andican, **a.g.e.,** s.436-437.
[126] Abdullah Zihni Soysal, **Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü**, İstanbul, Gayret Basımevi, 1941.
[127] Ahat Andican'ın Hariçte Türkistan Mücadelesi adlı eserinde (Andican, 2020: 434) Türk Kültür Birliği (TKB) nizamnamesine dair aktardığı bazı hususlar, Cumhurbaşkanlığı arşivinde 8 Ocak 2024 tarihinde gizliliği kaldırılmış belgeler arasında bulunan Ahmet Can Okay imzalı nizamnamedeki bilgilerle örtüşmemektedir. Özellikle Andican'ın TKB nizamnamesinin 43 maddeden oluştuğunu belirtmesine karşın arşiv belgesindeki nizamnamenin 27 maddeden meydana gelmesi ve bahsi geçen maddelerin yerlerindeki farklılıklar dikkat çekmiştir. Bu durum, nizamnamenin birden fazla taslağının bulunabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

barındırmıştır.[128] Birliğin müessis azaları arasında Üniversite Doçenti Doktor Ahmet Can Okay, Tüccar Mütekait Binbaşı Muhiddin Sart, Tüccar Ahmet Pahta ile birlikte Talebe Ahmet Karadallı ve İlhan Algü[129] gibi isimler yer almaktaydı.[130]

TKB'nin temel amacı ve gayesi, Nizamname'nin 2. maddesinde açıkça belirtilmiştir: "Türkistan'dan gelen kimsesiz ve yardıma muhtaç talebe ve emellere maddi ve manevi yardım temini çalışmak ve esaslarına ilmi, edebi ve içtimai konferanslar vererek milli hara itibariyle ilerlemek ve yükselmektir". Bu madde, birliğin temel olarak kültürel, bilimsel ve sosyal alanlarda faaliyet göstereceğini, öğrencilere ve ihtiyaç sahiplerine destek olacağını ortaya koymaktadır. Ancak, 3. maddede kesin bir sınırlama getirilerek, "Birlik katiyen siyasetle iştigal etmez" ifadesiyle, siyasi faaliyetlerden uzak durulacağı beyan edilmiştir. Bu siyasetten kaçınma ilkesi, dönemin siyasi koşullarının ve yasal kısıtlamaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. TKB'ye üyelik şartları da nizamnamede detaylandırılmıştır. Madde 4'e göre, 18 yaşını tamamlamış, hiçbir şekilde mahkumiyet veya medeni haklardan mahrumiyeti bulunmayan ve "ırkan Türk" olan kişiler birliğe üye olabilirdi. Üyelik için adayların iyi ahlak ve temiz karakter sahibi olduğuna dair birlik azasından iki kişinin taahhüdü ve idare heyetinin çoğunluğunun onayı gerekmekteydi. Üyelik başvuruları dilekçe ile yapılmakta olup, üyelerden 10 lira giriş aidatı ve yıllık 10 lira aidat ödemeleri beklenmekteydi. Üyelik hakları; ölüm, istifa, vazgeçme veya nizamnameye aykırı hareket etme gibi durumlarda sona ermekteydi. Birliğin idaresi, Umumi Heyet (Genel Kurul) ve İdare Heyeti (Yönetim Kurulu) aracılığıyla yürütülmekteydi. Umumi Heyet, yılda bir kez toplanır ve olağanüstü durumlarda üyelerin beşte birinin talebi üzerine toplanabilirdi. Toplantılar, en az üç gün önceden

[128] Ahat Andican'ın aktardığına göre, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın çabalarıyla Cağaloğlu'nda birlik için bir konak tahsis edilmiş ve bu konak, birliğin ilk merkezi olmuştur. Bkz. Andican, **a.g.e.,** s. 436.

[129] Türk Kültür Birliği Nizamnamesi, Madde 1, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Fon 490-1-0-0, Kutu 599, Gömlek 72, Sıra 3.

[130] Ahat Andican'ın aktardığı bilgilere göre, Yönetim Kurulu arasında Ahmet İçmekli adlı bir şahıs da yer almış ve beş ay sonra istifa etmiştir. Ancak, gizliliği kaldırılan 27 maddeli nizamnamede bu şahsın ismi geçmemekte, onun yerine "talebe Ahmet Karadallı"nın adı bulunmaktadır. Bu durum, Ahmet İçmekli'nin yerine Ahmet Karadallı'nın yönetim kuruluna alındığı ihtimalini güçlendirmektedir. Dolayısıyla, yukarıda da bahsedilen 43 maddeli nizamnamenin Ahmet İçmekli'nin isminin de geçtiği ilk taslak olduğu, Ahmet Karadallı'nın isminin geçtiği ve maddelerin kısaltılmış şekli olan onaylanmış 27 maddeli nizamnamenin ise sonraki onaylanmış taslak olduğu düşünülmektedir. Bkz. Andican, **a.g.e.,** s. 434.

iki gazete ile ilan edilerek hükümete bildirilirdi. Umumi Heyet toplantılarında geçici bir başkan ve katip seçilir, alınan kararlar kaydedilerek üyelere açık tutulurdu. İdare Heyeti tarafından belirlenen gündeme yeni maddeler eklenebilirdi. Umumi Heyet, bir sene süreyle görev yapacak beş kişilik bir İdare Heyetini gizli oyla seçerdi. İdare Heyeti ise kendi arasında bir başkan, bir katip, bir veznedar ve iki aza olarak görev bölümü yapardı. Başkanın görevleri arasında toplantılara başkanlık etmek, nizamnameyi aydınlatmak, birliğin resmi mührünü muhafaza etmek ve hükümetle olan tüm meseleleri takip etmek bulunmaktaydı. Veznedar birliğin parasını muhafaza ederken, Katip defter tutma ve yazışmaları yürütme görevlerini üstlenmekteydi. Kalan iki aza ise eşyanın muhafazası, binanın düzenlenmesi ve kütüphanenin nezareti gibi görevlere bakardı. Birliğin mali ve idari işlemlerini denetlemek üzere yıllık toplantılarda iki kişilik bir Teftiş Heyeti seçilirdi. Bu heyet, İdare Heyetinin nizamnameye uygun hareket edip etmediğini, harcamaların yerinde yapılıp yapılmadığını ve gelir kayıtlarında usulsüzlük bulunup bulunmadığını denetlemekle yükümlüydü. TKB'nin gelir kaynakları, üyelerin ödeyeceği aylık aidatlar, teberrular (bağışlar) ve hükümetin izniyle düzenlenecek konser, tiyatro ve müsamere gibi etkinliklerden elde edilecek hasılattan oluşmaktaydı. Bu durum, birliğin faaliyetlerini finanse etmek için çeşitlendirilmiş bir gelir modelini benimsediğini göstermektedir.[131]

2.3.2. Nizamnamede Değişiklik ve Fesih

Hayatî ihtiyaçlar karşısında nizamnameye yeni maddeler eklenmesi veya mevcut maddelerin tadil edilmesi gerektiğinde, bu kararların Umumi Heyet'te alınması ve hükümetin tasdikine sunulması gerekmekteydi. Birliğin fesih olması durumunda ise, Cemiyetler Kanunu'nun 27. maddesine göre mevcut nakit ve eşya, Umumi Heyet tarafından seçilecek üç kişilik bir heyetin nezaretinde, aynı gaye ile yeni bir cemiyet kuruluncaya kadar İstanbul Halk Evi'ne devredilmekteydi. Nizamnamenin sonunda yer alan bilgiye göre, Türk Kültür Birliği Başkanı Doktor Ahmet Can Okay idi. Bu

[131] Türk Kültür Birliği Nizamnamesi, Madde 1, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Fon 490-1-0-0, Kutu 599, Gömlek 72, Sıra 3, s. 2-25.

durum, birliğin yeni kimliği altında önemli bir liderin görevde olduğunu göstermektedir.[132]

Türk Kültür Birliği Nizamnamesi, TTGB'nin yaşadığı isim değişikliğinin sadece bir tabela değişikliği olmadığını, aynı zamanda dönemin Türkiye Cumhuriyeti'nin dernekleşme ve sivil toplum kuruluşları üzerindeki kontrolünü ve beklentilerini yansıtan bir adaptasyon olduğunu göstermektedir. Özellikle "katiyen siyasetle iştigal etmez" maddesi, birliğin varlığını sürdürebilmek adına siyasi söylemini kültürel, bilimsel ve sosyal alanlara kaydırmış olabileceğine işaret eder. Buna rağmen, "ırkan Türk" olma şartı ve Türkistanlı gençlere yönelik hizmet amacı, birliğin milli kimlik ve Türk dünyası davası etrafındaki çekirdek misyonundan ödün vermediğini ortaya koymaktadır. Nizamname hem kurumsal yapının titizliğini hem de muhaceretteki Türkistanlı aydınların, zorlu koşullara rağmen kendi topluluklarını organize etme ve gelecek nesillere milli ruhu aktarma çabalarını somutlaştıran önemli bir belgedir.

2.3.3. TKB Yayınları

Bu yeni dönemde yayımlanan broşürler, birliğin kültürel odaklı stratejisini net bir şekilde ortaya koymaktadır:

1. Broşür No. 7: "Türk Kültürünün Tarihi Seyri" - Muharrem Feyzi Togay

Türk Kültür Birliği'nin yedinci yayını olan "Türk Kültürünün Tarihi Seyri", Muharrem Feyzi Togay tarafından kaleme alınmıştır. Togay, daha önce TTGB bünyesinde de "Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii" (Broşür No. 3) ve "Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Esasları" (Broşür No. 6) gibi önemli eserler yayımlamış bir isimdir. Bu durum, ismini değiştiren birliğin, entelektüel kadrosunu koruyarak yayın çizgisinde istikrarlı bir duruş sergilediğini göstermektedir.

Togay'ın bu broşürü, Türk kültürünün bin beş yüz yıllık muazzam tarihsel seyrini ve temel esaslarını incelemektedir. Yazar, "kültür" kavramını "medeniyet"ten

[132] Aynı belge, s. 26-27.

ayırarak, kültürü bir milletin kendi derununu ve içinde bulunduğu âlemi şekillendiren manevi bir faaliyet olarak tanımlar. Medeniyetin ise daha geniş ve zahirî bir yaşam biçimi olduğunu belirtir.

Broşürün ana argümanı, bir milletin varlığının ve istikbalinin güvencesinin kültüre bağlılıkta yattığıdır. Togay, Türklerin tarih boyunca büyük devletler kurmuş, geniş coğrafyalara yayılmış ve farklı medeniyetlerle etkileşim kurmuş olmalarına rağmen, milli benliklerini daima kültürleri sayesinde muhafaza ettiklerini savunmaktadır. Eserde, Türklerin ecdadı Hiungnular'dan başlayarak Göktürkler, Uygurlar, Gazneliler, Selçuklular, Cengiz Han ve Timur İmparatorlukları dönemindeki kültürel gelişim ve yayılıma değinilir. Ayrıca, Ali Şir Nevai'nin Türk dilini Fars ve Arap dillerinin tahakkümünden kurtarmadaki rolü vurgulanarak, dilin kültürel bağımsızlık için taşıdığı önem belirtilir. Togay, "Türk kültürünün milletimizin hayatında ve tekâmülünde en büyük rolü icra etmekte olduğuna dikkati celbederek bu vâdide hiçbir gayretten geri durmamanın zaruri olduğunu" ifade etmektedir.[133]

Broşür, Türk dilinin ve kültürünün hükümran olduğu coğrafyaları gösteren bir harita içermektedir. Harita, noktalı çizgilerle Türklüğün en geniş tarihsel yayılım hudutlarını, kalın çizgilerle ise bugünkü Türklük camiasının sınırlarını belirtmektedir.[134]

Muharrem Feyzi Togay'ın bu eseri, Türk Kültür Birliği'nin isim değişikliğinin ardındaki ideolojik adaptasyonun güçlü bir göstergesidir. TTGB'nin doğrudan siyasi hedefleri yasal kısıtlamalarla karşılaşırken, TKB kültürel sahayı bir milli direniş alanı olarak belirlemiştir. Togay'ın "kültür"ü milletin en asli varlığı olarak tanımlaması, siyasi bağımsızlığın engellendiği bir dönemde, kültürel bağımsızlığın ve sürekliliğin önemini vurgulayan stratejik bir hamledir. Harita, sadece coğrafi bir veri sunmakla kalmaz, aynı zamanda parçalanmaya çalışılan Türk dünyasının tarihsel ve kültürel bütünlüğünü görsel olarak yeniden inşa ederek, geleceğe dair bir birlik ideali aşılamayı hedefler. Bu, dönemin Türk milliyetçiliğinin, siyasi baskılar karşısında kültürel köklerine sığınarak kendini yeniden konumlandırma çabasını açıkça yansıtır.

[133] Muharrem Feyzi Togay, **Türk Kültürünün Tarihi Seyri,** İstanbul, Matbaai Ebüzziya, 1941, s. 4-12.
[134] Zihni Soysal, **a.g.e.,** s. 2.

2. Broşür No. 8: "Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü" - Dr. Abdullah Zihni Soysal

Türk Kültür Birliği'nin sekizinci yayını olan "Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü", Dr. Abdullah Zihni Soysal tarafından hazırlanmıştır. Bu broşür de, TTGB'nin broşür serisinin kronolojik devamı niteliğindedir.

Broşür, Kırım Türklerinin Hanlık devrindeki zengin kültürünü, sanatını, ekonomisini (zanaat, ziraat, ticaret) ve adalet sistemini detaylı bir şekilde incelemektedir. Özellikle XV. yüzyıl başlarına kadar Kırım'ı da kapsayan büyük Altınordu İmparatorluğu'nun ve devamında Kırım Hanlığı dönemlerindeki kültürel birikimi vurgular. Soysal, Kırım'da Altınordu ve Giray Hanlığı dönemlerinde yüksek bir kültürün hakim olduğunu, arkeolojik bulgular ve İbn Batuta, Mihalo Lithuanus, Martini Broniyovski gibi yabancı seyyahların hatıratları ile desteklemektedir. Kırım'ın mimarisi (saraylar, camiler, medreseler, çeşmeler), güzel sanatlar (nakış, oyma, musiki), sanayi (dericilik, demircilik, silahçılık, dokumacılık, kuyumculuk, arıcılık, marangozculuk), ziraat (çiftçilik, bağcılık, tütüncülük) ve gelişmiş ticaret ağı hakkında detaylı bilgiler sunar. Broşür, Kırım Türklerinin adalet sisteminin (adil mahkemeler, miras hukuku, esirlere tanınan haklar) ve misafirperverlik, dürüstlük gibi ahlaki değerlerinin yabancı gözlemciler tarafından dahi takdir edildiğini vurgular. Yazar, Rusların Kırım Türklerinin milli kültür hareketlerine daima mani olduklarını, ancak Kırım Türklerinin medeniyet ve tekniği kendi gayretleriyle ilerlettiğini belirtir.[135]

TTGB broşürlerinin kapaklarında belirgin şekilde yer alan orijinal TTGB logosunun (dairesel form içinde ay-yıldız ve ok-yay motifi), Türk Kültür Birliği'nin 1941 tarihli broşürlerinin kapaklarında farklı bir "TKB" logosuyla değiştirildiği görülmemektedir. Bunun yerine, daire içinde yer alan eski cemiyet ismi kısaltması olan "TTGB" harflerinin, yeni cemiyet ismi olan "TKB" harfleriyle değiştirildiğini görmemiz mümkündür. Broşür No. 8'in arka kapağında "Türk Kültür Birliği (Eski Türkistan Türk Gençler Birliği) tarafından çıkarılan broşürler" başlığı altında bir liste bulunmaktadır. Bu ifade, isim değişikliğine rağmen iki birliğin aynı misyonun devamı

[135] **A.e.,** s. 21-23.

olduğunu açıkça belirtir. Arka kapaktaki "Eski Türkistan Türk Gençler Birliği" ibaresi ise bu kurumsal devamlılığı okuyucuya açıkça iletme amacını taşımaktadır.[136]

2.3.4. Türk Amacı Dergisi

Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemleri, genç devletin kimlik inşası ve uluslaşma sürecinde önemli bir evreyi temsil etmektedir. Bu süreçte kültürel yayınlar, özellikle dergiler, fikri tartışmaların, ideolojik yönelimlerin ve toplumsal değişimlerin önemli bir aracı olmuştur. 1938 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu ile birlikte, "Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB)" gibi isimlerinde belirli coğrafi veya ulusal ifadeler barındıran cemiyetlerin isimlerini değiştirmesi zorunlu hale gelmiş, bu durum TTGB'nin 1940 yılında "Türk Kültür Birliği (TKB)" adını almasına yol açmıştır. Bu kurumsal dönüşüm, muhaceretteki Türkistanlıların Türk dünyasına yönelik mücadelelerini daha çok kültürel alana taşıma stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, 1940'lı yılların tek parti dönemi ve II. Dünya Savaşı'nın zorlu atmosferinde dahi Türk milliyetçiliğini öne çıkaran ve kültür birliğini sağlamaya çalışan dergilere rastlanmaktadır. Ahmet Caferoğlu tarafından çıkarılan "Türk Amacı" dergisi, TKB'nin kültürel devamlılık arayışının ve dönemin kültürel ve ideolojik iklimini anlamak adına önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'de dergicilik tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmakta olup, ilk dergi olarak kabul edilen "Vaka-i Tıbbiye"den (1849-1851) günümüze kadar farklı alanlarda yüzlerce dergi yayımlanmıştır. Yayımlanan bu dergilerin yayın politikalarının hedef kitle doğrultusunda oluştuğu bilinmektedir. 1940'lı yıllarda tek parti döneminde dergi sayısında azalma görülse de bu yıllarda Türk milliyetçiliğini öne çıkaran ve kültür birliğini sağlamaya çalışan dergilere rastlanmaktadır. II. Dünya Savaşı öncesine denk gelen bu yıllarda kültürel kimliğin korunması ve güçlenmesi, ulusların kökleriyle birleşmesi fikrini yaygınlaştırmıştır. Ortak tarih ve kimlik düşüncesinden hareketle dergilerin yayın politikalarında kültür birliğine öncelik verildiği görülür. Bu dönemde "Bozkurt", "Millet", "Çınaraltı" gibi dergilerin yanı sıra, Türk kültür birliğini

[136] **A.e.,** arka kapak.

sağlamaya adanan bir diğer dergi Ahmet Caferoğlu tarafından çıkarılan Türk Amacı dergisidir.[137]

Bu durum, dönemin siyasi atmosferinin, dış tehdit algısının ve ulusal kimlik arayışının kültürel yayınlar üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir. "Türk Amacı"nın konumu, dönemin resmi ideolojisiyle paralel bir çizgide ilerlediğini, ancak aynı zamanda Türk dünyasına yönelik daha geniş bir kültürel entegrasyon vizyonu taşıdığını düşündürmektedir. TKB'nin TTGB'den devraldığı kültürel misyonun bir uzantısı olarak, "Türk Amacı" dergisi, Türkistanlı muhacir aydınların kendi coğrafyalarına yönelik duyarlılıklarını ve Türk toplulukları arasındaki bağları güçlendirme arzusunu yansıtan önemli bir platform olmuştur. Dergi, TKB'nin broşür serisi ile aynı dönemde ve benzer bir kültürel birlik idealini sürdürmesiyle, bu büyük kültürel hareketin bütünleyici bir parçası haline gelmiştir.

Türk Amacı dergisinin incelenmesi, bu konuda yazılan pek çok makalede derginin Türk Kültür Birliği'nin (TKB) yayın organı olduğundan bahsedilmediğini ortaya koymaktadır. Bu durumun, derginin kapak kısmındaki veya içeriğindeki "Türk kültür birliği" ifadesinin farklı yorumlanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira bu kavram, hem genel bir "birlik ve beraberlik" ülküsü olarak hem de doğrudan "Türk Kültür Birliği" adlı cemiyetin ismi olarak algılanabilmektedir. Mevcut literatürde bu ikinci anlamın gözden kaçırılmış olması muhtemeldir. Maden ve Altunbay'ın çalışmalarında da ifade edildiği gibi, derginin esas gayesi "Böylece tarih, dil, kültür birliği olan Türklerin ülkü birliğine hizmet etmek amacıyla Türk Amacı dergisini çıkarır" şeklinde belirtilmektedir. [138] Bu bağlamda, derginin adının ve içeriğinin, TTGB'nin 1940 yılında adını değiştirdiği Türk Kültür Birliği'nin kültürel ve ideolojik hedefleriyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim dergi yazarlarının, daha önce TTGB'de konferans veren, hatta birliğin üyesi olan isimleri de içermesi, yazarların akserinin Türkistan kökenli olmaları, derginin yayın faaliyetinin TKB faaliyet yılları ile örtüşmesi derginin Türk Kültür Birliği'nin yayın organı olduğu kanaatini

[137] A. Y. Gönenç, "Türkiye'de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi," **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, Sayı 29, 2007, s. 63.
[138] Sedat Maden ve Müzeyyen Altunbay, "Türk Kültür Birliğinin Sağlanmasında 'Türk Amacı' Dergisi," **Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** Cilt: 7, Sayı: 1, Kış 2015, s. 6.

pekiştirmektedir. [139] Dolayısıyla "Türk Amacı" dergisi, TTGB'den TKB'ye evrilen örgütün yayın faaliyetlerinin bir devamı niteliğinde olup, değişen siyasi koşullar altında dahi milli ideallerin sürdürülmesi ve Türk dünyasının kültürel bağlarının güçlendirilmesi çabalarının bir aracı olarak işlev görmüştür.

2.3.5. Ahmet Caferoğlu[140] ve "Türk Amacı" Yayın Politikası

"Türk Amacı" dergisinin sahibi ve müdürü olan Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan Gence doğumlu olup, Türkiye'de başta ağız özellikleri olmak üzere çok sayıda bilimsel çalışma yapmıştır. Caferoğlu, "Türk topluluklarını tanıştırıp kaynaştırarak kültür birliğini sağlamak" ilkesini Türk Amacı dergisinin yayın politikası olarak belirlemiştir.[141] Bu ilke, dönemin Türk dünyası odaklı düşünce dünyasında önemli bir yer tutmuş ve Türk Kültür Birliği'nin kültürel hedefleriyle uyumlu bir çerçeve sunmuştur. Dergi, ilk sayısını Temmuz 1942 yılında yayımlamış ve toplamda sekiz sayı çıkarmıştır. Ancak başlangıçtaki iddialı çıkışını sürdüremeyen dergi, ilk yılını dolduramadan yayın hayatını noktalamıştır. Bu durum, derginin finansal zorluklar, dönemin siyasi koşulları veya hedeflenen etkiyi yaratamama gibi çeşitli nedenlerden

[139] Tüm bu veriler ışığında, "Türk Amacı" dergisinin TKB'nin yayın organı olduğu kanaati pekişirken, derginin kapağında veya içeriğinde TKB ile olan bağın açıkça belirtilmemesi, dönemin siyasi koşullarıyla ilişkilendirilebilir. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve Türkiye'nin dış politikada denge arayışında olduğu 1940'lı yıllar, muhaceret örgütleri için hassas bir dönemdi. Bu dönemde, derginin siyasi bir örgütle doğrudan ve açık bir bağlantı kurmaktan ziyade, daha esnek ve genel bir "kültür birliği" mottosu seçmesi, derginin faaliyetlerini sürdürebilmek ve olası siyasi dikkatten kaçınmak için benimsenen stratejik bir yaklaşım olabilir. Bu durum, derginin, TKB'nin misyonunu daha geniş bir kültürel platformda sürdürme ve milli idealleri daha dolaylı yollarla yayma çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dergi, bu yaklaşımla, salt bir kültürel yayın olmanın ötesinde, değişen siyasi koşullar altında dahi milli ideallerin sürdürülmesi ve Türk dünyasının kültürel bağlarının güçlendirilmesi çabalarının bir aracı olarak işlev görmüştür.

[140] Ahmet Caferoğlu, 17 Nisan 1899'da Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğmuş, orta ve lise eğitimini Semerkant ve Gence'de tamamlamıştır. Kiew Yüksek Ticaret Okulu'nda eğitim gördükten sonra, Rus İhtilali'nin etkisiyle Gence'ye dönmüş ve Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketine katılmıştır. 1920'de Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 1924'te mezun olmuş, ardından Almanya'da Türkoloji eğitimi almış ve 1929'da doktora unvanını elde etmiştir. Türkiye'de profesör unvanıyla İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmış, özellikle ağız bilimi alanında çok sayıda bilimsel çalışma yürütmüştür. 1942 yılında "Türk Amacı" dergisini kurarak, "Türk topluluklarını tanıştırıp kaynaştırarak kültür birliğini sağlamak" ilkesiyle yayın hayatına başlamış, böylece Türk Kültür Birliği'nin kültürel hedefleriyle uyumlu bir çizgi izlemiştir. Dergisi kısa ömürlü olsa da, Türk kültür birliği ve Türk dünyası fikriyatına önemli katkılar sağlamıştır. Bkz. Osman F. Sertkaya, "Ahmet Caferoğlu'nun Hayatı ve Eserleri (Doğumunun 70. Yıldönümü Münasebeti ile)," **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt 17, 1969, s. 1-28.

[141] Ahmet Caferoğlu, "Birkaç söz," **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942, s. 1-2.

dolayı sürdürülebilirliğini sağlayamadığını düşündürmektedir. Caferoğlu, derginin temel amacını, milletlerin kültürel varlıklarının önemine vurgu yaparak, "Türk kültür birliğinin mürevvici ve kaynağı olarak Türklüğe hizmet edecektir" şeklinde ifade etmiştir. Ona göre, Türk dünyası ve Türk kültürü geniş bir sahaya yayılmış olup, bu durum birçok Türk ulus ve bölgesi arasında farklı şivelerin oluşmasına neden olsa da bu ayrılıklar sadece coğrafi konum itibarıyla ele alınabilir. Esasen, milli mefkûre, edebiyat, san'at ve dil gibi manevi değerler açısından, Türk düşünce hayatı bir bütünlük sergilemiş ve bundan doğan Türk kültür birliği varlığını bugüne kadar korumuştur. Bu yaklaşım, dilin ve kültürün ulusal birliğin temel unsurları olduğu Cumhuriyet dönemi ideolojisiyle paralel bir çerçeve sunarken, aynı zamanda Türk dünyası kavramını daha geniş bir perspektiften ele almaktadır. Derginin uluslararası bir yayın anlayışını benimsemesi ve Türk kültürüne hizmet eden Avrupa yayınlarındaki önemli yazıları Türkçeye çevirerek okuyucularına sunma amacı, dönemin ulusal odaklı politikalarına rağmen kültürel alanda dışa dönük bir vizyonun varlığına işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin kültürel etkileşim potansiyelini artırma çabası olarak da yorumlanabilir. Caferoğlu'na göre Türk topluluklarının birbiriyle tanışıp kaynaşması ve birlik içinde olması, derginin Türk milletine yönelik önemli bir sorumluluğudur. Kaynaklar metni farklı şekilde daha akademik dille yeniden yaz Düşünme sürecini göster Ahmet Caferoğlu ve "Türk Amacı" Dergisinin Yayın Politikası "Türk Amacı" dergisinin yayıncısı ve yöneticisi konumundaki Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğmuş olup, Türkiye'de özellikle ağız bilimi alanında yoğun bilimsel çalışmalar yürütmüştür. Caferoğlu, derginin yayın politikasını "Türk topluluklarını tanıştırıp kaynaştırarak kültür birliğini sağlamak" ilkesi üzerine inşa etmiştir. Bu ilke, dönemin Türk dünyası odaklı düşünsel yaklaşımlarında merkezi bir rol oynamış ve Türk Kültür Birliği'nin kültürel hedefleriyle tam bir paralellik sergilemiştir. Dergi, ilk sayısını Temmuz 1942 yılında yayımlamış ve toplamda sekiz sayı çıkarabilmiştir. Ancak, başlangıçtaki iddialı hedeflerini sürdüremeyen dergi, ilk yayın yılını tamamlayamadan faaliyetini durdurmuştur. Bu durum, derginin finansal kısıtlamalar, dönemin siyasi atmosferi veya hedeflenen etkiyi tam olarak gerçekleştirememesi gibi çeşitli faktörlerden dolayı sürdürülebilirliğini sağlayamadığını düşündürmektedir. Caferoğlu, derginin esas gayesini, milletlerin kültürel varlıklarının taşıdığı kıymete vurgu yaparak, "Türk kültür birliğinin geliştiricisi ve kaynağı niteliğinde Türklüğe hizmet

edecektir" şeklinde formüle etmiştir.[142] Ona göre Türk dünyası ve Türk kültürü geniş bir coğrafi yayılım göstermiş olup, bu genişlik birçok Türk ulusu ve bölgesi arasında çeşitli şive farklılıklarının gelişmesine neden olsa da bu ayrılıklar yalnızca coğrafi durum itibarıyla değerlendirilebilecek yüzeysel niteliktedir. Temelde, millî mefkûre, edebiyat, sanat ve dil gibi manevi varlıklar açısından, Türk düşünce hayatı sürekli bir bütünlük arz etmiş ve buradan doğan Türk kültür birliği, varlığını günümüze kadar tam olarak korumuştur. Bu yaklaşım, dilin ve kültürün ulusal birliğin temel unsurları olduğu Cumhuriyet dönemi ideolojisiyle uyumlu bir çerçeve sunarken, aynı zamanda Türk dünyası kavramını daha geniş bir perspektiften ele almaktadır. Derginin uluslararası bir yayın anlayışını benimsemesi ve Türk kültürüne hizmet eden Avrupa yayınlarındaki önemli yazıları Türkçeye çevirerek okuyucularına sunma amacı, dönemin ulusal odaklı politikalarına rağmen kültürel alanda dışa dönük bir vizyonun varlığına işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin kültürel etkileşim potansiyelini artırma yönünde bir çaba olarak da yorumlanabilir. Caferoğlu'na göre Türk topluluklarının birbiriyle tanışıp kaynaşması ve birlik içinde olması, derginin Türk milletine yönelik öncelikli sorumluluklarından biri olarak görülmüştür.[143]

2.3.6. "Türk Amacı" Dergisinin İçerik Analizi

"Türk Amacı" dergisinin yayın stratejisi ve içeriği, Türk kültür ve tarihine odaklanan önemli şahsiyetler ile kültürel meselelerin seçilmesiyle şekillenmiştir. Derginin sekiz sayısı boyunca yapılan incelemelerde, Türk dünyasına dair bilgilendirici metinlerin geniş bir yer tuttuğu gözlenmektedir. Bu metinler, ağırlıklı olarak diğer Türk topluluklarına mensup yazar, şair ve fikir adamlarını tanıtıcı nitelikte olup, derginin yayın politikasında uluslararası konulara da yer verileceği belirtilmiş olmasına karşın[144] bu tür içeriklerin dergide oldukça sınırlı bir yer bulduğu tespit edilmiştir. Bu durum, derginin temel odak noktasının öncelikli olarak Türk dünyası ve Türk kültürü üzerinde yoğunlaştığını, ancak uluslararası perspektifin yeterince

[142] Caferoğlu, **a.g.m.,** s. 1-2.
[143] Maden ve Altunbay, "Türk Kültür Birliğinin Sağlanmasında "Türk Amacı" Dergisi", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(04), 1-12, s. 6.
[144] A. Caferoğlu, **a.g.m.,** s. 1.

derinleştirilemediğini göstermektedir. "Türk Amacı" dergisindeki yazıların konu dağılımı, derginin misyonunu somutlaştıran tematik önceliklerini ortaya koymaktadır:

- **Türk Dünyası ile İlgili Bilgilendirici Yazılar:** Yaklaşık 35 adet makale ile derginin en geniş bölümünü oluşturmaktadır. Bu yazılar, özellikle Türk dünyasının önemli şahsiyetleri hakkında bilgiler sunarak, derginin Türk topluluklarını birbirine tanıtma ve kültürel kaynaştırma hedefini doğrudan yansıtmaktadır.
- **Türk Kültürü ile İlgili Bilgilendirici Yazılar:** Yaklaşık 29 adet makale ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu kategoriye dil, şamanizm ve ölüm gibi kültürel unsurlar dâhil edilmiştir. Kültürel unsurların derinlemesine incelenmesi, Türk kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini vurgulama amacını gütmektedir.
- **Diğer Toplumlara Dair Bilgilendirici Yazılar:** Bu kategorideki yazılar oldukça sınırlı sayıda yer almaktadır. Bu durum, derginin uluslararası perspektifinin teorik düzeyde kalıp uygulamada yeterince somutlaştırılamadığını göstermektedir.

Dergide hakkında bilgi verilen önemli şahsiyetler arasında, Mir-Ali-Şir Nevaî, Tebrizli Sâib, Mengili Girey Han, Sâdî Karabağî, Abay, Abbas Kulu Ağa Bakihanlı, Mirza Cemal Kalabeyi, Kayyum Nâsırî, Dr. Rıza Nur, Şehabettin Mercanî, Ahmet Kemal Akünal, Gazi Yakup Bey, Şirvanlı Sabir Tâhirzade, Dağıstanlı Aşuh Söyün, Tufarganlı Abbas ve Sevim Bike gibi isimler yer almaktadır. Bu isimlerin seçimi Türk dünyasının farklı coğrafyalarından önemli düşünürleri, şairleri ve liderleri bir araya getirerek, kültürel ve tarihi bağları güçlendirme amacına hizmet etmiştir.

Dergideki yazar kadrosu da dikkat çekicidir; TKB başkanı Dr. A. Okay[145], kardeşi Prof. Dr. Mecit Okay, TKB de konferanslar veren Dr. Abdullah Zihni Soysal, Muharrem Feyzi Togaylar. Onun dışında Prof. Dr. Fuat Köprülü, Kadircan Kaflı, Ali Genceli, Fahrettin Çelik, Dr. Sadeddin Buluç, M. Halid Bayrı, F. Saltkan, C. Brockelmann, Prof. Dr. T. Alangu, Prof. Dr. A. Kadir İnan, Suzan Caferoğlu, Samim Kocagöz, Baycan Turanlı, V. L. Salcı ve Dündar Akinal gibi Türk edebiyatından

[145] Dr. A. Okay, "İdealist ve Materyalist," **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942, s. 30; Sayı: 3, Eylül 1942, s. 120.

siyasete, bilimden gazeteciliğe kadar farklı alanlardaki birçok isim bu kadroda yer almıştır. Dergide en fazla yazısı bulunan yazar Muharrem Feyzi Togay'dır. Togay'ı S. Buluç, A. Z. Soysal, F. Çelik ve K. Kaflı gibi isimler takip etmektedir. Bu yazarların birçoğunun TTGB broşürlerinde de konuşmacı/yazar olarak yer alması, TKB'nin TTGB'den devraldığı entelektüel mirası ve kadro sürekliliğini ortaya koymaktadır.

Dergide dil meselesine geniş yer verilmesi, Türkçenin kültür birliğinin sağlanmasındaki işlevinin vurgulanmaya çalışıldığı görüşünü desteklemektedir. Özellikle eski Türk dili ile bazı önemli mütefekkirlerin Türk dili hakkındaki düşünceleri öne çıkarılmıştır. Örneğin, derginin birinci sayısında Ahmet Caferoğlu tarafından kaleme alınan "Türk kültür birliği Hadimlerinden Mir-Ali-Şir Nevai" başlıklı yazı[146] ile M. Fuad Köprülü tarafından kaleme alınan "Azeri Aşıklarından Tufarganlı Abbas" başlıklı yazı[147], Türkçenin Ali Şir Nevaî ile yeniden canlanışından bahsetmekte ve Moğol istilasından sonra Türkçenin uyanışında Ali Şir Nevaî'nin katkısını anlatmaktadır. Aynı zamanda *Muhakemetü'l Lügateyn* hakkında da bilgi verilen bu yazıda Türkçenin tarihsel serüvenine değinilmiştir.

Dergide dile dair yer alan diğer önemli çalışmalar arasında Fahrettin Çelik'in beş bölümlük "Türklerde Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması" başlıklı makalesi [148] , C. Brockelmann tarafından kaleme alınan "Divânü Lugat-it Türk Tercümesi Hakkında" yazısı[149] ile Kaşgarlı Mahmud'un eserinin önemi ve Samim Kocagöz'ün dört bölümden oluşan "Tanzimat'ta Dil Hareketlerine Umumi Bir Bakış" başlıklı çalışması bulunmaktadır.[150] Kocagöz, bu çalışmayı dört ayrı bölüm hâlinde derginin 5., 6., 7. ve 8. sayılarında yayımlamıştır. Tanzimat'ta siyasi, içtimaî, iktisadî alanda inkılâp olduğu kadar edebî alanda da inkılâplar yapıldığına dikkat çeken yazar, 19. asrın başından başlayarak Türk dilinin gelişimi hakkında bilgi verir. Bu denli dil

[146] Ahmet Caferoğlu, "Türk Kültür Birliği Hadimlerinden Mir Ali Şir Nevai," **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942, s. 6.
[147] M. Fuat Köprülü, "Azeri Aşıklarından Tufarganlı Abbas," **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942, s. 3
[148] M. Fahrettin Çelik, "Türklere Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması," **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942, s. 38.
[149] Carl Brockelmann, "Divanü Lügat-it Türk Tercümesi Hakkında," **Türk Amacı**, Sayı: 3, 1942-1943, s. 103.
[150] Samim Kocagöz, "Tanzimatta Dil Hareketlerine Umumi Bir Bakış," **Türk Amacı**, Sayı: 5, 1942, s. 221

merkezli bir yaklaşım, Türkçenin ortak bir kimlik ve kültürel mirasın taşıyıcısı olarak konumlandırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Toplam sekiz sayı çıkan Türk Amacı dergisinin sadece dört sayısında fotoğraf kullanılmıştır. Bu fotoğrafların ilki derginin ikinci sayısında Şirvanlı Sabir Tâhirzade'ye aittir. Derginin beşinci sayısında ise "Millî Şefimiz İsmet İnönü" notuyla İsmet İnönü'nün bir fotoğrafı basılmıştır. [151] Derginin altıncı sayısında "Dağıstan hürriyetinin emsalsiz mücahidi" notuyla Şeyh Şamil'e ait üçüncü bir fotoğraf yer almaktadır.[152] Dergide yer verilen son fotoğraf ise sekizinci ve son sayıda yer alan Türk münevver, tarihçi ve eğitimci Şehabettin Mercanî'ye aittir.

Görsel unsurların sınırlı kullanımı, dönemin yayıncılık koşullarını yansıtırken, seçilen figürler derginin Türk milliyetçiliği ve kültürel birleşme hedefleriyle uyumlu birer sembol olarak işlev görmüştür. Özellikle İsmet İnönü'nün fotoğrafının yer alması, derginin dönemin siyasi otoritesiyle uyumlu bir çizgi izlediğini, ulusal birliği ve liderliği vurguladığını göstermektedir. Şeyh Şamil gibi dini ve milli mücadele sembollerinin seçilmesi ise, Türk dünyasının ortak kahramanlık anlatılarına yapılan vurguyu pekiştirir.

"Türk Amacı" dergisi, yayın hayatına başlarken belirlediği "Türk topluluklarının birbirinden kopmasını önlemek ve coğrafî ayrılığı kültürel ayrılığa dönüştürmemek" gayesi ile Cumhuriyet dönemi Türk kültür tarihinde önemli bir iz bırakmıştır. Derginin sahibi, müdürü ve yazarlarından Ahmet Caferoğlu, Türk kültürüne hizmet etmeyi bir borç bilmiş ve Türk Amacı dergisini "kültürel birliği" sağlamada önemli bir araç olarak görmüştür. Ancak iddialı bir çıkış yapan dergi, çıkardığı sekizinci sayının sonunda daha ilk yılını dolduramadan yayın hayatını noktalamıştır. "Türk Amacı"nın önemi sadece yayın süresiyle değil, taşıdığı fikri misyon ve ele aldığı konularla da değerlendirilmelidir. Dergi, Türk milliyetçiliğinin kültürel boyutunu, Türk dünyasıyla etkileşimi ve ortak kimlik arayışını somutlaştıran bir platform olmuştur. Özellikle dil meselesine verdiği önem, Türkçenin birleştirici gücünü vurgulama ve Türk kültürel mirasın korunması çabasının bir göstergesidir. Derginin yazar kadrosunun çeşitliliği, farklı disiplinlerden uzmanları bir araya

[151] Türk Amacı, Sayı: 5, 1942, Kapak.
[152] Türk Amacı, Sayı: 6, 1942, Kapak.

getirerek, kültürel birleşme idealini akademik ve edebi bir zeminde tartışma çabası olarak da yorumlanabilir. Kültürden edebiyata, Türk dünyasındaki önemli fikir adamlarından dil ile ilgili meselelere kadar geniş bir konu yelpazesi olan dergi, Türk kültür birliğinin sağlanmasında önemli bir merhale olarak kabul edilebilir. "Türk Amacı" dergisi, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde, ulusal birliğin ve kültürel kimliğin güçlendirilmesi arayışında önemli bir boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Her ne kadar hedeflerine tam olarak ulaşamamış ve yayın hayatı kısa sürmüş olsa da, derginin içeriği ve yayın politikası, dönemin Türk milliyetçiliğinin kültürel vizyonunu, Türk dünyasıyla olan bağlarını ve dilin ulus inşasındaki merkezi rolünü anlamak açısından değerli bir kaynak sunmaktadır. Bu nedenle, "Türk Amacı" dergisi, Cumhuriyet tarihi anabilim dalında yapılacak yüksek lisans tezlerinde, dönemin kültürel ve ideolojik manzarasını aydınlatmada anahtar bir role sahip birincil kaynak olarak değerlendirilmelidir. Gelecekteki araştırmalar, derginin yayın hayatının kısa sürmesinin nedenlerini, hedef kitlesi üzerindeki gerçek etkisini ve dönemin diğer kültürel yayınlarıyla karşılaştırmalı analizini içerebilir.

Tablo 2.5: Türk Amacı dergisi bibliyografisi

Yazar	Yazı başlığı	Sayı	Sayfa
A. Caferoğlu	Bir Kaç Söz	1	1
Prof. M. F. Köprülü	Azarı Aşıklarından Tufarganlı Abbas	1	3
Prof. A. Caferoğlu	Türk Kültür Birliği Hadimlerinden Mir Ali Şir Nevai	1	6
Kadircan Kaflı	Dağların Hürriyet Şairi Kosta	1	12

Dr. Abdullah Zihni Soysal	Kırım Hanlığında Asilzadeler	1	16
M. F. Togay	Sevim Bike	1	22
Dr. A. Okay	İdealist ve Materyalist	1	30
Ali Genceli	Tebrizli Saib	1	33
M. Fahrettin Çelik	Türklere Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması	1	38
Dr. Sadeddin Buluç	Şamanizm	1	42
M. F. Togay	Coğrafya Bakımından Akyar (Sivastopal)	2	49
Ali Genceli	Tebrizli Sa'ib Kırım	2	52
Dr. Abdullah Zihni Soysal	Hanlığında Asilzadeler	2	61
Dr. Sadeddin Buluç	Şamanizm	2	66
Ali Genceli	Şirvanlı Sabir Tahir Zade “Hop Hop”	2	73
M. Fahrettin Çelik	Türklerin Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması	2	81
Mehmet Halid Bayrı	Arifi	2	85

M. F. Togay	İdil-Ural Yani Şimal Türklerinin Melodileri	2	89
F. Saltkan	Tebrizi Öğen Bir Halk Şiiri	2	93
M. F. Togay	Coğrafya Bakımından Akyar (Sivastopal)	3	97
C. Brockelmann	Divanü Lügat-it Türk Tercümesi Hakkında	3	103
Ali Genceli	Şirvanlı Sabir Tahir Zade "Hop Hop"	3	109
Dr. Abdullah Zihni Soysal	Canbek Giray Hanın Bir Yarlığı Münasebetiyle	3	116
Dr. A. Okay	İdealist ve Materyalist	3	120
Dr. Sadeddin Buluç	Şamanizm	3	124
M. Fahrettin Çelik	Türklerin Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması	3	132
Prof. Dr. Dırr	Dağıstanlı Aşuh Söyün	3	139
Prof. Dr. M. F. Köprülü	Abbaskulu Ağa Bakihanlı	4	145
Prof. Abdülkadir İnan	Kırgız - Kazak Şairi İbrahim Kunanbayoğlu Abay	4	151

Kadircan Kaflı	Şimdi Kafkasya Edebiyatının Başlıca Karakteri ve Folklor	4	155
Dr. A. Zihni Soysal	Hacı Giray Han	4	158
Prof. A. Caferoğlu	Azeri Tarihçisi Mirza Camal Kalabeyi	4	162
M. Feyzi Togay	Kayyum Nasıri	4	165
Dr. Sadeddin Buluç	Şamanizm	4	171
M. Fahrettin Çelik	Türklerin Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması	4	177
A. Genceli	Azerbaycanda Mizah Edebiyatının Örneklerinden	4	182
Türk Amacı	Dr. Rıza Nur (taziye)	4	190
Türk Amacı	"Türk yurdu" dergisi yeniden çıktı	4	191
Türk Amacı	Cumhuriyetimizin Ondokuz Yılı	5	193
Dr. A. Zihni Soysal	Birinci Mehmet Giray Han	5	195

Kadircan Kaflı	Dağıstan Hayatında Hagur'un Masalı	5	201
Prof. Dr. M. F. Köprülü	Abakan Türkleri	5	204
Suzan Caferoğlu	19'uncu Asır Azeri Şairlerinden Sadi Karabağı	5	209
Muharrem Feyzi Togay	Türk İllerinin Yakın Tarihe Bakışlar	5	217
Samim Kocagöz	Tanzimatta Dil Hareketlerine Umumi Bir Bakış	5	221
F. Salıkan	Ahıskalı İrfani'nin Yaş Destanı	5	229
Dr. Sadeddin Buluç	Şamanizm	5	233
Muharrem Feyzi Togay	Şamil	6	241
Prof. Dr. Mecit Okay	Ziraat Bakımından Türkistan Hayatına Umumi Bir Bakış	6	248
Suzan Caferoğlu	19'uncu Asır Azeri Şairlerinden Sadi Karabağı	6	251

Samim Kocagöz	Tanzimatta Dil Hareketlerine Umumi Bir Bakış	6	261
M. Fahrettin Çelik	Türklerin Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması	6	269
Dr. Sadeddin Buluç	Şamanizm	6	278
F. Salıkan	93 Felaketimiz Üzerine Söylenmiş	6	285
M. F. T.	Kazan Türkleri Melodileri	6	288
Muharrem Feyzi Toğay	Yakın Türk Tarihine Bakışlar	7	289
Baycan Turanlı	On Dokuzuncu Asrın Başına Kadar	7	300
Dr. A. Zihni Soysal	Mengili Girey Han	7	307
V. L. Salcı	Trakyada Türk Kabileleri	7	311
Gadircan Kaflı	Şimali Kafkasyada Halk Şarkıları: Gazavat Marşı	7	316

Samim Kocagöz	Tanzimatta Dil Hareketlerine Umumi Bir Bakış	7	318
Dr. Sadeddin Buluç	Altay'ca Bir Bahadir Efsanesi	7	326
M. Fahrettin Çelik	Türklerde Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması	7	334
Baycan Turanlı	On Dokuzuncu Asrın Başına Kadar	8	337
Muharrem Feyzi Toğay	Yakın Türk Tarihine Bakışlar	8	343
Dündar Akünal	Azerbaycan İçin Çalışanlardan Ahmet Kemal Akünal	8	349
Kadrican Kaflı	Üç Halk Şarkısı	8	356
Samim Kocagöz	Tanzimatta Dil Hareketlerine Umumi Bir Bakış	8	358
Dr. Sadeddin Buluç	Şamanizm	8	365
M. Fahrettin Çelik	Türklerde Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması	8	372

Kaynak: milliyetçidergiler.org[153]

2.3.7. Prof. Dr. Ahmet Can İbrahim Okay (1900-1981)

Prof. Dr. Ahmet Can İbrahim Okay, Türkiye'de yerbilimleri alanında çığır açmış, akademik katkıları ve mentorluğuyla önemli bir miras bırakmış bir bilim insanıdır. 10 Ekim 1900'de Türkistan'ın Taşkent şehrinde doğan Okay'ın ilk eğitimi doğduğu topraklarda tamamlandı. 1922 sonbaharında ise yüksek öğrenimini sürdürmek üzere Berlin'e gitti. Almanca dil eğitimini tamamladıktan sonra Berlin Teknik Üniversitesi giriş sınavlarını başarıyla geçen Okay, Maden Bölümü'ne kaydoldu ve 1930'da mühendis (Dipl. Ing.) olarak mezun oldu. Akademik yetkinliği, 1933 yılında Berlin'deki Almanya Jeoloji Servisi'nde (Geologische Landesanstalt) Prof. Dr. Robert Potonie danışmanlığında doktora tezini tamamlamasına ve doktor mühendis (Dr. Ing.) unvanını almasına yol açtı. Karbonifer sporlarının sınıflandırılması üzerine yaptığı doktora tezi, alanındaki ilk önemli çalışmalardan biri olarak öne çıktı.[154] 1934'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji doçentliğine atanan Prof. Dr. Okay, Mart 1934'ten Ağustos 1973'e kadar, tam kırk yıl boyunca Jeoloji Enstitüsü'nde doçent ve profesör unvanlarıyla görev yaptı. Bu uzun dönemde mineraloji, petrografi, optik mineraloji, genel jeoloji, kömür petrografisi ve maden yatakları gibi pek çok konuda dersler verdi. Yaz aylarında ise Anadolu'da yoğun arazi çalışmaları yürüterek kapsamlı araştırmalar ve yayınlar gerçekleştirdi. Bilimsel vizyonu ve kurucu kişiliğiyle öne çıkan Prof. Dr. Okay, 1961 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi bünyesindeki Jeoloji Enstitüsü'nde Mineraloji ve Petrografi Kürsüsü'nü kurdu ve kurucu başkanı oldu. Bu, onun Türk yerbilimlerindeki kurumsal gelişimine önemli bir katkısıydı.[155]

---

[153] TÜRK AMACI DERGİSİ: Tüm Sayıları, **(Çevrimiçi)** https://www.milliyetcidergiler.org/dergiler/1562/T%C3%BCrk%20Amac%C4%B1, Son Erişim: 2 Haziran 2025.

[154] A. C. Okay, "Özgeçmişi," **Yeryuvarı ve İnsan**, Sayı: 42, Şubat 1979. **(Çevrimiçi)** https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/2e119b68835f30b_ek.pdf, Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2025.

[155] Prof. Dr. Ahmet Can Okay, **(Çevrimiçi)** https://jeolojimuhendislik.iuc.edu.tr/tr/content/mineralojipetrografi-anabilim-dali/hakkinda Son Erişim: 29.05.2025

Prof. Dr. Ahmet Can Okay, bilimsel kariyerinin yanı sıra, Türkiye'ye göç eden Türkistanlı aydınlar arasında Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) çatısı altında yürüttüğü liderlik ve yayın faaliyetleriyle de öne çıkmıştır. Onun bu alandaki katkıları, muhaceretteki Türkistan davasının canlı tutulması ve genç nesillere tarih bilincinin aşılanması açısından büyük önem taşımaktadır. Okay'ın TTGB içerisindeki etkinliği, 8 Aralık 1935'te birliğin başkanlığını devralmasıyla zirveye ulaştı. Aynı zamanda Türkistan Millî Birliği (TMB) merkez komitesinin de bir üyesi olması, onun Türkistan mücadelesinin hem kamuoyuna yönelik bilinçlendirme hem de daha stratejik ve gizli siyasi örgütlenme boyutlarında aktif bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu, Okay'ın sadece bir bilim insanı değil, aynı zamanda milli bir davanın lideri olarak halkını ve gençleri örgütleyen çok yönlü bir aktivist olduğunun kanıtıdır. Entelektüel katkıları arasında, 1936 yılında TTGB Yayını No. 2 olarak yayımlanan "Büyük Temir" başlıklı broşür önemli bir yer tutar. Türkistan'ın büyük cihangirlerinden Timur'un doğumunun 600. yıl dönümüne ithaf edilen bu 16 sayfalık broşür, TTGB bünyesinde verilen konferansların bir derlemesiydi. Okay, broşürdeki "Ey Ulu Hakanım! Altı yüzüncü doğum yılına sonsuz sevgimden çıkan bir damla" şeklindeki ithafıyla, Timur'a olan kişisel ve milli bağlılığını ifade etmiştir. Okay, bu eserle sadece bir tarihsel figürü anmakla kalmamış, aynı zamanda muhaceret koşullarında dahi Türkistan ruhunun ve bağımsızlık idealinin canlı tutulabilmesi için güçlü bir sembol sağlamıştır. Bu, onun liderliğini sadece örgütsel bir yönetimden ziyade, milli şuurun inşasına yönelik entelektüel bir gayretle birleştirdiğini açıkça göstermektedir.[156] Prof. Dr. Ahmet Can İbrahim Okay, Türk Kültür Birliği'nin kurucu azaları arasında yer almış ve birliğin Nizamnamesi'ne göre ilk başkanı olarak görev yapmıştır. [157] Okay'ın TTGB'deki önceki liderlik deneyimi, birliğin yeni kimliği altında faaliyetlerini organize etmesi ve amaçlarını sürdürmesi açısından kritik bir avantaj sağlamıştır. Bu durum, örgütün isminin değişmesine rağmen, TTGB'nin kültürel ve milli misyonunun, tecrübeli lider kadrolar aracılığıyla TKB bünyesinde kesintisiz bir şekilde devam ettirildiğini

[156] Okay, A. C. İ., **Büyük Temir**, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayını No. 2, 1936.
[157] Türk Kültür Birliği (TKB) tarafından 21 Temmuz 1940'ta yapılan kongrede, daha önce Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB) başkanlığı da yapmış olan Ahmet Can İbrahim Okay'ın yeniden kurulan TKB'nin başkanı olmasına karar verilmiştir. Ardından, 30 Kasım 1941 tarihinde gerçekleştirilen ikinci kongrede ise kendisinin başkanlığı ikinci kez onaylanmıştır. Bkz. Andican**, a.g.e.,** s.434-435.

göstermektedir. Okay'ın başkanlığı, TKB'nin kuruluşunda ve ilk dönem faaliyetlerinde örgütsel sürekliliği sağlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Prof. Dr. Okay, doktora öğrencilerine rehberlik eden "ikinci kuşak" akademisyenler arasında önemli bir yer tuttu. Prof. Fuat Baykal, Prof. İ. Enver Altınlı, Prof. Atife Dizer ve Prof. Mehmet Akartuna gibi değerli meslektaşlarıyla birlikte, toplam 57 doktora tezine danışmanlık yapan bu grubun bir parçasıydı. Kendi danışmanlığı altında da geleceğin pek çok bilim insanının kariyerine yön verdi ve etkileyici araştırma projelerine imza attı. Danışmanlığını yaptığı önemli tezlerden bazıları şunlardır:

- **Samime Özkan-Artüz'ün** "Zonguldak Bölgesindeki Alimolla, Sulu ve Büyük Kömür Damarlarının Sporolojik Etüdü" (1959)
- **Turan Yılmaz'ın** "Difransiyel Termal Analiz, X Işınları ve Elektron Mikroskopu ile Kuzeybatı Anadolu'daki Bazı Kil Mineralleri Etüdü" (1968)
- **Yaşar Ergönül'ün** "Amasra Karbon Havzasında (1956-1961) Yapılan Derin Sondajlı Aramaların Palinostratigrafi ve Palinokorelasyon Etütleri" (1969)
- **Kazım Yahşiman'ın** "Zonguldak Kömür Havzasında Namur ve Westfal A ile İlgili Kömür Damarlarının Megaspor Etüdü ve Korelasyon Denemesi" (1969)
- **Erdinç Kipman'ın** "Sakarya Çamdağ (Kestanepınar-Yassıgeçit Köyleri arası) Deniz Çökeltisi Demir Cevherinin Jeolojisi" (1970)
- **Ayhan Erdağ'ın** "Balıkesir - Çataldağ Granodiyoritinin (Güney Alanı) Jeoloji ve Petrolojisi" (1976), (Samime Artüz ile birlikte danışmanlık).[158]

Prof. Dr. Ahmet Can İbrahim Okay, 1973 yılında İstanbul Üniversitesi Mineraloji ve Petrografi Kürsüsü'nden emekli oldu ve 9 Kasım 1981'de İstanbul'da vefat etti. Evli ve üç erkek çocuk babası olan Okay, ailesine de büyük önem verirdi. En büyük oğlu Aral Okay, babasının izinden giderek jeoloji eğitimi aldı, Londra Üniversitesi'nde jeoloji okudu ve M.T.A. bursuyla Cambridge Üniversitesi'nde doktora yaptı. Ortanca oğlu Tuğrul Okay, İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Bölümü'nde asistan olarak görev yaptı. Küçük

[158] M. Namık Yalçın, "İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji Konusunda Tamamlanmış Doktora Tezleri ve Yer Bilimlerine Katkıları**", İstanbul Yerbilimleri Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, 2011, s. 9.

oğlu Oğuz Okay ise İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'nden Kimya Yüksek Mühendisi olarak mezun oldu ve TÜBİTAK bursuyla Viyana'da doktora çalışmalarını sürdürdü. Prof. Dr. Okay'ın hem kapsamlı araştırmaları hem de yeni nesil jeologların eğitimine olan bağlılığı, kendisini Türk yerbilimleri alanının temel taşlarından biri haline getirmiştir.[159]

2.3.8. Kitapları ve Başka Yayınları[160]

- Okay, A. C. *Mineralogi*. İstanbul: İst. Üniv. Fen Fak. Kimya Enstitüsü Talebe Cemiyeti Neşriyatı No. 6, 1936.
- Okay, A. C. İbrahim. *Büyük Temir*. Türkistan Türk Gençler Birliği Yayını No. 2. 1936.
- Okay, A. C. "Kömür ve Teşekkülü Hakkında". İstanbul Halkevleri Yayımı, Konferanslar Serisi 2, Kitap 2. 1938.
- Okay, A. C. *Mineralogi*. Ders Kitabı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını No. 89, 1939.
- Okay, A. C. *Mineraloji Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No. 504, 1953.
- Okay, A. C. *Mineraloji*. Ders Kitabı. 1957.
- Okay, A. C. *Mineralbilim*. Ders Kitabı. İstanbul, 1967.

Makaleleri ve Araştırmaları

- A. C. İbrahim Okay, "Sporenformen aus dem Flöz Aegir des Ruhrgebietes," Neues Jahrbuch f. Mineralogie, Geologie etc. Beil. Bd. 67, Abt. B (1932): 447-449.
- Okay, A. C. İbrahim. "Sporenformen des Aegir-horizonts des Ruhr-Reviers." Dr. Ing. Tezi, Technische Universitaet zu Berlin, 1933.
- Okay, A. C. İbrahim. "Zonguldak kömürünün 'Büyük' ve 'Sulu' damarlarının Petrografi ve Kimya-Teknoloji yolları ile inceleme" / "Petrographische und chemisch-technologische Untersuchung der türkischen Steinkohle von

[159] Okay, **a.g.m.,** s. 42.
[160] **A.g.m.,** s. 42.

Zonguldak (Flöze Büyük und Sulu)". İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası, Seri B, Cilt IV, Sayı 3/4 (1939).

- Okay, A. C. "Zonguldak'ın Kozlu serisine ait Çay damarı kömürü üzerinde mikroskopla yapılan Kalitativ-Petrografik etüt" / "Mikroskopische qualitativ-petrographische Untersuchung der Kohle aus dem Flöz Çay der Kozlu Stufe von Zonguldak". M.T.A. Enst. Mecmuası, Yıl 9, Sayı 1/31 (1944).
- Okay, A. C. "Alemdağ, Karlıdağ ve Kayışdağ arasındaki bölgenin Jeolojisi ve Petrografisi" / "Geologische und Petrographische Untersuchung des Gebiets zwischen Alemdağ, Karlıdağ und Kayışdağ in Kocaeli (Bithynien, Türkei)". İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası, Seri B, Cilt XII, Sayı 4 (1947).
- Okay, A. C. "Şile, Mudarlı, Kartal ve Riva arasındaki bölgenin Jeolojik etüdü" / "Geologische Untersuchung des Gebiets zwischen Şile, Mudarh, Kartal und Riva in Kocaeli (Bithynien, Türkei)". İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası, Seri B, Cilt XIII, Sayı 4 (1948).
- Okay, A. C. "Sivas ile Tokat arasındaki bölgenin Jeoloji etüdü" / "Geologische Untersuchung des Gebiets zwischen Sivas und Tokat". İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası, Seri B, Cilt XX, Sayı 1.2 (1955).
- Okay, A. C. "Kayseri, Niğde ve Tuzgölü arasındaki bölgenin Jeoloji etüdü" / "Geologische Untersuchungen des Gebiets zwischen Kayseri, Niğde ve Tuzgölü". İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası, Seri B, Cilt XXII, Sayı 1.2 (1957)B. Ortak Araştırmalar
- Okay, A. C. İbrahim ve Artüz, Samime. "Die Mikrosporen Sporenformen der Steinkohlenflöze Domuzcu und Çay (Westfal A) in Zonguldak-Gebiet (Türkei)". Fortschritte in der Geologie von Rheinland und Westfalen 12 (Aralık 1964): 271-284.
- Prof. Dr. Okay'ın bilimsel çalışmaları, yayınlanmış eserlerinin yanı sıra, yaklaşık yirmi kadar yayımlanmamış araştırma raporunu da içermektedir. Bu raporların önemli bir kısmı Ankara'daki Maden Tetkik ve Arama (M.T.A.) Enstitüsü arşivlerinde bulunmaktadır.

2.3.9. Prof. Dr. Mecit İbrahim Okay

Prof. Dr. Mecit İbrahim Okay, 1904 yılında Rus İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinden Taşkent'te dünyaya gelmiş, hem bilim dünyasında hem de toplumsal alanda iz bırakmış seçkin bir akademisyen ve bilim insanıdır. Lise eğitimini Bursa'da tamamladıktan sonra, yüksek öğrenimini Almanya'da Berlin Üniversitesi'nde sürdürmüş ve 1932 yılında kimya alanında doktora çalışmalarını tamamlayarak doktorasını almıştır.[161] Türkiye'ye döndükten sonra akademik kariyeri hızla yükselen Okay, 1933 yılında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Tabii İlimler Fakültesi'nin Umumi Kimya Enstitüsü'ne Baş Asistan olarak atanmıştır. Bilimsel yetkinliği ve çalışmalarıyla 1937'de doçentlik unvanını elde etmiş ve 1942 yılında profesörlüğe yükselmiştir. Prof. Okay, aynı zamanda idari görevler de üstlenmiş; 1942-1944 yılları arasında Tabii İlimler Fakültesi Senato üyeliği ve 1944-1946 yılları arasında ise Tabii İlimler Fakültesi Dekanlığı görevlerini yürütmüştür. 1952 yılında Ankara Fen Fakültesi'nde kurulan Tatbiki Kimya Kürsüsü ve Enstitüsü'nün yönetimiyle görevlendirilmesi alanındaki liderliğini pekiştirmiştir.[162]

Prof. Okay'ın bilimsel araştırmalara olan bağlılığı uluslararası alana da uzanmıştır. 1954-1955 yıllarında Londra Üniversitesi Organik Kimya Enstitüsü'nde ve 1960 yılında Hamburg Üniversitesi Bitki Kimyası Enstitüsü'nde önemli bilimsel araştırmalar yapmıştır. Araştırmaları özellikle terpenler, eterik yağlar ve tabii reçineler alanlarında yoğunlaşmış olup, doktora ve habilitasyon tezlerinin yanı sıra yerli ve yabancı bilimsel dergilerde yayımlanmıştır. Ayrıca, Kimya alanında Türk bilim literatürüne önemli katkılar sunmuş, Anorganik Kimya, Organik Kimya ve Analitik Kimya üzerine üniversite öğrencileri için hazırlanmış ve yayınlanmış 7 adet telif eseri bulunmaktadır. Bu eserler arasında 1940 ve 1947 yıllarında yayımlanan inorganik ve organik kimya ders kitapları ile 1946 yılında Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi tarafından basılan "Kısa Organik Kimya" adlı eseri de yer almaktadır. Akademik ve araştırma katkılarının yanı sıra, Prof. Okay standardizasyon çalışmalarında da öncü bir rol oynamıştır. 1961 yılında TSE (Türk Standardları Enstitüsü) Laboratuvar Hazırlık Grubu Başkanlığına seçilmiştir. O tarihten itibaren bu

[161] "Prof. Dr. Mecit İbrahim Okay," **Standard Dünyasından Portreler**, s. 17. ÇKÖA
[162] **A.g.m.,** s. 17.

görevinin yanı sıra Kimya Hazırlık Grubu'nda da aktif olarak çalışmış ve birçok Teknik Komitede görev almıştır. Bu görevleri, Türkiye'de bilimsel bilginin sanayiye aktarılması ve ulusal standartların oluşturulması süreçlerine önemli katkılar sağladığını göstermektedir.[163]

Mecit İbrahim Okay'ın entelektüel profilindeki dikkat çekici bir diğer yön ise, kimya alanındaki temel ders kitapları yazarlığının yanı sıra, "Türk Amacı" dergisinin düzenli yazarlarından biri olmasıdır. Dergiye yaptığı katkılar, derginin kültürel birlik misyonuyla uyumlu olarak, ağırlıklı olarak diğer Türk topluluklarından yazar, şair ve aydınları tanıtmaya odaklanmıştır. Bu ikili profil, Türkçülük hareketine ilgi duyan ve destekleyen bireylerin entelektüel genişliğini ve çeşitli mesleki geçmişlerini ortaya koymaktadır. Bu durum, Pan-Türkizm'in yalnızca beşeri bilimler akademisyenleri veya edebiyatçılarla sınırlı bir ideoloji olmadığını, aynı zamanda bilimsel ve teknik disiplinlerden bireylerle de rezonans kurduğunu göstermektedir. Okay, Türk bilim hayatına kimya alanında önemli katkılarda bulunan bir Türkistanlı göçmen olarak tanımlanmıştır ve ağabeyi Ahmet Can İbrahim Okay (jeoloji) gibi Türkiye'deki çeşitli bilimsel disiplinleri zenginleştiren Türkistanlı aydınlar grubunun bir parçasıdır. [164] "Türk Amacı" dergisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkçülük ve Turancılık ideolojilerinin yayılmasında, Türkistan bağımsızlık mücadelesinin desteklenmesinde ve Türk diasporasının sesinin duyurulmasında kritik bir rol oynamıştır. Kısa yayın hayatına rağmen, bıraktığı entelektüel miras ve dönemin siyasi ve kültürel dinamiklerine dair sunduğu perspektifler açısından önemli bir yayın olmuştur.

Tablo 2.6: Mecit İbrahim Okay yayınladığı eserleri[165]

Yayın adı	Tarih	Basım evi
Türkiye'de Kızıl Çam	1940	Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi

[163] **A.e.,** s. 17-18., ÇKÖA
[164] Orhan Kavuncu, "Türkiye'deki Türkistanlılar," **Türk Yurdu**, Sayı: 308, Nisan 2013, s. 80-82.
[165] Prof. Dr. Mecit İbrahim Okay yayımladığı eserler. **(Çevrimiçi)** https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/vufind/Author/Home?author=Okay%2C+Mecit+%C4%B0brahim Son Erişim 3.06.2025

Kısa Organik Kimya	1946	Yüksek Ziraat Enstitüsü
Organik Kimya	1947	Kanaat Basımevi
Anorganik Kimya	1950	Ankara Ünv. Basımevi
Genel Ve Anorganik Kimya	1956	Ankara Ünv. Basımevi
Genel ve Tatbiki Kimya	1968	Gürsoy Basımevi
Kısa Analitik Kimya	1969	Ankara Ünv. Basımevi

2.3.10. Muharrem Feyzi Togay (1877-1947)

1877 yılında Kırım'da dünyaya gelen Muharrem Feyzi Togay, Türk Tatar kökenli önemli bir şahsiyettir. Bolşevik İhtilali döneminde kurulan kısa ömürlü Kırım Milli Cumhuriyeti'nde Eğitim Bakanlığı görevini üstlenerek aktif siyaset sahnesine çıkmıştır. Hayatı boyunca Türkçü-Turancı ideolojiyi benimseyen Togay, bu doğrultudaki çeşitli derneklerde aktif sorumluluklar almıştır. Fikirlerini yaymak amacıyla Cumhuriyet Gazetesi'nde yazılar kaleme almasının yanı sıra, dönemin önemli Türkçü ve Turancı yayınlarında da sıkça yer almıştır. Türkçülük-Turancılık Davaları olarak bilinen 1944 yılındaki yargılamalarda yargılanmış ve bir süre hapis cezası almıştır. Türk milliyetçiliği davasına adanmış bir ömür süren Muharrem Feyzi Togay, 1947 yılında vefat etmiştir.[166]

"Türk Amacı"nın yanı sıra, başta Cumhuriyet Gazetesi olmak üzere çeşitli gazete ve dergilere makaleleriyle katkıda bulunmuştur. Togay, Türk milliyetçiliği ve Türkçülük alanında son derece etkili bir figürdü. Özellikle genç nesiller arasında Türk birliği ve Turancılık fikrini aktif olarak savunmuştur. 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki yazıları, sık sık kritik jeopolitik konuları ele almıştır. Örneğin, Sovyet-Finlandiya Kış

[166] Serdar Kara, "1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı'nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansıması ve Bu Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler," **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 44, 2023, s. 365.

Savaşı'nı Finlandiya ulusu için "en kara gün" olarak nitelendirmiş, ancak aynı zamanda Finlandiya'nın nihai olarak toparlanacağına dair sarsılmaz inancını dile getirmiştir.[167]

Togay, Türkçülüğün önemli isimlerinden Yusuf Akçura üzerine yazılmış "Yusuf Akçura'nın Hayatı ve Eserleri" adlı biyografik eserin yazarıdır. Bu kitap, 1937'de hazırlanmış olmasına rağmen, Akçura'nın vefatından on yıl sonra, 1944'te yayımlanmıştır. Bu yayın, Togay'ın Yusuf Akçura ile olan yakın kişisel ve ideolojik bağını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, 1941 yılında TKB yayın serisi kapsamında "Türk Kültürünün Tarihi Seyri" adlı bir eser de kaleme almıştır.

Togay'ın katılımı, Türkistan mücadelesine derinden uzanmıştır. Türkistan Türk Gençler Birliği'nin halefi olarak 21 Temmuz 1941'de kurulan Türk Kültür Birliği'nin bir üyesiydi. 1943'te kurulan Türkistan Milli Hükümeti'nde aktif rol oynamıştır. Dahası, Mayıs 1942'deki önemli Adlon Toplantısı'na katılmış ve Sovyet savaş esirlerinden ulusal lejyonlar oluşturulması potansiyeli hakkında Alman yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca, Türkistan hareketindeki Veli Kayyum Han'ın liderliğiyle ilgili anlaşmazlıklar yaşayan bir grubun parçasıydı ve Zeki Velidi Togan'ın sıkı bir destekçisiydi.

Muharrem Feyzi Togay'ın "Türk Amacı"nın en üretken yazarı olması ve aynı zamanda Türkçü ve Türkistanlı göçmen hareketlerindeki derin ve aktif katılımı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Pan-Türkist hedeflerin ilerletilmesi için jeopolitik fırsatları kullanmayı amaçlayan oldukça sofistike ve ulusötesi bir ağı ortaya koymaktadır. Togay'ın merkezi rolü, "Türk Amacı"nın sadece kültürel bir dergi olmaktan çok daha fazlası olduğunu; daha geniş, ulus ötesi bir Türkçü gündem için stratejik bir iletişim kanalı olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Makaleleri hem Türkiye'deki kamuoyunu hem de Türk birliğine dair uluslararası algıları etkilemeyi amaçlamış, bu da dergiyi daha büyük bir siyasi ve ideolojik kampanyanın kritik bir bileşeni haline getirmiştir. Bu durum, küresel çalkantı döneminde entelektüel üretim ile jeopolitik strateji arasındaki karmaşık etkileşimi gözler önüne sermektedir.

[167] **A.g.m.,** s. 2.

2.4. TÜRKİSTAN KÜLTÜR DERNEĞİ

2.4.1. Derneğin Tarihçesi

Türkistan Kültür Derneği, 28 Mart 1952 tarihinde İstanbul'da resmiyet kazanmıştır. Bu kuruluş, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'deki Türkistanlı liderlerin yeniden örgütlenme çabalarının bir parçasıdır. Derneğin kurucuları arasında öne çıkan isimlerden biri, Doğu Türklüğünün ender bilim ve siyaset adamlarından Zeki Velidi Togan'dır. Togan, daha önce Almanya'da kurulan Türkeli Komitesi'ne destek vermiş, ancak orada yaşayan Türkistanlı sayısının azlığı nedeniyle bu komitenin uzun ömürlü olamadığını görmüştür. Türkiye'deki siyasi ortamın Demokrat Parti iktidarıyla birlikte büyük ölçüde rahatlaması, dış Türklerle ilgili bir kurum oluşturma konusundaki zorlukları ortadan kaldırmış ve Togan'ı Türkiye'de yeni bir dernek kurmaya teşvik etmiştir. Derneğin kurucuları arasında Togan'ın yanı sıra Murat Haliloğlu, Erali Sundubay, Adnan Özbek, Ahad Bikkul, Sabırcan Öztürk gibi isimler ile 1920'li yıllarda Türkistan'daki siyasi örgütlenmeye yardımcı olan eski milletvekili İsmail Hakkı Soysallıoğlu da bulunmaktaydı. Bu durum, derneğin tecrübeli ve tanınmış şahsiyetler tarafından kurulduğunu göstermektedir.

Türkistan Kültür Derneği, adından da anlaşılacağı üzere öncelikli olarak bir kültür müessesesi olarak konumlanmıştır. Derneğin 33 maddeden oluşan nizamnamesinin 3. maddesi, temel hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır: Kültürel Mirasın Korunması ve Yayılması: Türkistan'ın kültürü, tarihi, edebiyatı ve folkloruyla ilgilenmek, bu alanlardaki çalışmaları teşvik etmek ve ilgili bilgileri yaymak temel amaçlardandır. Bu madde, derneğin Türkistanlıların kültürel kimliklerini yaşatma ve gelecek nesillere aktarma misyonunu vurgulamaktadır. Türkistan Türkleri arasında tanışma ve yardımlaşma duygularının genişlemesine çalışmak, derneğin sosyal boyutunu oluşturmuştur. Bu, özellikle muhacir Türkistanlıların yeni vatanlarındaki adaptasyon süreçlerine destek olmayı içermektedir. Eğitim amacıyla veya mülteci sıfatıyla Türkiye'ye gelen Türkistanlılarla ilgilenmek ve onların Türkiye'nin kültür ve yardım müesseselerinden faydalanmalarını sağlamak da derneğin önemli bir

göreviydi. Ancak dernek, doğrudan bir yardım müessesesi olmadığını, ancak mevcut kültür ve yardım müesseselerinden istifade hususlarında aracı olacağını belirtmiştir. Örneğin, Hindistan'dan Türkiye'ye yerleştirilmesi kararlaştırılan 1800 kadar Türkistanlının iskan sorunları konusunda ilgili zevatın fikir ve mütalaalarını alarak aydınlatıcı çalışmalar yapmayı planlamıştır. Bu amaçlara ulaşmak için dernek, konferanslar ve toplantılar düzenlemiş, bilimsel tebliğler sunmuş, milli kültürü öğretmek amacıyla gece kursları açmış ve kültürel yayınlar yapmıştır. Özellikle, muhacir Türkistanlıların farklı yabancı kültür ortamlarında eriyip yok olmalarını engellemeyi ve çocuklarını Türkistanlı olarak yetiştirmelerini sağlamayı hedeflemiştir.[168]

Derneğin çalışma planında önemli bir yer tutan konulardan biri de "edebî dil meselesi" olmuştur. Sovyet Rusya tarafından Ulu Türkistan sahasında Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen, Karakalpak, Uygur, Başkurt ve Tatar lehçelerinde 8 müstakil edebi dil yaratılması ve bunların Rus harfleriyle ayrı ayrı yazılması, Türkistanlılar arasında bir parçalanma yaratmıştı. Dernek, bu anarşiye son vermek amacıyla, Türkiye Türk alfabesini (bazı işaretler ilavesiyle) tek bir alfabe olarak benimsenmesi ve lehçeleri birbirine anlaşılır hale getirecek müşterek imla kaidelerinin Türkiye'deki ilim müesseselerinde işlenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, dil birliği üzerinden milli kimliğin güçlendirilmesi çabasını yansıtmaktadır. Dernek ayrıca, milli ahlakın korunması meselesine de büyük önem atfetmiştir. Zaman geçtikçe muhacir Türkistanlılar arasında milli ahlakın değişmesi ve ahlaki tereddiye girme riski karşısında, dernek Türkistan Türklerinin milli karakterlerini ve ahlaki faziletlerini ön plana çıkaran popüler eserler neşretmeyi düşünmüştür. Bu bağlamda, Manas, Köroğlu, Korkut, Edige gibi destan kahramanlarının yanı sıra, Urak-Mamay, Barak Batır, Kinesarı, Mustafa Çokayoğlu, Çolpan gibi milli kahramanların hayatlarını ve mücadelelerini tanıtan küçük broşürler basmayı planlamıştır.[169]

Türkistan Kültür Derneği, tüzüğünde siyasetle meşgul olmayacağını açıkça belirtmiştir. Bu durum, muhtemelen Türkiye'deki resmî kurumların olası tutum

[168] "Türkiyede Türkistan Kültür Derneği," **TÜRKELİ dergisi,** Sayı: 6, 1952, s. 21-23.
[169] Türkistan Kültür Derneği İdare Heyeti, "Türkistan Kültür Derneğinin Çalışma Plânı," **TÜRKELİ**, Sayı: 7, 1952, s. 8, 26-29.

değişiklikleri göz önüne alınarak yapılmış stratejik bir tercihti. Dernek, memleketi veya ayrı kavimleri temsil davasında olamaz, sadece milli kültür ve yardımlaşma işlerinde kendi üyelerini temsil ederdi. Ayrıca, dernek üye sayısını artırmak için özel bir çaba sarf etmeyeceğini de ifade etmiştir. Zeki Velidi Togan, bu tutumunu, "Türkistan ve Azerbaycan'ı Öğrenme Enstitüsü" girişiminde olduğu gibi, halk desteğini arkasına alamayacağını bildiği için, derneğin tabanını genişletmek amacıyla üye sayısını artırmak gibi bir kaygısının olmayacağı ifadesini, yeni derneğin tüzüğüne özellikle koymasıyla göstermiştir. Ancak, dernek Zeki Velidi Togan'ın dış dünyada yeterli halk desteğine sahip olamaması ve "Başkurdistan, Tataristan'dan ayrı bir bölgedir ve Türkistan'ın bir parçasıdır" şeklindeki fikirlerinin Türkistanlılar tarafından benimsenmemesi nedeniyle istediği etkinlikte politik çalışma yapma şansı bulamamıştır. Togan'ın üniversite hocası olması nedeniyle dernek başkanlığına Murat Haliloğlu getirilmiştir. Derneğin çalışmalarından geriye kalan tek belge, Togan tarafından verilecek "Türkistan'a ve Rusya Müslümanlarına Dair Son Senelerdeki Garp Neşriyatı" konulu bir konferans davetiyesidir. [170] Ancak Türkistan Kültür Derneği çalışmalarını sürdürememiş ve kısa bir süre sonra faaliyetlerine son vermiştir. Bu dernek Zeki Velidi Togan'ın dış Türklerle ilgili siyasi platformda yaptığı son deneme olmuştur. Sonuç Türkistan Kültür Derneği, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Türkistanlıların kültürel ve kimliksel varlıklarını koruma çabalarının önemli bir temsilcisi olmuştur. Zeki Velidi Togan gibi entelektüel bir liderin öncülüğünde kurulan dernek, dil, tarih, folklor ve ahlaki değerlerin muhafazasını temel amaç edinmiştir. Ancak, siyasi ortamın dinamikleri, halk desteği eksikliği ve belirli entelektüel görüşlerin diasporada yeterince karşılık bulamaması gibi nedenlerle dernek, ömrünü kısa tamamlamıştır. Buna rağmen, Türkistanlıların kimlik mücadelesinde bir dönemeci temsil eden bu kuruluş, sonraki dernekleşme çabalarına (örneğin, 1954'te kurulan Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği ve 1984'te yeniden kurulan Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği) zemin hazırlamış ve bu alandaki sürekli arayışın bir göstergesi olmuştur.

[170] Ahat Andican, **a.g.e.,** s. 485.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

XX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TÜRKİSTAN CEMİYETLERİ

3.1. Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği

3.1.1. Derneğin Tarihçesi

Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği (ATYD), 20. yüzyılın başlarında başlayan ve Orta Asya coğrafyasındaki siyasi çalkantılarla derinleşen Türkistanlı göç hareketlerinin Türkiye'deki somut bir tezahürü olarak öne çıkmaktadır. 9 Mayıs 1952 tarihinde resmiyet kazanan bu dernek, hem göçmen topluluğunun sosyal ve kültürel entegrasyonunu sağlamayı hem de anavatan Türkistan'ın bağımsızlık davasını Türkiye ve uluslararası platformlarda canlı tutmayı amaç edinmiştir. Dernek, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkistan diasporasının kimlik muhafazası, dayanışma pratikleri ve ulusal mücadeledeki rolünü anlamak için örnek vaka çalışması sunmaktadır. ATYD'nin kuruluşu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusyası'nın, akabinde Sovyet ve Komünist Çin rejimlerinin Türkistan toprakları üzerindeki işgali ve uyguladığı baskı politikaları neticesinde başlayan zorunlu göç dalgalarının bir sonucudur. Özellikle 1950'li yıllarda Afganistan üzerinden gelen yoğun Türkistanlı göçmen akını, Adana'da güçlü bir Türkistanlı nüfusunun oluşmasına ve cemiyetleşme ihtiyacının doğmasına zemin hazırlamıştır. Derneğin kuruluşu, 1951 yılında Bayhan Alper'in evinde yapılan toplantıyla şekillenmiş ve temelini, güncel kazançlarını zorlukla temin eden ancak inançlı ve milliyetçi bireyler atmıştır. Bu durum, Türkiye'deki ilk Türkistanlı dernekleşme girişimlerindendir. Dernek, 9 Mayıs 1952'de "Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği" adıyla resmen kurulmuştur. Kuruluş döneminde derneğin ikametgahı şimdilik Ulucami Mahallesi 16. Sokak No. 45 olarak belirlenmiştir. Daha sonra Sinanpaşa Mahallesi 441. Sokak No. 112 adresinde faaliyet göstermiştir.[171]

[171] Ahat Andican, **a.g.e.,** s. 489. / "Derneğin Tarihçesi", **ATYD Haber Bülteni**, 1970, s. 1. ÇKÖA.

Derneğin tüzükte belirtilen temel gayeleri, topluluğun hem iç dayanışmasını hem de dışa dönük misyonunu yansıtmaktadır: "Türkistanlılar arasında tesanüdü (dayanışmayı), maddî manevî yardımlaşmayı temin, Türkistanlıların kültürel gelişmelerini sağlamak, Türkistan'ı tarihî, içtimaî, dinî, edebî ve millî cihetlerden tanıtmak". Bu gayeler, yeni bir coğrafyada kültürel kimliği koruma, nesiller arası aktarımı sağlama ve anavatanın siyasi statüsüne ilişkin farkındalık yaratma çabalarının altını çizmektedir. ATYD'nin kurucu kadrosu, topluluğun önde gelen isimlerinden oluşmuştur: Diş Tabibi Rasih Özgen, Avukat Cevdet Akçalı, "Türkistanlıların anası" olarak bilinen Rabi Yoldaşcan, Bayhan Alper, Hacı Osman Çağatay, Abdullah Taşpolat, Abdurrahim Öz, Ahmet Kutsi Erdoğan, Hacıbay (Babacan) Erol, Bedri Hucent, Abdulhafiz Kırgız ve Murat Cengiz.[172] Bu kurucular, derneğin ilk yönetimini oluşturmuş ve Adana başta olmak üzere çevre il ve ilçelerdeki Türkistanlıların derneğe üye kayıtlarını başlatmışlardır. İlk ikametgâh, kurucu Ahmet Kudsi Erdoğan'ın tahsis ettiği bir oda olmuştur. Derneğin iç yapılanması, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetleme Kurulu ve Haysiyet Divanı gibi organlarla sağlanmıştır. Yönetim kurulu seçimleri, başlangıçta yıllık iken, 1972'deki tüzük değişikliğiyle iki yılda bir yapılmaya başlanmıştır. [173] Üye aidatları, derneğin finansal sürdürülebilirliğinin temelini oluşturmuş ve üyelerden düzenli ödeme yapmaları, yardım kampanyalarına katılmaları beklenmiştir. Ayrıca, üye olmayanların derneğe girişinin kısıtlanması ve üyelik kartı zorunluluğu gibi düzenlemelerle iç disiplin ve aidiyetin pekiştirilmesi hedeflenmiştir.

Dernek, Türkistan kültürünü yaşatma ve tanıtma konusunda öncü bir rol oynamıştır. 13 Aralık Türkistan Günü: 1917'de kurulan Hokand Cumhuriyeti'nin yıl dönümü olan 13 Aralık, dernek tarafından "Türkistan Günü" olarak kabul edilmiş ve coşkuyla kutlanmıştır.[174] Bu kutlamalara Adana, Mersin, Tarsus ve Ceyhan'dan gelen Türkistanlılar ile milliyetçi kuruluşlar iştirak etmiştir. Törenlerde Atatürk'ün ve Türkistan milli şairi Çolpan'ın vecizeleri asılmış, milli kıyafetler sergilenmiş, Türkistan büyüklerinin ve şehirlerinin resimleriyle salonlar donatılmıştır. Dernek,

[172] "Derneğin Tarihçesi", **ATYD Haber Bülteni**, 1970, s. 2. ÇKÖA
[173] "Tüzük", **ATYD Haber Bülteni**, Sayı: 7, 27 Kasım 1972, s. 1-3. ÇKÖA
[174] "13 Aralık", **ATYD Haber Bülteni**, Sayı: 2, 20 Ocak 1969, s. 1. ÇKÖA

Birleşmiş Milletler'in belirlediği "Esir Milletler Haftası"na paralel olarak, her yıl temmuz ayının son haftasında anma programları düzenlemiştir. Bu etkinliklere İsa Yusuf Alptekin, Dr. Salih İsmail Erkinkol, Dr. Ahmet Naim Öktem ve Şerafeddin Yücelden gibi Türkistan davasının önemli şahsiyetleri davet edilerek Türkistan'daki esaretin dünya kamuoyuna duyurulması hedeflenmiştir.[175] Dernek, Türkistan tarihi, kültürü ve milli mücadelesini üyelerine ve kamuoyuna duyurmak amacıyla düzenli kültür geceleri tertip etmiştir. Bu gecelerde milli kıyafetler sergilenmiş ("Milli Kıyafet Köşesi"), milli oyunlar oynanmış ve türküler söylenmiştir. Büyük Önder Atatürk'ün ölüm yıl dönümü (10 Kasım) münasebetiyle anma törenleri düzenlenmiştir. Münevver Kari ve Ali Şir Nevai gibi Türkistan'ın önemli şahsiyetleri de özel gecelerle anılmıştır. Geleneksel hale gelen kır gezileri düzenlenmiş, Türkistanlıların ailece katılımıyla piknikler yapılmış, milli yemek pilav yenmiş ve çeşitli eğlenceler tertip edilmiştir. Dernek, üyelerinin ve ihtiyaç sahibi Türkistanlıların maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Hasta ziyaretleri yapılmış, vefat eden üyeler için Kur'an-ı Kerim ve mevlit okutulmuştur. Mersin'de temsilcilik açılarak bölgedeki Türkistanlılara ulaşılmış, maddi yardımlar ve giyim eşyası gibi destekler sağlanmıştır.[176]

1971 Bingöl depremi sonrası toplanan 550 lira depremzedelere bağışlanarak derneğin sosyal duyarlılığı gösterilmiştir. Sinanpaşa Mahallesi'nde bir Türkistanlının verdiği arsaya Türkistanlılar Camii inşa edilmiş ve cemaatin artmasıyla genişletilmiştir. Amerika'daki dernek üyelerinden cami onarımı için nakdi yardımlar alınmıştır. Dernek, gençlerin milli bilincinin güçlendirilmesine ve eğitimlerine büyük önem vermiştir. Maddi desteğe ihtiyaç duyan Türkistanlı öğrencilere burs, yurt imkanları ve ders materyali desteği sağlanmıştır. Derslerinde zayıf olanlar için kurslar açılmıştır. Gençlik Kolları da dernek faaliyetlerine destek olmuş, "Türkistan Gençlik Sesi" adlı bir duvar gazetesi çıkarmıştır. Milli oyunlar ekibi oluşturma çalışmaları yürütülmüş, 13 Aralık Türkistan Günü etkinliklerini yapılmıştır.[177]

Dernek, Türkistan'ın işgaline ve Türk milletinin yaşadığı zulme karşı net bir duruş sergilemiştir. Rus ve Çin'in "büyük düşman" olduğu, "zulüm, ikiyüzlülük" ve

[175] "Esir Milletler Haftası", **ATYD Haber Bülteni**, Sayı: 26, 25 Ağustos 1970, s. 1-2.
[176] "1968-1969 yılına ait faaliyet raporu", **ATYD Haber Bülteni**, 1970, s. 1.
[177] **ATYD Haber Bülteni**, Adana, 18.1.1971, Sayı: 28, s. 2-3. ÇKÖA

“insanları birbirine düşürme siyasetleri” sıkça vurgulanmıştır. Kosigin Protestosu (1966): 19 Aralık 1966 tarihinde Sovyet Başbakanı Aleksi Kosigin'in Türkiye ziyareti sırasında Ankara'ya giden on üç Türkistanlı'nın protestosu, derneğin milli dava konusundaki kararlılığını simgelemektedir. Bu olay, Türk ve dünya kamuoyunda geniş yankı uyandırmış, Türkistan'daki esarete dikkat çekmiştir. KGB arşivlerinde Adana derneğinin “aşırı anti-sovyet Abdulhamit Koçar ve Bedri Hucent” tarafından yönetildiği ve Sovyet yönetimi için endişe kaynağı olduğu belirtilmiştir.[178]

Türkistan davasını uluslararası alanda duyurmak amacıyla İsa Yusuf Alptekin'in Londra ve Amerika gezileri desteklenmiş, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne muhtıra verilmesi gibi adımlar takip edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin “yegane müstakil Türk devleti” olarak kabul edilişi ve Türkistanlılara sağladığı “hürriyet havası” için minnettar olunduğu sıkça ifade edilmiştir. Dönemin Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in dış Türklerle ilgili beyanları, derneğin büyük sevinç ve heyecanla karşıladığı bir gelişme olmuştur. [179] Dernek, Türkiye Kuvayi Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Türkistanlılar Karşıyaka Şubesi gibi milliyetçi kuruluşlarla yakın iş birliği içinde olmuş, milli mücadele ruhunun yaşatılmasına katkı

[178] 13 Türkistanlı'nın Aleksi Kosigin'i protesto eyleminin basına yansımaları, dönemin gazetelerinde geniş yer bulmuştur. “Adalet” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 1. ve 7. sayfalarında olaya yer verirken, “Akşam” gazetesi de aynı tarihte 1. ve 7. sayfalarında Kosigin'in gelişini ve protestoyu haber yapmıştır. “Cumhuriyet” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 1. sayfasında “Sovyet Başbakanı Ankara'da / Kosigin'e Lehte ve Aleyhte Gösteriler Yapıldı” başlığıyla olayı duyurmuştur. “Dünya” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 7. sayfasında “S. Rusya Başbakanı Kosigin Ankara'da / Macar Bayrakları” başlığı altında Türkistanlı göçmenlerin eylemine değinmiştir. “Hürriyet” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 1. sayfasında “Kosigin ile Resmi Temaslar Başladı / Durumu Şüpheli 9 Kişi Nezarete Alındı” başlığıyla güvenlik tedbirlerini ve nezaret altına alınan Türkistanlıları aktarmıştır. “Milliyet” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 1. sayfasında “Alanda On Türkistanlı Gösteri Yapmak İstedi” başlığıyla polisin müdahalesini duyurmuştur. “Son Havadis” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 7. sayfasında “Aleyhteki Gösteriler” başlığı altında eylemi işlemiştir. “Tercüman” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 1. sayfasında “Kosigin Türkiye'ye Geldi / Rus Başbakanı aleyhinde hava alanında nümayiş yapmak istediler” ifadelerine yer vermiştir. “Ulus” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 1. sayfasında “Aleksi Kosigin Dün Ankara'ya Geldi / Beş Kişi Nezaret Altına Alındı” başlığıyla olayı duyurmuş, 22 Aralık 1966 tarihli 7. sayfasında ise “Sovyet Başbakanı Kosigin'in Ankara ya gelişi dolayısıyla Esenboğa hava alanında ellerinde Rusya aleyhinde döviz bulunduğu için nezaret altına alınan On üç Türkistanlı serbest bırakılmıştır” bilgisini paylaşmıştır. “Yeni Gazete”, 21 Aralık 1966 tarihli 7. sayfasında “Aleyhte Gösteri” başlığıyla Ulus meydanındaki eylemi aktarmıştır. “Yeni İstanbul” gazetesi, 21 Aralık 1966 tarihli 1. ve 7. sayfalarında “Polis On Üç Türkistanlıyı Nezarete Aldı” başlığıyla, milli kıyafetli Türkistanlıların Kosigin'e esir Türkleri hatırlatma çabalarını ele almıştır. Aynı gazetenin 22 Aralık 1966 tarihli 10. sayfasında da konuyla ilgili ek haberler yer almıştır. Bkz. Çağatay Koçar, **XX. Yüzyıl Türkistan Tarihinin Önemli Olayları ve Şahsiyetleri**, Bengü yayınları, 2024 Ankara, s. 142-149

[179] “Dönemin Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in dış Türklerle ilgili demeci bizleri sevindirdi“, **ATYD Haber Bülteni**, Adana, 10.12.1971, Sayı: 2, s. 3. ÇKÖA

sağlamıştır. Yayın Faaliyetleri ve İletişim Stratejisi Dernek, iç ve dış iletişimindeki en önemli araç olarak "Haber Bülteni"ni kullanmıştır. 15 Kasım 1968'de yayınlanmaya başlayan bülten, derneğin faaliyetlerini, çeşitli haberleri ve önemli duyuruları üyelere ve Türkistan davasına ilgi duyanlara ulaştırmıştır. Bültenin, dış ülkelerdeki Türkistanlılar tarafından da ilgiyle beklendiği belirtilmiştir. Cevdet Akçalı, Bedri Hucent, Bayhan Alper, Yusuf Yasa gibi isimler bültenin hazırlanmasında görev almıştır. Dernek, "Eslek" (1940'lı yıllar) ve "Bulak" (1959) gibi dergi ve bültenler çıkarmış, 2005 yılında ise "Güzel Türkistan" dergisini yayımlamıştır. "MİLLİ TÜRKİSTAN" dergisinin yayınlandığı ve dernekten temin edilebildiği bilgisi verilmiştir. Ancak, "HÜR TÜRKİSTAN" adlı gazetenin ilgisizlik yüzünden kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı üzüntüyle duyurulmuştur. Karşılaşılan Zorluklar, Direnç ve Miras Dernek, faaliyetlerini sürdürürken maddi imkansızlıklar ve üyelerin zaman zaman ilgisizliği gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Ancak bu zorluklara rağmen dernek, "birlik ve beraberlik", "vatan sevgisi", "fedakârlık" gibi milli ve manevi değerleri sürekli vurgulamıştır. "Yığlama Yurdum Egerçi Bu Küninde Yok Bahar / Kelgusi Künlerde Bahtın Yıldızı Parlap Yanar" gibi milli şiirlerle özlem ve umut dile getirilmiştir. "Düşmanın içimize sokmak isteyeceği bölücülerden, fitnecilerden sakınmamızın başlıca şart olduğunun bilinmesi" vurgusuyla iç birliğin önemi belirtilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sırasında dernek binası bombalanmış ve yakılmış, dernek faaliyetleri durdurulmuştur. Ancak dernek, 1988'de "Ali Şir Nevai Derneği" adı altında yeniden faaliyete geçmiş ve bugünkü "Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği" ismini alarak varlığını sürdürmüştür. Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkistanlı göçmenlerin kimliklerini, kültürlerini ve milli davalarını yaşatma mücadelesinde merkezi bir rol oynamıştır. Dernek, Türkiye'nin göçmen politikaları, Soğuk Savaş dönemi dış ilişkileri ve sivil toplumun toplumsal ve siyasi yaşamdaki çok boyutlu rolü açısından değerli bir perspektif sunmaktadır. Derneğin çabalarıyla yetişen birçok Türkistanlı akademisyen, doktor, mühendis ve farklı meslek gruplarından bireyler, Türkistan diasporasının Türkiye'deki başarı hikayesini oluşturmaktadır.[180]

[180] Yarkın Koçar, "20. Yüzyılda Türkistan'dan Çukurova'ya Göç Hareketleri ve Adana'daki Türkistanlıların Faaliyetleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXV/2 (2020), s. 509-510.

Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin “Haber Bülteni”, derneğin çeşitli tarihlerde yayımladığı bir iletişim aracı olup, kurumun faaliyetlerini, iç işleyişini, kültürel etkinliklerini ve milli davaya ilişkin gelişmeleri üyelerine ve kamuoyuna duyurma amacı gütmüştür. Bülten, dernek yaşamının kronolojik bir kaydını sunarak, hem geçmiş dönemlerdeki önemli olayları belgelemekte hem de derneğin misyonunu ve hedeflerini yansıtmaktadır. Aşağıda, Haber Bülteni'nde yer alan önemli olayların kronolojik bir dökümü ve bülten içeriğinin kategorize edilmiş bir analizi sunulmuştur.

Tablo 3: ATYD Haber Bültenindeki haberlerin kronolojik tablosu

Tarih	**Olay**
1968	
27 Kasım	Derneğin kurucularından Hacıbay Erol (Babacan) vefat etti.
28 Kasım	Hacıbay Erol toprağa verildi.
3 Kasım	Dernek bünyesinde kurulmuş bulunan “Gençlik Kolu”nun 1968-1969 devresi genel kurul toplantısı yapıldı. Yusuf Yasa başkanlığa seçildi.
23 Ekim	Dernek bünyesinde kurulan Okutma Kolu tüzüğünün bazı maddelerinin değiştirilmesi kararı alındı.
15 Kasım	Derneğin ilk haber bülteni yayımlandı.
13 Aralık	Türkistan Muhtariyet Günü coşkulu bir şekilde kutlandı
1969	
2 Ocak	Okutma Kolu yönetim kurulunun feshine ve geçici olarak beş kişilik bir komisyon kurulmasına karar verildi.
16 Şubat	Münevver Kari gecesi düzenlendi.
24 Şubat	Derneğe gelir sağlamak ve masrafları önlemek amacıyla teksir makinesi alınmasına karar verildi.

26 Ocak	Türkiye Kuvayimilliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Karşıyaka Türkistanlılar Şubesi'nin 1969 yılı kongresi yapıldı. Mirza Taşkent şube başkanlığına seçildi.
1 Haziran	Yıllık kır gezisi (pilav günü) Kozan yolu üzerinde düzenlendi.
4 Temmuz	Güney Vietnam Maslahatgüzarı Le Van Key derneğe nezaket ziyaretinde bulundu.
30 Temmuz	Esir Milletler Haftası büyük bir toplantıyla kutlandı.
31 Temmuz	Aziz Kerki feci bir trafik kazasında vefat etti
1 Ağustos	Alimcan Subutay trafik kazası sonucu vefat etti.
3 Aralık	Dernek kurucularından Mevlana Nasreddin Şükri Adana'da vefat etti.
1970	
26 Şubat	Mevlana İsmail Kulu kazasında vefat etti.
10 Mart	Türkistan'ın büyük mücahidi Şir Mehmet Bek vefat etti
3 Mart	Avukat İlhan Musabay İstanbul'da vefat etti.
15 Şubat	Milliyetçi yazar Ahmet Kabaklı "Millet Ve Mabet" adlı bir konferans verdi.
8 Mart	Nur Mehmet Bek'in çocuklarının sünnet düğünü vesilesiyle dernek lokalinde toplantı yapıldı.
25 Temmuz	Zeki Velidi Togan İstanbul'da vefat etti.
26 Ağustos	Polat Turfani İstanbul'da vefat etti.
2 Temmuz	Abdullah Güngör ile Hacı Nadir Taşkent'in kerimesi evlendi
9 Temmuz	Ahmet Öztürk ile Celaleddin Bakı'nın çocukları sünnet edildi
17 Ağustos	Dr. Maksut Dey Adana'ya gelerek derneği ziyaret etti.
20 Ağustos	Fettah Akın'ın kerimesi Enise ile Nadir Akın ve Halide ile Turan Akın çifte düğünle evlendi.
27 Ağustos	Abdullah Şir Nevai'nin kızı Gülşen ile İsmet Yasa'nın düğünü yapıldı.
30 Ağustos	Şerif Parsa çocuklarını sünnet ettirdi.

1 Ekim	Derneğin Genel Kurul toplantısı yapıldı.
27 Aralık	Talebe Okutma Kolu Genel Kurul toplantısı yapıldı.
1971	
18 Ocak	Abdulgafur Özbek Adana'da vefat etti.
31 Ocak	Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Türkistanlı Mücahitler Şubesi'nin genel kurul toplantısı yapıldı.
10 Şubat	Bay Nazar Gayret Afganistan'da vefat etti.
12 Mart	Habip Sancan ile Zülfiye, Hacı Kasım Terkin'in hğrümə Gültekin ile Hatice Öztürk evlendi.
5 Mayıs	Muzaffer Beşağaç vefat etti.
23 Mayıs	Tarsus Karabucak ormanında kır gezisi tertip edildi.
30 Mayıs	Habibullah Rahman'ın çocuğunun sünnet düğününde Adana ve civarındaki Türkistanlılar bir araya geldi.
26 Temmuz	Esir Milletler Haftası münasebetiyle derneğe İsa Yusuf Alptekin, Dr. Salih İsmail Erkinkol, Dr. Ahmet Naim Öktem ve Şerafeddin Yücelden davet edildi.
28 Temmuz	Atatürk anıtına çelenk konuldu ve Milliyetçi Öğretmenler Derneği ziyaret edildi.
1972	
3 Ocak	Kuvayi Milliye Mücahit ve Gaziler Cemiyeti Türkistanlılar Şubesi'nde bir toplantı düzenlendi.
1 Şubat	Cemiyet üyesi Cuma Bey vefat etti.
13 Şubat	Cemiyetin Talebe Okutma ve Burs Verme Kolu yıllık Genel Kurul toplantısı yapıldı.
1975	
4 Mayıs	Derneğin olağan Genel Kurul toplantısı yapıldı. Bayhan Alper dernek başkanlığına seçildi.
17 Mayıs	Hacı Yoldaş Endican vefat etti.
1977	
16 Haziran	Şeker Bayramının ikinci günü bayramlaşma yapıldı.
5 Ağustos	A. Aziz Bek ile Hatice evlendi.

1 Ağustos	Şerafet Beşağaç vefat etti.
6 Ağustos	Selahmettin Dinçkut trafik kazasında vefat etti.
1978	
4 Mayıs	Derneğin olağan genel kurul toplantısı yapıldı. Abdulhamit Koçar başkanlığa seçildi.
4 Haziran	Geleneksel kır gezisi düzenlendi.
Mayıs	Abdurrahim Bey vefat etti.

Tablo 3.1: Haber Bülteni İçerik Kategorizasyonu Tablosu

Kategori	**Açıklama**	**Bültenlerden Örnekler / Vurgular**
Yönetim ve İç İşleyiş	Genel kurul toplantıları, yeni yönetim kurulu seçimleri, tüzük değişiklikleri, üyelik işlemleri, aidat duyuruları, mali raporlar (gelir-gider).	"Derneğimizin olağan genel kurul toplantısı 4.5.1978 pazar günü kalabalık üyelerimizin izlenimi içirisinde yapılmiştir". "1975 YILI GENEL KURUL TOPLANTISI". "Üye aidatlarının bir Lira verine 2.50 kuruş olmasına". "Derneğimizin yıllık geliri ekli listede görüleceği aidat ve teberrüler olmak üzere (7591) lira (55) kuruş"
Kültürel ve Milli Etkinlikler	Türkistan Günü, Esir Milletler Haftası kutlamaları, kültür geceleri, milli oyunlar, anma törenleri (Atatürk, Münevver Kari, Ali Şir Nevai),	"13 ARALIK Türkistan günü münasebetiyle Adana, Mersin, Tarsus ve Ceyhan'dan gelen Türkistanlılarla milliyetçi kuruluşların katıldığı bir toplantı yapılmıştır". "ESİR MİLLETLER HAFTASI" düzenlenmesi. "MÜNEVVER KARİ GECESİ" yapılması. "Ananevi kır

	Nevruz kutlamaları, kır gezileri.	gezimizin (PALAV GÜNÜ) bu inha cazip bir şekilde yapılmasına çalışılacaktır”
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma	Hasta ziyaretleri, cenaze ve taziye haberleri, maddi/manevi yardımlar, iş bulma destekleri, bayramlaşma toplantıları.	“ACİ BİR KAYIP: Dernek kurucularından... Hacıbay Erol'u kaybettik”. “Hasta olan iki yurttaşımıza 150 lira yardımda bulunulmuş”. “Ramazan Bayramı münasibetiyle Cemiyetimiz Semt Kütüphanesinde Bayramın ikinci günü tertiplenen Bayramlaşma çok samimi bir hava içerisinde... devam etmiştir”
Eğitim ve Gençlik Faaliyetleri	Talebe Okutma Kolu çalışmaları, burs imkanları, kurslar (İngilizce), gençlik kolu faaliyetleri, öğrencilerin başarıları.	“Talebe Okutma Kolu çalışmalarını güçlendirmeğe çalışılacaktır”. “Derneğimiz Gençlik Kolu tarafından dernek dershanesinde verilmekte olan İngilizce kurslarına devam edilmektedir”.
Milli Dava ve Siyasi Mesajlar	Türkistan'ın işgali ve bağımsızlık mücadelesi, Rus/Çin politikalarının eleştirisi, protesto haberleri, milli birlik ve dirilik çağrıları.	“Büyük Türk ülkesi, Türkistan, Çarlık Rusyası tarafından silah kuvvetiyle işgal edilmiş... bir sömürge haline sokulmuştur”. “Milli kurtuluşumuz: Düşmanın daima düşman olduğunu unutmamak”. “On üç Türkistanlı, Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksi Kosigin' in Türkiye ye yapacağı resmi ziyaretini protesto etmek amacıyla Ankara' ya gitmesidir”

Dış İlişkiler ve Ziyaretler	Diğer Türkistanlı dernekler ve kuruluşlarla ilişkiler, yabancı ülkelerden gelen misafirler ve yetkililerin dernek ziyaretleri.	"Mersin komünizmle savaş derneği başkanı Galip Çaka'nın Komünizmin felaketleri... ilgiyle dinlenmiştir". "Amerika'da bulunan Türkistanlı kardeşlerimizin kurdukları TÜRK İSTANLILAR CELLİYETİ'nin sayın başkanı Dr.Maksut Dey... Adana'ya gelmiş ve Derneğimizin konuğu olarak kaldı"
Yayıncılık ve İletişim Organları	Haber bülteninin çıkarılması, diğer yayın organları (Milli Türkistan, Hür Türkistan, Bulak), yayınların içeriği ve amacı.	"Derneğimizin sesini duyurmak için tecrübe mahiyetinde çıkarılan haber bülteninin yurttaşlar arasında ilgi ile karşılanmasından cesaret alarak bunu daha geniş bir kadro ile çıkarmağa karar vermiş bulunuyoruz". "İstanbul'da yayınlanmakta olan HÜR TÜRKİSTAN adlı gazetede derneğimiz çalışmaları hakkında neşriyatta bulunmalarına çalışılacaktır"
Düğün ve Aile Haberleri	Üyelerin evlilikleri, sünnet düğünleri ve aile içi diğer önemli olaylar.	"Dernek başkanımız Abdulhamit KOÇAR'ın kızı Fergane KOÇAR ile Abdulaziz KUBİLAY'ın oğlu Gani KUBİLAY evlenmişlerdir". "Nimetcan Oğuz, cocuklarını milli anane, örf ve adete göre sünnet ettirmek için Adana'ya gelmiş"
Vefat Haberleri	Vefat eden üyelerin, kurucuların ve önemli şahsiyetlerin vefat	"ACİ BİR KAYIP: Dernek kurucularından, büyük insan, idealist ve milliyetçi Hacıbay Erol'u kaybettik". "Türkistanın büyük mücahidi şir Mehmet Bek'i kaybettik".

	haberleri ve anma mesajları.	
Genel Duyurular ve Çağrılar	Üyelere yönelik genel bilgilendirmeler, toplantı çağrıları, aidat hatırlatmaları, yardım talepleri.	"Siz üyelerin, Bütün TÜRKİSTANLILARIN ve TÜRKİSTAN severlerin hamilerini bekler. Başarılarımızda maddi ve manevi yardımlarını bekleriz".

3.1.2. ATYD Yayınları: "Bulak" ve "Eslek"

Dergileriyle Kimlik ve Direnişin Sesi ATYD) kurulduğu 1952 yılından itibaren Türkistan diasporasının kimliğini koruma, kültürünü yaşatma ve anavatan davasını duyurma misyonunu sadece dernek faaliyetleriyle sınırlı tutmamış, aynı zamanda süreli yayınlar aracılığıyla da bu misyonu geniş kitlelere ulaştırmayı hedeflemiştir. Bu yayınların başında, döneminin entelektüel ve milli ruhunu yansıtan "Eslek" ve "Bulak" dergileri gelmektedir. Bu mecmuatlar, yalnızca bilgi aktarım aracı olmakla kalmamış, aynı zamanda birer kimlik mücadelesi ve kültürel direniş platformu işlevi görmüştür. "Eslek": İlk Fısıltılar ve Müstear Kimlikler (1940'lar) "Eslek" bülteni, 1949 yılından bir iki yıl önce yayın hayatına başlamış, Türkistanlıların Anadolu'daki ilk süreli yayın deneyimlerinden biri olmuştur. "Eslek", Anadolu Türkçesi ile daktilo ile çoğaltılıp dağıtılmış olmasıyla, o dönemin kısıtlı imkanlarına rağmen bir iletişim ağı kurma gayretini ortaya koymaktadır. Bültenin "Bizge bizden bolganlar gerek!" (Bize bizden olanlar gerek!) ibaresini ön kapakta taşıması, Türkistanlılar arasındaki birlik ve dayanışma ihtiyacının ne denli güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifade, sadece bir etnik aidiyet çağrısı değil, aynı zamanda ortak bir kaderi paylaşan bir topluluğun içe dönük güç birliği arayışının da sembolüdür. "Eslek"in en dikkat çekici özelliklerinden biri, yazarlarının müstear (takma) isimler kullanmasıdır. Nezir Özcengiz *("Huydaş"),* Beyhan Alper *("Kardaş"),* Ahmet Kudsî Erdoğan *("Doğaner"),* Ömer Tanrıyar *("Tanrıkulu")* ve Bedri Hucent *("Hasta")* gibi isimlerin bu yöntemle yazılar

yayımlaması, iki farklı yoruma kapı aralamaktadır: Birincisi, yayın içeriğinin Sovyet karşıtı niteliği düşünüldüğünde, yazarların kimliklerini koruma ve olası tehditlerden kaçınma amacı gütmüş olmaları muhtemeldir. İkincisi, bu takma isimler, bir tür edebi ve kültürel kod oluşturarak, okuyucu kitlesiyle daha derin bir bağ kurmayı ve yayının "bizden" olduğu algısını pekiştirmeyi hedeflemiş olabilir.[181]

1959 yılında Adana'da milliyetçi-kültürel ağırlıkla yayın hayatına başlayan "Bulak" mecmuası, "Eslek"ten devraldığı mirası daha kurumsal bir zemine taşımıştır. Mecmua, iki devrede toplam on sayı yayımlanmıştır. Yarkın Koçar, mecmuanın ilk yayın döneminin 20 Mart 1959'da başladığını ve kesintisiz olarak 30 Eylül 1959'a kadar sürdüğünü belirtmektedir. Bu ilk devrede toplam yedi sayı yayımlanmıştır. İkinci dönem ise üç yıllık bir aranın ardından 15 Ocak 1962'de sekizinci sayısıyla yeniden başlamış ve 15 Nisan 1962'deki onuncu sayısına kadar devam etmiştir.[182] Bedri Hucent'in sahipliğinde, Ahmet Türkeli'nin sorumlu müdürlüğünde çıkan "Bulak", daha sonra Tufan Aysalan ve Özcan Yoldaşcan gibi isimlerin de yazı işleri müdürlüğünü üstlendiği bir yayın olmuştur. [183] "Bulak"ın yayın amacı, "Niçin Çıkıyoruz" başlıklı yazısında net bir şekilde belirtilmiştir: *"Türk'e has meziyetleri, örf ve âdetleri anlatmak için menbaını milliyetçi gençlerimizin kalplerindeki fikir, heyecan ve ilhamların teşkil ettiği Bulak isimli bu mecmuayı çıkarmak lüzumunu hissettik"*.[184] Bu ifade, yayının milli şuuru besleme, gençleri davaya sevk etme ve kültürel değerleri gelecek nesillere aktarma hedefini açıkça ortaya koymaktadır. Dergi, Türk kültürü ve İslami değerler doğrultusunda yayın yapmayı, Türk-İslam şahsiyetlerini kamuoyuna tanıtmayı amaçlamıştır. "Bulak", muhacerette yaşayan Türkistanlıların birliğini sağlama ve Sovyetler Birliği'nde uygulanan dinî ve siyasi baskıyı kamuoyuna anlatma noktasında güçlü bir platform görevi görmüştür. Dergide yer alan "Demir Perde gerisini Efkâr-ı Umumiye'ye tanıtmak, Rus idaresinin bir kâbus gibi üzerine çöktüğü Türk ülkelerindeki ırkdaşlarımıza yapılan mezalimi anlatmak komünizm denilen menfur rejimin bu ırkdaşlarımıza dinen ve ahlaken nasıl imhaya çalıştığını..."[185]

[181] Çağatay Koçar, **Atayurt'tan Anayurda Türkistanlılar**, Ekin Yayınevi, 2024, s. 123-124.
[182] Y. Koçar, **a.g.m.,** s. 512.
[183] Ç. Koçar, **a.g.e.,** s. 120.
[184] "Niçin Çıkıyoruz", **Bulak mecmuası**, Sayı: 1,1959, s. 3.
[185] Ahmet Nafiz Türker, "Türkistan Millî Mücadelesinden Hatıralar", **Bulak**, 20 Mart 1959, s. 9.

şeklindeki ifadeler, yayının sadece kültürel bir misyon değil, aynı zamanda keskin bir anti-komünist ve eleştirel bir söylem benimsediğini göstermektedir. Bu, derginin Soğuk Savaş dönemi ideolojik kamplaşmasında net bir taraf seçtiğinin ve Türkistan davasını bu kamplaşmanın bir parçası olarak konumlandırdığının bir göstergesidir. İstanbul ve Adana'da ikamet eden Türkistanlı aydınlar, Bulak dergisine yazıları ve şiirleriyle önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ahmet Nafiz Türker'in "Türkistan Milli Mücadelesinden Hatıralar" gibi seri yazıları, dönemin canlı tanıklıklarını ve mücadele anılarını kayıt altına almıştır. Dergide yayımlanan şiirlerin ağırlıklı olarak milli duygular, vatan sevgisi, vatana kavuşma arzusu ve Türkistan'ın bağımsızlığı temalı olması, bu yayınların sadece bilgilendirici değil, aynı zamanda topluluğun duygusal ve ideolojik birliğini pekiştirici bir rol oynadığını göstermektedir. Sonuç olarak, "Eslek" ve "Bulak" dergileri, Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin, göçmenlik koşullarına rağmen milli kimliğini muhafaza etme, kültürel mirasını yaşatma ve anavatanının özgürlüğü için entelektüel bir mücadele verme azmini yansıtan önemli birer kaynaktır. Bu yayınlar, Türkistan diasporasının siyasi ve kültürel direnişinin yazılı belgeleri olarak, Cumhuriyet tarihindeki göç ve kimlik çalışmalarına değerli bir katkı sunmaktadır.

3.1.3. Abdülhamit Koçar

Bugünkü Özbekistan sınırları içinde yer alan Margilan şehrinde 1908 yılında dünyaya geldi. Doğduğu dönemde, Hokand Hanlığı toprakları Ruslar tarafından işgal edilmiş ve bu sınırlar içinde Türkistan Otonom Hükümeti kurulmuştu. Daha küçük yaşlardan itibaren halkının bağımsızlık mücadelesine tanıklık etti ve Dukçi İşan İsyanı ile Hokand Muhtariyeti gibi bağımsızlık girişimlerinden derinden etkilendi. Çarlığın devrilmesinin ardından Sovyetlerin işgalci politikaları daha da sertleşince, mücadeleye devam etmek ve yaşamlarını sürdürmek amacıyla 1920'li yıllarda doğduğu topraklardan göç etmek zorunda kaldı. Abdülhamit Koçar da onlar arasındaydı; ailesiyle birlikte önce Afganistan'a, ardından Pakistan ve Suudi Arabistan'a göç ederek belirli bir süre buralarda ikamet etti. Bu dönemde, Emincan Abdülkerim oğlu tarafından Mezarı Şerif'te (Afganistan) muhaceretteki Türkistanlıları bir araya

getirmek amacıyla kurulan “Zarafşan” Cemiyeti'ne üye oldu. Cemiyet üyeleri, haftanın belirli günlerinde ülkelerinin bağımsızlığını yeniden kazanmak için yapılabilecekleri istişare ederdi. Ancak kısa süre sonra cemiyet, devlet yetkilileri tarafından kapatıldı. Bu defa Koçar, Afganistan'daki Türkistanlılar tarafından kurulan “Gençler Birliği Teşkilatı”na üye oldu. Bu cemiyetin üyeleriyle birlikte, ülkelerinin bağımsızlığı için tek çatı altında birleşerek mücadele etme konusunu görüşmek üzere son Buhara Emiri Alim Han'ı ziyaretinde bulundu. Afganistan’daki “Türkistan Mücahit Komitesi”nde aktif rol aldı. Afgan hükümeti Sovyetler baskısından dolayı komite üyelerini tutuklayınca ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Uzun yıllar süren muhacirlik döneminin ardından 1952 yılında Türkiye'ye geldi ve Adana'ya yerleşti. 1953 yılının Ekim ayında Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği (ATYD) genel kongresinde yönetim kuruluna seçildi. Bu tarihten sonraki genel kurullarda, üst üste dört defa dernek başkanlığı görevini yürüttü. Hayatının 35 senesini bu cemiyetin faaliyetlerine adadı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’da Veli Kayyum Han tarafından kurulan Türkistan Milli Birliği Teşkilatı Adana Temsilciliğini yürüttü. Abdülhamit Koçar 2008 yılında 90 yaşında Adana’da vefat eder. Mezarı Mersin Şehir mezarlığındadır.[186]

3.2. ANKARA TÜRKİSTANLILAR YARDIMLAŞMA DERNEĞİ

3.2.1. Derneğin Tarihçesi

Ankara'daki Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, 24 Mayıs 1952'de eski Türkistan Milli Birliği (TMB) üyeleri tarafından kurulmuştur. Derneğin başkanlığına İbrahim Yarkın getirilmiş, İstanbul'daki faaliyetlerini ise Abdulvahap Oktay yürütmesi planlanmıştır. Kurucular arasında Prof. Tahir Çağatay, Prof. İbrahim Yarkın, Ahmet Naim Öktem, Timur Özbek ve İbrahim Mutlu gibi isimler yer almıştır. Derneğin tüzüğüne göre amaçları; Türkistan'ı tanıtmak, Türkistan tarihi ve kültürü ile ilgili yayınlar yapmak ve Türkistanlılar arasında dayanışmayı artırmaktı. Dernek kurulduktan hemen sonra, Türkistanlı aydınlar arasında yapılan toplantılar sonucunda bir yayın organı çıkarma gerekliliği kabul edilmiştir. Bu yayın organı, Veli Kayyum

[186] Abdülhamit Koçar, **Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlı: Hatıralar**, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2024, s. 25-125.

Han liderliğindeki Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin yayın organı Milli Türkistan'a alternatif olarak düşünülmüştür. Dergiyle ilgili çalışmalar, Yaş Türkistan döneminde deneyim kazanmış olan Abdulvahap Oktay ve Doğu Türkistanlı liderlerden Mehmet Emin Buğra tarafından yürütülmüştür. Yayın organının geniş bir taban desteği alması amacıyla sadece Türkiye'deki aydınlarla sınırlı kalınmamış, Mısır, Pakistan, Arabistan, Ürdün, Afganistan gibi ülkelerde yaşayan Türkistanlılarla da temas kurulmuştur. Yaklaşık 5-6 aylık bir ön hazırlık sürecinin ardından, Nisan 1953'te "Türkistan" adlı aylık dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Derginin başyazarı Doğu Türkistan bağımsızlık hareketinin önde gelen liderlerinden Mehmet Emin Buğra idi. Derginin yazı kurulu büyük ölçüde Türkistan Milli Birliği üyelerinden oluşmaktaydı. Tahir Çağatay ve İbrahim Yarkın gibi eski TMB üyeleri de yazı kurulunda yer almıştır. Bu durum, derginin büyük ölçüde TMB'nin yayın organı olduğunu göstermektedir. Dergide yer alan "Türkistan Dergisi Çıkarken" başlıklı yazıda, derginin kültürel nitelikte bir yayın olacağı belirtilmiştir. Ancak derginin hedefleri bölümünde, "Milli kurtuluş hareketleriyle ilgili olarak yaşadığımız ve gördüğümüz bilgileri aktaracağız" ifadesi, derginin siyasi konuları yoğun bir şekilde işleyeceğinin göstergesiydi. Derginin içeriği oldukça nitelikliydi ve "Türkistan'da Ceditçilik" (Ahmetcan Okay), "Türkistan Nasıl İstila Edildi?" (Tahir Çağatay) gibi dizi yazılar ile Mehmet Emin Buğra'nın başyazıları ve İbrahim Yarkın'ın "Türkistan Sulama ve Ziraatçılık Hayatı" gibi yazıları dikkat çekiciydi. Ancak maddi imkansızlıklar nedeniyle dergi uzun ömürlü olamamış ve 1953 Eylül'ünde çıkan 6. sayısı ile yayın hayatına veda etmiştir. "Türkistan" dergisi, kısa ömürlü olmasına rağmen, Doğu ve Batı Türkistanlı aydınların ortak çabaları ve katılımları ile çıkarılan ilk ve son yayın organı olması bakımından tarihi bir öneme sahiptir. Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin merkezinin Ankara'da olması ciddi bir dezavantajdı, çünkü Türkiye'deki Türkistanlılar genellikle İstanbul ve Adana gibi şehirlerde yoğunlaşmıştı. Ayrıca dernek yöneticisi olan TMB üyeleri, halkla rahat iletişim kurmakta zorlanan entelektüel bir yapıdaydı. Sonuç olarak, bu dernek de Zeki Velidi Togan tarafından kurulan Türkistan Kültür Derneği gibi ciddi bir halk desteği bulamamış ve bir süre sonra kapanmak zorunda kalmıştır.

3.2.2. Tahir Şakir Çağatay (1902-1984)

Tahir Şakir Çağatay, 27 Mart 1902'de Taşkent'te doğdu. Babası, tüccar Şakir Hacı Razıkbayoğlu, Taşkent'in köklü ailelerindendi. 1917 Bolşevik Devrimi ailenin hayatını değiştirdi. Komünistler, ailenin mallarına el koydu ve babasını kaçak ilan etti. Babası yıllarca kaçak yaşadı, hapse girip çıktı ve 1933'lerde Afganistan'a sığındı. Çağatay'ın eğitimi, Türkistan'daki kültürel farklılığı yansıtıyordu. [187] Kısa süre geleneksel mektebe gittikten sonra, derslerin Rusça olduğu hükümet mektebine geçti. Bu ikili eğitim, onun hem kendi kültürünü tanımasını hem de Rus dilini öğrenmesini sağladı. Bu dönemde Ceditçilik akımının etkileri vardı. Eğitimine Ufa şehrindeki Medrese-i Aliye'de bir yıl devam etti, sonra Azerbaycan'a geçti. Bakü'deki Muallim Mektebi'nde okurken Mehmet Emin Resulzade gibi isimlerle tanıştı. Bu yıllarda Azeri Milli Hareketi'ne ve Türkistan Milli Birliği'nin (TMB) faaliyetlerine katılarak siyasi bilincini geliştirdi. 1922'de Buhara'daki Feyzullah Hoca hükümeti tarafından Berlin'e gönderilen 70 kişilik burslu öğrenci grubuna, kendi imkanlarıyla katıldı. Berlin'de Almanca öğrendikten sonra sosyoloji ve ekonomi alanlarına ilgi duydu. Özellikle Werner Sombart ve Ludwig Bernhard'ın fikirlerinden etkilendi. Berlin'de bir yıl okuduktan sonra sağlık sorunları nedeniyle Almanya'nın güneyindeki Heidelberg şehrine geçti ve Ruprecht Karls Üniversitesi'ne kaydoldu. Bu, onun Alman akademik dünyasında, özellikle Max Weber ekolünün güçlü olduğu bir yerde eğitim almasını sağladı. 1923-1930 yılları arasında Heidelberg'deki Felsefe Fakültesi'nde felsefe, sosyoloji, ekonomi, hukuk ve tarih gibi çeşitli alanlarda eğitim aldı. Alfred Weber, Emil Lederer, Karl Jaspers, Heinrich Rickert, Carl Schmitt'in öğrencilerinden Dr. Bergstrasser ve Karl Mannheim gibi önemli hocalardan dersler aldı. Bu hocalar, onun Alman idealizmi, tarihselcilik ve Max Weber'in *"anlayıcı sosyoloji"* geleneği içinde yetiştiğini gösteriyor. Tahir Çağatay, 1930'da Heidelberg Üniversitesi'nde *"Grundzüge der Nomadenwirtschaft"* (Göçebe Hayat Ekonomisinin Ana Hatları) başlıklı doktora tezini sundu. Tezi hocaları tarafından takdirle karşılandı. Danışmanı Prof. Alfred Weber, tezi için *"Bu yazdığın eserle bizim memlekette hakiki anlamıyla ilk etnolojik sosyolojiyi yaptın"* dedi. Doktorasını tamamladıktan sonra 1931'de Berlin'e yerleşen Tahir Çağatay, akademik çalışmalarının yanı sıra siyasi faaliyetlerine de ağırlık

[187] Hakan Torun, "Tahir Çağatay'ın Hayatı ve Faaliyeti", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1992, s. 5-8.

verdi.[188] Bu dönemin en önemli eseri "Yaş Türkistan" dergisiydi. 1929'dan 1939'a kadar Türkistan milli hareketinin lideri Mustafa Çokayoğlu ve Abdülvahap Oktay ile birlikte Berlin'de bu dergiyi kurdu ve yönetti. Çağatay, derginin kurucularından ve "mesul müdür" sıfatıyla Çokayoğlu'ndan sonraki en aktif ve etkili ismiydi. Tahir Çağatay, "Yaş Türkistan" dergisinin en üretken yazarlarından biriydi. Kendi adının yanı sıra "Bir Türkistanlı", "Temüroğlu", "Çağatay", "Esen Tursun", "Taşbalta" gibi birçok takma ad kullandı. Bu takma adlar, hem Sovyet istihbaratından korunma amacı taşıyor hem de mücadelenin kişisel değil, kolektif bir dava olduğu mesajını veriyordu. Makalelerinin konusu genişti; Sovyet rejimini çok yönlü ve sistematik bir şekilde eleştiriyordu. Yazıları, güncel siyasi olay analizlerinden tarihsel değerlendirmelere, ekonomik eleştirilerden kültürel ve edebi incelemelere kadar uzanıyordu. Berlin'deki yılları, Tahir Çağatay'ın siyasi ve entelektüel üretimini artırdığı, kişisel ve fikri ağlarını güçlendirdiği bir dönem oldu. 1932'de yazar ve siyasetçi Muhammed Ayaz İshaki'nin kızı Saadet Hanım ile evlendi. Saadet Çağatay İshaki de Berlin'de Türkoloji eğitimi almış bir dilbilimciydi. Bu evlilik, onu hem mutlu etti hem de İdil-Ural entelektüel çevresiyle bağ kurmasını sağladı. Çağatay, Berlin'deki siyasi faaliyetlerini sadece dergi yayıncılığıyla sınırlı tutmadı. Avrupa'daki Anti-Sovyet kuruluşlarla da yakın temastaydı. Özellikle Münih'te bulunan *"Sovyet Rusya'yı Öğrenme Enstitüsü"* gibi kurumların toplantılarına sık sık katıldı. Bu enstitüler, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ni analiz etmek için kurulmuştu. Çağatay için bu kurumların en büyük faydası, Sovyetler Birliği içinden çıkan gazete, dergi, resmi yayın ve istatistiklere erişim imkânı sağlamasıydı. Bu sayede, Sovyet rejimine yönelik eleştirilerini rejimin kendi kaynaklarına dayandırabildi. Bu titiz ve kanıta dayalı yaklaşım, onun yazılarını dönemin diğer anti-Sovyet söylemlerinden ayıran en önemli özellik oldu ve mücadelesine inandırıcılık kazandırdı. 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Avrupa'daki siyasi ortam kötüleşti ve Tahir Çağatay ve ailesi için yeni bir göç zorunlu oldu. Bu dönemde, ABD'den gelen cazip bir akademik teklifi reddederek Türkiye'ye gelmesi, hayatındaki en önemli kararlardan biriydi. Bu tercih, onun için *"vatan"*ın sadece doğduğu toprakları değil, Türkiye'yi de kapsadığını gösteriyordu.

[188] Prof. Dr. Mehmet Rami Ayas, "Bir Gerçeklik Bilimi Olarak Sosyoloji ve Tahir Çağatay", **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt XXXIII, 1999, s. 23.

Mücadelesini ve bilgisini, Batı'da yabancı bir toplum yerine kendi milletine hizmet ederek sürdürmek istedi. Almanya'da yıllarca biriktirdiği kütüphanesini ve bilimsel materyallerini Türkiye'ye getirebilmek için Berlin'deki tüm ev eşyasını sattı. Ankara'ya yerleştikten sonra bir süre Ziraat Bakanlığı'nda müşavir olarak çalıştı. Bu görev, onun zirai ekonomi ve sosyoloji alanındaki uzmanlığından devlet düzeyinde yararlanıldığını gösteriyor. Ancak asıl hedefi akademik hayata dönmekti. Bu fırsatı 1948'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin (DTCF) Sosyoloji kürsüsüne öğretim üyesi olarak katılarak yakaladı. Akademik kariyerinde hızla ilerledi; 1952'de doçent, 1963'te profesör oldu. [189] Bu süreç, onun Türkiye'de sosyoloji disiplininin kurucu isimlerinden biri olma yolundaki başlangıcıydı. Tahir Çağatay, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sadece bir öğretim üyesi değil, aynı zamanda bir ekol ve geleneğin de kurucusu olarak kabul edilir. 1972'de emekli olana kadar bölümü yönetti ve bu süre zarfında DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nü Türkiye'nin en önemli sosyoloji merkezlerinden biri haline getirdi. Onun liderliğinde kürsü, belirgin bir teorik ve metodolojik kimlik kazandı. Çağatay'ın en büyük katkılarından biri, öğrenci yetiştirme misyonuna verdiği önemdir. Prof. Dr. Nihat Nirun, Prof. Dr. Birsen Gökçe ve Doç. Dr. Şevki Güler gibi Türk sosyolojisinin gelecek kuşaklarına yön verecek birçok öğrenci yetiştirdi. Akademik faaliyetleri ile birlikte TMB başkanlığını da yürütmüş olan Tahir Şakir Çağatay, 27 Temmuz 1984'te Bursa'da vefat etti. Vasiyeti, onun aidiyet duygusunu ve mücadelesini özetliyordu. Naaşının, Ankara'da, *"gelen Türkistanlıların kendisini ziyaret edebileceği"* Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmesini istedi. 1 Ağustos 1984'te, kurucusu olduğu DTCF'de yapılan bir törenin ardından son yolculuğuna uğurlandı. Hayatı, bir eserinde milleti tanımlarken kullandığı ifadeyle, "birlikte gülen ve birlikte ağlayanların yarattığı bir topluluğa" adanmış bir ömürdü. Hem vatanı Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden bir dava adamı hem de Türkiye'de bir bilim dalının temellerini atan bir akademisyen olarak, Türk düşünce ve siyaset tarihindeki yerini aldı.

[189] Ayas, **a.g.m.,** s. 27.

3.3. İSTANBUL TÜRKİSTANLILAR YARDIMLAŞMA DERNEĞİ

3.3.1. Derneğin Tarihçesi.

XX. yüzyılda İstanbul'a yerleşen Türkistanlılar, Türkiye'ye göç ettikten sonra kimliklerini, kültürel miraslarını ve anavatan davalarını savunma amacıyla çeşitli dernekler ve cemiyetler kurarak varlıklarını sürdürdüler. Başlangıçta BTMT ve TMB gibi örgütlenmelerle başlayan bu süreç, zamanla TTGB ve TKB gibi cemiyetlerle devam etti. Bu derneklerin kurucu üyelerinin çoğunlukla aynı kişilerden oluşması, siyasetle doğrudan ilgilenmeseler bile, Türkiye iç siyasetindeki dengelerdeki değişimler nedeniyle faaliyetlerini farklı isimler altında sürdürmek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Ahat Andican'ın aktardığına göre eskiden TMB'de aktif rol alan üyeler girişimi ile 24 Mayıs 1952 yılında Ankara'da kurulan Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği İstanbul'da da kendi şubesini açar. İlgili kongrede bu şube başkanı olarak Abdulvahap Oktay seçilir.[190] 1953 yılında Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği kısa süre yaşamış olsalar da kendi yayın organını yayımlamayı başarırlar. Bu yayın organı yazarlar kadrosuna bakıldığında hem Ankara'daki hem İstanbul'daki şube için ortak yayın organı görevini üstlendiğini görebilmemiz mümkün. Ahat Andican bu dernek kurma girişiminin, dernek merkezinin Türkistanlıların az bulunduğu Ankara'da olması, halk desteği bulunamadığından başarısız sonuçlandığını aktarıyor. Aradan çok zaman geçmeden İstanbul'da böyle bir dernek kurma girişimine tekrar gidilir. 1954 yılında yine aynı isimle yani Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği olarak kurulur. Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin kurucu üyeleri, 27 Ocak 1954 tarihinde İstanbul'da derneğin ana tüzüğünü oluşturmuşlardır. Tüm kurucu üyelerin Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde olduğu belirtilmiştir. Ahat Andican, derneğin ilk başkanı olarak Kamilcan Okay adını belirtse de, dernek tüzüğü incelendiğinde bu soyadına sahip bir kurucu üyenin bulunmadığı görülmektedir. Ancak, kurucu üyeler listesinde Kamil Çokay adıyla benzer bir isme rastlanmıştır. Bu durum, Ahat Andican'ın aktarımının bir yanılgı olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.[191]

[190] Ahat Andican, **a.g.e.,** 2020, s. 487.
[191] Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Ana Tüzüğü, madde 20, Osmanbey Matbaa, İstanbul, 1954, s. 12.

Tablo 3.2: 1954 tarihli nizamnamedeki TYD'nin kurucu üyeleri tablosu

Adı Soyadı	**Mesleği**	**İkametgahı**
Akın Fettah	Tüccar	Fatih, Halıcılar Caddesi No. 19
Ziyaeddin Babakurban	Türkistan Mecmuası Sahibi Ve Mesul Müdürü	Samatya, İzcitürk Sokak No. 45
A. Tevekkül Babür	Emekli Öğretmen	Vaniköy, Yalı Caddesi No. 78/2
A. Recep Baysun	Kütüphane Memuru	Aksaray, Muratpaşa Mah, Tamburi Cemil Sokak No. 47
Nevzat Kaya Büyüköztürk	Vilayet Maliyet Memuru	Malta, Zülaliçeşme Sokak No. 18
Kâmil Çokay	Tüccar Ve Sümerbank Eski Müfettişlerinden	Yıldız Cad. Erciyaş Apt. No. 32/2 Beşiktaş
Hâdi İşan	Tüccar	Beyazıt, Soğanağa Camii Sokak No. 17
Mahmut Kutay	Tüccar	Çarşıkapı, Bileyci Sokak Medrese Çıkmazı Pek Apt. No. 6/3
İlhan Musabay	Avukat	Taksim, Talimhane Topçu Cad. Artış Apt. No. 12

A. Naim Öktem	İktisat Dr. Ve Ekonomi Ve Ticaret Vekâleti Müşavirlerinden	Büyük Çamlıca Neşet Bey Sokak No. 2
Ahmet Pahta	Tüccar	Kumkapı, Saraç İshak Mah. Hal Sokak No. 27
Mahmuthan Türkkan	Tüccar	Aksaray, Haseki Caddesi No. 93
Abdülkerim Türkistanlı	Tüccar	Beyazıt, Mithatpaşa Cad. Büyük Haydar Sokak No. 20/1
Eftal Y. Vensürel	Mimar, Mühendis Ve Sabık İmar Müdür Muavini	Kızıltoprak, Bağdat Cad. Marmara Apt.

Kaynak: *Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Ana Tüzüğü*, madde 20, Osmanbey Matbaa, İstanbul, 1954, s. 12.

Derneğin merkezi, Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Ana Tüzüğü'nün 1. maddesine göre İstanbul Çarşıkapı, Divanyolu Sokak No: 18, Daire 10/2'dir. Derneğin temel amaçları ise tüzüğün 2. maddesinde detaylandırılmıştır. Buna göre, dernek öncelikli olarak "Türkistan'ı tanıtmak, onun tarihî, içtimaî ve kültürel durumuna ait konuları derlemek, yaymak" misyonunu üstlenmiştir. Bu madde, derneğin kültürel kimliği koruma ve Türkistan'ın zengin mirasını gelecek nesillere aktarma çabasını göstermektedir. Çay, müsamere, gezi, konferans gibi etkinlikler düzenleme ve dergi, broşür gibi yayınlar neşretme yetkisi, bu kültürel tanıtım ve yayma faaliyetlerinin somut araçları olarak belirlenmiştir. Tüzüğün bir diğer önemli amacı, "ihtiyaçları

yönetim kurulunca tespit edilen muhtaç Türkistanlılara her türlü maddî ve manevî yardımlarda bulunmak" olarak ifade edilmiştir.[192]

Bu sosyal yardım boyutu, derneğin toplumsal dayanışma ve göçmen Türkistanlıların karşılaştığı zorluklara destek olma misyonunu vurgulamaktadır. Derneğin *"hiçbir surette siyasetle uğraşmaz"* ilkesi ise oldukça dikkat çekicidir. Bu madde, derneğin siyasi arenadan uzak durarak kültürel ve sosyal faaliyetlere odaklanma arzusunu yansıtabileceği gibi, o dönemin siyasi atmosferinde belirli kaygılarla bu tür bir sınırlama getirilmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin yapısı, ana tüzüğünde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Dernek, üç ana organ ve bir haysiyet divanından oluşmaktadır. Bu organlar, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetçiler Kurulu ve Haysiyet Divanı'dır. Genel Kurul: Derneğin en üst karar organıdır. Her yılın Aralık ayında olağan olarak toplanır. Olağanüstü toplantılar ise Yönetim Kurulu'nun lüzum göstermesi veya üyelerin en az beşte birinin teklifi üzerine gerçekleştirilebilir. Derneğe kayıtlı her üyenin Genel Kurul toplantılarına katılma ve bir oy hakkı vardır; fahri üyelerin ise oy hakkı bulunmamaktadır. Toplantı yeter sayısı, kayıtlı üyelerin yarısından bir fazlasıdır; ilk toplantıda çoğunluk sağlanamazsa, ikinci toplantı katılan üye sayısına bakılmaksızın yapılırdı. Genel Kurul'un görevleri arasında başkanlık divanı seçimi, Yönetim Kurulu ve Denetçi raporlarının incelenmesi, Yönetim Kurulu'nun ibrası, yeni yılın çalışma programı ve bütçenin onanması, Yönetim Kurulu asil ve yedek üyeleri ile Denetçilerin ve Haysiyet Divanı'nın seçimi, ana tüzüğün tadili ve derneğin feshi yer almaktadır. Kararlar mevcut üyelerin çoğunluğu ile alınırdı. Yönetim Kurulu: Derneğin idari işlerinden sorumlu yedi kişilik bir kuruldur. Başkan, Başkan Vekili, Genel Sekreter, Veznedar ve Muhasebeci ile diğer üyelerden oluşmuştur. Yönetim Kurulu'nun süresi bir yıldır ve üyeler tekrar seçilebilirler. Görevleri fahridir. Toplantılarına mazeretsiz üç defa üst üste gelmeyen üyeler çekilmiş sayılırdı. Kararlar çoğunlukla alınır ve asgari dört veya beş kişi ile toplanabilir. On beş günde bir olağan toplantı yapardı. Yönetim Kurulu, derneğin hukuki mümessili olan Başkan'ın başkanlığında kanuni hükümlere ve tüzüğe göre derneği idare ederdi. Gerekirse ücretli memur ve müstahdem çalıştırabilirdi. Denetçiler Kurulu: Üç kişiden oluşur ve

[192] TYD Ana Tüzüğü, madde 1-2, s. 3.

içlerinden biri başkan seçilir. Bir yıl süreyle Genel Kurul tarafından seçilir ve üyeler tekrar seçilebilirdi. Görevi, derneğin hesaplarını belirli olmayan zamanlarda ve yılda en az iki defa incelemek, denetlemek ve Yönetim Kurulu'nun faaliyetleri hakkında Genel Kurul'a rapor sunmaktı. Haysiyet Divanı: Üç kişiden oluşur ve içlerinden biri başkan seçilirdi. Bir yıl süreyle Genel Kurul tarafından seçilir. Dernek üyesi hakkında inzibati cezalar verme yetkisine sahipti. Yönetim Kurulu tarafından yazılı gerekçe üzerine toplanır ve çoğunlukla karar verirdi. Bir üyenin dernekten çıkarılması ise Genel Kurul kararına bağlı olmuştur. Derneğin iki tür üyeliği vardı: asli ve fahri üyelik. Asli üye olmak için 18 yaşını bitirmiş, mümeyyiz, medeni haklarını kullanmaya yetkili ve Türk olmak şarttır. Fahri üyeler ise derneğe maddi ve manevi yardımlarda bulunan kişilerden Genel Kurul kararıyla kabul edilirdi. Üyelerden kaydiye ücreti ve yıllık aidat alınır; öğrenciler aidat konusunda serbestti. Derneğin gelirleri, üyelik bağışları, üyelik aidatları ve mevzuata uygun olarak tertip edilecek etkinliklerden sağlanırdı. Yardım şekli olarak, yönetim kurulu tarafından belirlenen Türkistanlı öğrenci, mülteci, göçmen ve hastalara maddi ve manevi yardımlar yapılırdı. Dernekten yardım görenler, maddi durumları düzeldiğinde veya tahsillerini bitirdiklerinde aldıkları yardımı geri öderlerdi.[193]

Derneğin tarihçesine yönelik araştırmalar sırasında, Türkistanlı araştırmacı yazar Çağatay Koçar'ın özel arşivinde 1958 tarihli, aynı isimli derneğe ait başka bir nizamname (tüzük) daha bulunmuştur. Nizamname hakkında daha önceki konu ile ilgili araştırmalarda da hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Nizamname incelendiğinde ilk dikkat çeken husus nizamnamenin neredeyse 1954 tarihli nizamname ile aynı olmasıdır. Bu da nizamnamenin aynı derneğin nizamnamesi olduğu tahminimizi kuvvetlendiriyor. Ama neden yeni nizamname düzenlemeye ihtiyaç duydukları mevhum olarak kalmakta. Nizamnamedeki başka dikkat çeken husus ise kurucu üyeler isim listesidir. 1954 tarihli nizamnamedeki kurucu üyelerden Mahmut Kutay dışında tamamen değişen liste şu şekildedir.[194]

[193] TYD Ana Tüzüğü, s. 6-10.
[194] Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Ana Tüzüğü, madde 3, Beyazıt Matbaası, İstanbul, 1958, s. 9

Tablo 3.3: 1958 Tarihli TYD Nizamnamesinde Yer Alan Dernek Kurucu Üyeleri

Adı Soyadı	Mesleği	İkametgahı
Halide Akiska	Memur	Kâmilpaşa Sokak No. 5, Fatih
Salih Erkinkol	Doktor	Horhor Cad. No. 122, Aksaray
Nimet Özulu	Esnaf	Kenan Bey Sokak No. 20, Kumkapı
Hekimcan Kaynar	Diş doktoru	Aksaray Cad. No. 1, Lâleli
Mahmut Kutay	Esnaf	Karabaş Sokak No. 10, Çarşıkapı
Çolpan Mirzataş	Doktor	Sarıgüzel Cad. No. 25, Fatih
Abdullah Çağatay	Esnaf	Tavukpazarı, Pek Apt. Çarşıkapı

Kaynak: Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Ana Tüzüğü, madde 3, Beyazıt Matbaası, İstanbul, 1958, s. 9

Nizamnamedeki başka değişiklikler derneğin adresi ve şubesi ile ilgilidir. Adres olarak yine aynı yer gösterilmişse de 10/2 numaralı daireden 9 numaralı daireye taşınmış gözükmektedir. 1954 tarihli nizamnamede derneğin herhangi bir şubesi bulunmadığı hakkındaki madde, 1958 tarihli nizamnamede gerektirdiğinde genel merkez kararıyla yerlerde kendi şubelerini açabileceğine dair madde ile değiştirilmiştir. Yeni nizamnamede temel amaçlar büyük ölçüde korunmakla birlikte, Türkistanlıların Türkiye'ye intibaklarını kolaylaştırmak amacı eklenmiştir. Ayrıca, Milletlerarası kongrelere veya sair sebeplerle memleket dışına gönderilecek delegeleri seçmek maddesi de yeni bir amaç olarak yer almaktadır. 1954 tüzüğünde açıkça belirtilen "siyasetle uğraşmama" maddesi, 1958 tüzüğünün "Yasak Haller" bölümünde daha genel ifadelerle, Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesindeki memnu hükümlerle

ilişkilendirilerek belirtilmiştir (aile, cemaat, kabile, bölgecilik ve ırk amacı gütmek veya özel münasebetlerden doğan geçimsizlikleri dernek faaliyetlerine sirayet ettirmek).[195] Bu farklılıklar, derneğin 1954-1958 yılları arasında hem organizasyonel yapısında hem de faaliyet hedeflerinde önemli değişikliklere gittiğini, daha geniş bir coğrafi alana yayılma ve sosyal uyum konularına daha fazla odaklanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. 1980 askeri darbesi, Türkiye'deki derneklerin faaliyetleri üzerinde doğrudan ve ciddi etkiler yaratmıştır. Darbenin ardından, TYD'nin de dahil olduğu pek çok derneğin faaliyetlerine son verilmiştir. Darbeden birkaç yıl sonra derneklerin yeniden faaliyet göstermesine izin verilse de bu durum bazı değişikliklerle birlikte gelmiştir. Örneğin, İstanbul'daki TYD, faaliyetlerine devam edebilmek için adını "Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği" olarak değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu isim değişikliği, derneklerin faaliyet alanlarının ve tanımlamalarının askeri yönetim tarafından belirlenen çerçevelere uydurulması gerekliliğini yansıtmaktadır. Dr. Salih Erkinkol, Derneğin tarihinde en fazla başkanlık yapan isimlerden biridir. Toplamda üç farklı dönemde başkanlık yapmıştır: 1955, 1960 ve 1971. Bu durum, Dr. Salih Erkinkol'un dernek içindeki etkin ve güvenilen bir figür olduğunu göstermekte.

3.3.2. Abdullahoğlu Tevekkül Babür (1882-1976)

Tevekkül Babür, 25 Mayıs 1882'de Taşkent'in Kökçe kısmındaki Sağvan mahallesinde doğdu. Babasının adı Abdullah olduğu için gençliğinde Taşkent'te Abdullahzade Tevekkül olarak tanındı. İlk eğitimini Taşkent'te mahallesindeki eski usul okulda tamamladıktan sonra 5 yıl Buhara ve Hokand medreselerinde okudu. Taşkent'e döndüğünde Kökçe'deki bir mahalle mescidinde imamlık yaptı. 1917 İhtilali'nden sonra Türkistan'daki okullarda açılan yeni usul öğretim kurslarını bitirerek öğretmen oldu. Taşkent'in Kökçe kısmındaki Yesevi İlkokulu'nda öğretmenliğe başladı ve zamanla aynı okulun müdürlüğüne yükseldi. Öğretmenliğin yanı sıra dernek faaliyetleri ve milliyetçilik meseleleri gibi siyasi çalışmaları nedeniyle 1926 yılında Afganistan'a göç etmek zorunda kaldı. Afganistan'ın başkenti Kabil'de Dârülulûm adlı

[195] Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Ana Tüzüğü, madde 3, s. 3.

bir öğretim kurumunda okuduktan sonra Fırat şehrindeki bir okula öğretmen olarak atandı. 1928 yılında Türkiye'ye geldi. İstanbul'da Türkistanlı göçmenler tarafından yayımlanan Yeni Türkistan dergisinin idari işlerinde çalıştı ve bu dergide bazı yazıları yayımlandı. 1929-1930 yıllarında Türkistanlı mülteciler arasında çalışmak üzere İran'a gönderildi. İran'dan döndükten sonra İstanbul Kandilli Rasathanesi'nde memur olarak çalışmaya başladı. Kandilli Rasathanesi'ndeki memurluğu sırasında, Müdür Mehmed Fatin Gökmen'in isteğiyle Nuruosmaniye, Süleymaniye, Topkapı Sarayı Müzesi ve Üniversite kütüphanelerinde ilmi çalışmalar yaptı. Bu çalışmaların 6'sı telif, 10'u ise istinsahtır ve ikisi dışında hepsi astronomi ile ilgilidir.[196] Son yıllarında İstanbul'da sağlığı elverdiği sürece Türkistan göçmenleri arasındaki dernek işlerine katıldı. Ürdün, Suriye, İran ve Pakistan'a seyahat ederek buralardaki Türkistanlı göçmenlerin durumlarıyla ilgilendi ve anılarını yazdı. 94 yıl gibi uzun bir ömür süren Tevekkül Babür, hayatının 44 yılını Türkiye dışında, 50 yılını ise Türkiye'de geçirdi. Tevekkül Babür 1976 yılında vefat etmiştir. Mezarı Üsküdar'daki Sultantepe Özbekler Tekkesi haziresindedir.

Taşkentli Tevekkül Babür, Kandilli Rasathanesi'nde memur olarak bilimsel çalışmalara adamış bir Türkistanlı aydındır. Çok değerli araştırmalar yapmıştır. Babür'ün bilimsel çalışmaları, hem telif (kendi yazdığı) hem de istinsah (kopya ettiği) eserlerden oluşmaktadır. Toplam 16 eserinin 6'sı telif, 10'u ise istinsah yoluyla hazırlanmıştır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu astronomi ile ilgilidir, bu da onun dönemin modern bilim dallarına olan ilgisini göstermektedir.

3.3.3. Dr. Ahmet Naim Öktem (1900-1984)

Dr. A. Naim Öktem (1900-1984), Türkistan kökenli bir akademisyen, bürokrat ve sivil toplum lideridir. 1900 yılında Buhara'nın Bozor-i Gül semtinde tüccar bir ailede dünyaya gelir. Hayatının ilk yıllarına dair Jamolova'nın aktardığı bilgilere göre, Buhara'da doğmuş ve ailesinden erken yaşta yetim kalmıştır. 1907 yılında ağabeyi Halimcan ve amcasıyla birlikte İstanbul'a gelmiş, Mekteb-i Tefeyyüz'e devam ederek

[196] "Taşkent'li Tevekkül Babür (1882-1976)". **Türkistan dergisi**, Türkistan Araştırmaları Vakfı, Sayı: 1-2, s.24-26.

buradaki eğitimini 1914'te tamamlamıştır. Bu dönemde Türkiye'de "Genç Türkler" hükümetinin etkisiyle ilerici reform ve aydınlanma fikirleri yaygınlaşmış, Avrupa bilimindeki başarıları içeren ansiklopediler ve kitaplar Fransızcadan Türkçeye geniş ölçüde çevrilmiştir. 1914'te Buhara'ya dönerek Ceditçilik hareketine katılmış ve 1917 Nisan olaylarından sonra İstanbul'a kaçmıştır. 1918-1920 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde eğitim görmüş ve bu süreçte Buhara'daki emirliğin yıkılışı ile Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşu hakkında bilgi edinmiştir. Jamolova, Naim Öktem'in "Genç Buharalılar" partisinin de bir üyesi olduğunu belirtmektedir. 1922'de Buhara'ya davet alan Ahmet Naim Öktem, aynı yaz Almanya'ya okumaya gitmiştir. 1924'te Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin lağvedilmesinin ardından, Almanya'dan mezun olan birçok genç "vatan haini" gibi suçlamalarla öldürülmeye başlanınca 1925-1930 yılları arasında öğrencilerin Özbekistan'a dönme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını fark ederek bu öğrencilerden altısını Türkiye'ye getirerek kurtarma çabalarında bulunmuştur. Berlin'deyken Ahmet Naim Öktem, Türkistan Milli Birliği'nin Avrupa delegasyonunda Sosyalist Fırka'yı temsil etme görevini üstlenmiştir.[197] Aynı zamanda, Promete dergisinin temsilcisi ve yönetim kurulu üyesi olarak da faaliyet göstermiştir. Akademik ve bürokratik kariyerinde Almanya'da iktisat alanında yükseköğrenimini ve doktorasını tamamlamıştır. Ahmed Naim, İstanbul'a geldikten sonra İstanbul Üniversitesi'nde iki yıl doçent olarak görev yapar. Daha sonra buradan ayrılarak Ticaret Bakanlığı'na girer, Kars ve Samsun'da iktisat müşaviri olarak çalışır. Ekim 1950'de Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdür Yardımcılığına getirilmiştir. 1956'dan 1957'ye kadar Milli Savunma Akademisi'nde, Ekonomi ve Ticaret Vekili'nin temsilcisi sıfatıyla dersler vermiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği görevini de yürütmüştür. 12 Ağustos 1961 tarihinde Trabzon Bölge Ticaret Müdürlüğüne atanmış olsa da Ocak 1962'de bu görevinden ayrılarak Ticaret Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığında görev yapmıştır. Sivil toplum alanında da aktif rol alan Öktem, emekliliğinin ardından "Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği"nin başkanlığını yürütmüştür. Dr. A. Naim Öktem, 1967-1971 yılları arasında Türkistan Yardımlaşma Derneği'nin başkanlığını yapmıştır. Ayrıca, 1959 yılında "Türk Göçmen ve Mülteci

[197] Jamolova, **a.g.m.,** s. 284.

Dernekleri Federasyonu"nun genel başkanlığına seçilmiştir. Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, 1954 yılında, dış ülkelerden Anayurda göçün hızlandığı dönemde hükümetin daveti üzerine kurulmuştur. Federasyon, 16/1/1960 tarih ve 4/12617 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla genel menfaatlere hizmet eden dernekler arasına alınmış ve bu karar 16/2/1960 tarih ve 10433 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Merkezi İstanbul, Cağaloğlu, Sihhiye Ap. Babiali Caddesi 19/7 adresinde bulunmaktadır. Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği başta olmak üzere, Azerbaycanlılar Yardımlaşma Derneği, Batı Trakya Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Göçmenlere Yardım Derneği, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti, Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği ve Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu'nun kurucu derneklerindendir. Federasyonun amacı, dış ülkelerden Türkiye'ye göçmen ve mülteci olarak gelen soydaşların Türkiye'deki tek temsilcisi olmaktır. Federasyon, kültürel faaliyetler kapsamında "Türk Dünyası" dergisini yayınlamış, onun ilk mesul müdürü de Dr. Ahmet Naim Öktem olmuştur.[198] Özellikle 1970 yılı temmuz ayında "Esir Milletler Haftası" dolayısıyla bir basın toplantısı düzenlemiş ve 1971 yılında "Esir Milletler Haftası" beyannamesi yayınlayarak Rusya ve Kızıl Çin işgalindeki Türklerin hakları konusunda uluslararası kamuoyunu bilgilendirme çabalarıyla öne çıkmıştır. Dr. A. Naim Öktem 21 Nisan 1984 tarihinde vefat etmiştir.[199]

Türkistanlı Dr. Ahmet Naim Öktem'in ulaşabildiğimiz yayınları

Yayın Başlığı	**Yayın Yılı**	**Dergi**	**Ana Tema**
"Türkistan'da Gazetecilik Tarihi"	1926	Yeni Kafkasya	Türkistan'da gazetecilik tarihi

[198] Merve Özbakır, "Yeni Kafkasya Dergisinde İdil-Ural, Türkistan, Türk-Rus Münasebetleri (1923-1927): (İnceleme-Metin)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, 2017, s. 35-38.

[199] "Dr. Naim Öktem'i Kaybettik", **Türkistan Sesi: Türkistanlıların Milletlerarası Haber Bülteni**, Sayı: 3, 1984, s.10. ÇKÖA

Türkistan'da Takibat	1927	Yeni Kafkasya	Rusların Türkistan'da uyguladığı baskılardan ve yaptıkları takibatlar
Türkistan: Dün ve Bugün	1927	Yeni Türkistan	Türkistan tarihi, mukayese
Türkistan'da Kızıl Ruslar	1928	Yeni Türkistan	Türkistan'ın kızıllar tarafından işgal edilişi
Türkistan İktisadi Hayatına Bir Bakış	1928	Yeni Türkistan	Sovyetler döneminde Türkistan iktisadi hayatı
Biz Türkistan ihtilâlcileri neredeyiz ve ne yapıyoruz?	1929	Yeni Türkistan Dergisi	Türkistan bağımsızlık hareketinin siyasi stratejisi ve varoluşsal sorunları
Osman Kocaoğlu	1968	Türk Dünyası Dergisi	Osman Kocaoğlu anma
Buhara Cumhuriyetinin 50. Yıldönümü	1970	Türk Dünyası Dergisi	Tarihi anma, Buhara Cumhuriyeti'nin önemi
Osman Kocaoğlu'nun Ardından	1986	Millî Türkistan Dergisi	Türkistan milli hareketinin liderlerine saygı ve mirasın korunması
İlhan Musabay'ın Ardından	-	Türk Dünyası Dergisi	Biyografik anma, diaspora ilişkileri
Türkiye'den Türkistan'a	-	Türk Dünyası Dergisi	Diaspora ve anavatan arasındaki bağlar, kültürel devamlılık

3.4. TÜRKİSTAN ÖĞRENCİ BİRLİĞİ (TÖB): 1969-1972

3.4.1. Derneğin Tarihçesi

Kasım 1969'da İstanbul'da, "Türklük gururu ve şuuru" ile kurulan Türkistan Öğrenci Birliği (TÖB), merkezi Şehit Mehmet Paşa Yokuşu No. 40, Sultanahmet, İstanbul adresinde bulunan bir fikir, kültür, sosyal çalışma ve dayanışma kuruluşudur.[200] TÖB'ün tüzüğünde "siyasi hiçbir gayesi" olmadığı açıkça belirtilmiş olup, bu durum cemiyetin odağının kültürel, sosyal ve eğitsel faaliyetler üzerinde olduğunu göstermektedir. Birliğin kurulduğu dönemde İstanbul'a yeni bir Türkistanlı öğrenci akımı başlamış, bu öğrenciler özellikle kalacak yer ve maddi imkanlar gibi ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. TÖB, bu sorunlara "güç birliği" fikriyle bir çözüm olarak doğmuştur.[201]

TÖB'ün temel amaçları, üyeler arasındaki sosyal dayanışmayı kuvvetlendirmek ve yüksek tahsile devam eden tüm Türkistanlı gençleri tek bir çatı altında toplamaktır. Birlik, Türkistan'ı tüm yönleriyle tanımak ve tanıtmak için kültürel çalışmalar yapmayı, bu kapsamda konferanslar, toplantılar, seminerler düzenlemeyi, geziler ve sergiler hazırlamayı, gazete, dergi ve mecmua çıkarmayı hedeflemiştir.[202] Maddi yönden zayıf ve başarılı öğrencilere kredi ve burs temin etmek de bir diğer önemli amaçtır. Gelecek kuşakların daha iyi şartlarda eğitim alabilmesi için mevcut ekonomik, sosyal ve kültürel şartları değerlendirmeyi amaçlayan bir aile anketi de hazırlanmıştır.[203] Ayrıca, Türkistanlı gençleri ruhen ve bedenen geliştirmek için folklor ve spor çalışmaları yapmak, gençlerin olgun bireyler olarak yetişmelerine ve memleket sorunlarına eğilmede önderlik edecek birer insan olmalarına yardımcı olmak da hedeflenmiştir. Bu hedefler, gençlerin "milli benliklerini kaybetmelerini" önleme ve "yeni yetişen nesli Türkistanlı olma gururu ve kültürü ile yetiştirmek" misyonuyla da uyumludur.[204]

[200] Türkistan Öğrenci Birliği Tüzüğü, Madde 1, Kasım 1969. ÇKÖA
[201] "Türkistan Öğrenci Yurdu Hakkında Yapılan İnceleme," KISIM II, s. 2. ÇKÖA.
[202] Türkistan Öğrenci Birliği Tüzüğü, Madde 3, a, b, f.
[203] "Türkistan Öğrenci Birliği Aile Anketi," ÇKÖA
[204] "İstanbul Türkistan Öğrenci Birliği 1970 Yılı Faaliyet Raporu" 1970, s. 1. ÇKÖA

TÖB'ün organizasyon yapısı Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Denetleme Heyeti'nden oluşmaktadır. Genel Kurul, mevcut üyelerin yarısından bir fazlasıyla her yıl Kasım ayının ilk pazar günü toplanır. Yönetim kurulunu seçme, denetleme, tüzükte değişiklik yapma ve birliğin feshine karar verme yetkisine sahiptir. Fesih için mevcut üyelerin 2/3 ünün isteği şarttır. Kongre, 10 gün önceden üyelere bildirilir. Yönetim Kurulu, Genel Kurulca seçilen 5 asli ve 3 yedek üyeden oluşur. Başkan, cemiyeti resmi ve gayri resmi makamlara karşı temsil eder ve birlik adına her türlü yetkiye sahiptir; gerektiğinde yönetim kurulunu toplayabilir. Yönetim kurulu, kültürel çalışmaları koordine eden kültürel komisyon görevini de görür. Aylık toplantılarını her ayın ilk pazarı yapar ve mazeretsiz 3 toplantıya gelmeyen üye istifa etmiş sayılır. Yönetim kurulu, defterleri tutar ve yıllık çalışma raporlarını genel kurula sunar. Denetleme Heyeti, Genel Kurulun seçtiği 3 kişiden oluşur, başkanlarını kendi aralarından seçerler ve birliği mali yönden denetlerler. Asli üyelik için Türkistanlı ve T.C. vatandaşı olmak, 18 yaşından büyük yüksek tahsil öğrencisi olmak, en az 2 yönetim kurulu üyesince tavsiye edilmiş olmak, yıllık aidat yatırmış olmak (en az 12, en çok 120 lira) ve medeni haklara sahip olup onur kırıcı bir suçla cezalandırılmamış olmak gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olan kimseler yönetim kurulu kararıyla asli üye olurlar. Fahri üyelik ise birliğin amaçlarına olumlu yönde katkıda bulunan kişilere yönetim kurulu kararıyla verilir, ancak fahri üyelerin seçme ve seçilme hakkı yoktur. İsteyen her üye istifa yoluyla birlikten ayrılabilir. Birliğin amaçlarını baltalayıcı harekette bulunduğu yönetim kurulu kararıyla sabit görülen üyeler, bir daha kabul edilmemek şartıyla ihraç edilirler; aylık aidatlarını ödemeyenler için de aynı işlem geçerlidir.[205]

TÖB'ün ilk kongresi 29 Ocak 1970 Perşembe günü Türkistan Öğrenci Yurdu'nda (Buhara Dergâhı) yapılmıştır. Dr. Kuyaş Yassa'nın başkanlığında yapılan seçimde kurucu faaliyetler onaylanmıştır. Birliğin ilk Başkanı Çağatay Koçar olmuştur. İlk yönetim kurulunda Başkan Yardımcılığına Ahat Andican, Sekreterliğe Meryem Canaylı, Muhasipliğe Sağlam Yassa ve Faal Üyeliğe Timur Kırgız seçilmiştir. Ahat Andican aynı zamanda "Türkistan Öğrenci Yurdu Hakkında Yapılan İnceleme" başlıklı raporu hazırlamıştır.[206] Çağatay Koçar, 1 Ekim 1972 tarihinde hem askerlik

[205] Türkistan Öğrenci Birliği Tüzüğü, Madde 2-8.
[206] "İstanbul Türkistan Öğrenci Birliği 1970 Yılı Faaliyet Raporu", s. 1.

görevi nedeniyle hem de yönetim kurulunda yaşadığı anlaşmazlıkları gerekçe göstererek Başkanlık ve Yönetim Kurulu üyeliğinden istifa etmiştir.[207]

TÖB'ün ilk çalışma yılında önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

- **Kütüphane Kurulumu:** Milliyetçi kuruluşların desteğiyle yaklaşık 200 eser ve altı cilt Türk kültürü kitabı ile kütüphane temeli atılmıştır.
- **Sohbet Toplantıları:** Gençleri bir araya toplamak amacıyla on altı hafta süren sohbet toplantıları düzenlenmiş, Türkistan Edebiyatı, Tarihi ve genel durumları hakkında bilgiler verilmiştir.[208]
- **Kültürel Etkinlikler:** Türkistan folkloruna ait araştırıcı bir film 15 Nisan 1970 Çarşamba günü İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Konferans Salonu'nda gösterilmiştir. 3 Mayıs 1970 Pazar günü İstanbul'da yaşayan Türkistanlı hem şehirler için bir kır gezisi düzenlenmiştir. "Büyük Türkistan Gecesi" gibi etkinlikler düzenlenerek Türkistan kültürünün tanıtımına katkıda bulunulmuştur.[209]
- **Yurt İyileştirmeleri:** Türkistan Öğrenci Yurdu (Buhara Dergâhı) binasının onarımına önem verilmiştir. Akan damın üstüne beton dökülerek su akması önlenmiş ve yurdun büyük problemi halledilmiştir. Birliğe ait bir cemiyet odası tamir edilerek çalışır hale getirilmiş, küçük odalardan biri banyo haline getirilmiş, depo olarak kullanılan bir oda çalışma odası olarak düzenlenmiş ve giriş kısmı betonlanmıştır. Bu onarım işleri için 4-5 bin liraya yakın para harcandığı belirtilmiştir.[210]

Türkistan Öğrenci Birliği'nin (TÖB) 1970 yılı faaliyet raporu, cemiyetin mali durumuna dair şeffaf bir tablo sunmaktadır. Rapora göre, TÖB'ün 1970 yılı itibarıyla toplam geliri 8.247.10 kuruş olarak kaydedilmiştir. Aynı dönemdeki toplam gideri ise 5.325.50 kuruş olup, bu da birliğin mali kaynaklarını dikkatli bir şekilde yönettiğini göstermektedir. Yapılan harcamalar sonucunda, 2.921.60 kuruşluk bir bakiye bankada mevcut kalmıştır. Bu durum, o dönemin koşullarında bir öğrenci birliği için önemli bir

[207] "Çağatay Koçar'ın Türkistan Öğrenci Birliği Yönetim Kurulundan İstifa Dilekçesi," 1972. ÇKÖA
[208] "İstanbul Türkistan Öğrenci Birliği 1970 Yılı Faaliyet Raporu", s. 2.
[209] "3 Mayıs Büyük Kır Gezisi" Duyurusu, ÇKÖA
[210] "Türkistan Öğrenci Yurdu Hakkında Yapılan İnceleme," s. 111.

mali disiplinin göstergesidir. Birliğin gelir kaynakları, üyelerden toplanan aidatlar, çeşitli bağışlar ve gerçekleştirilen faaliyetlerden elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Mali işleyişte, 5000 liraya kadar olan harcamalar başkanın imzasıyla muhasip tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Ancak bu miktarı aşan harcamalar için yönetim kurulu kararı alınması zorunlu tutulmuştur. Bu kural, mali şeffaflığı ve yönetim kurulu üyelerinin ortak sorumluluğunu pekiştiren bir mekanizma olarak işlev görmüştür. TÖB, faaliyetlerini sürdürmede ve Türkistanlı öğrencilere destek sağlamada birçok kurum ve kişiden önemli maddi ve manevi yardımlar almıştır. Birlik, faaliyet raporunda bu destekçilerine teşekkürlerini açıkça dile getirmiştir. Bu destekçiler arasında Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Başkanı Dr. Ahmet Naim Bey, Doğu Türkistanlılar Göçmen Cemiyeti Başkanı İsa Yusuf Alptekin, Türk Anneler Derneği İstanbul Başkanı Halide Ahıska, Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin Okutma Kolu, Gençlik Kolu ve Adana Türkistanlılar Mücahitler Cemiyeti gibi önemli sivil toplum kuruluşları yer almaktadır. Ayrıca, diğer milliyetçi kuruluşlar ve Türk basınının da Birliğe önemli katkılar sağladığı belirtilmiştir. Özellikle Dr. Kuyaş Yassa'nın kuruluş sürecine büyük yardımlarda bulunduğu ifade edilerek, şükranları sunulmuştur. Bu iş birlikleri, TÖB'ün yalnızca öğrenciler arasında değil, aynı zamanda Türkistan diasporasının diğer kesimleriyle ve milliyetçi çevrelerle de güçlü bağlar kurduğunu göstermektedir.[211]

3.4.2. Türkistan Öğrenci Yurdu (Kadırga Buhara Özbekler Dergâhı)

Kadırga Buhara Özbekler Dergâhı, Türkistanlı öğrencilerin Türkiye'deki önemli sığınaklarından ve toplanma yerlerinden biri olmuştur. Yurt binası, Kadırga'da yer alan ve "Buhara Özbekler Tekkesi" olarak da bilinen tarihi bir yapıdır. Bu tekke, 1692 yılında devrin İstanbul Defterdarı İsmail Efendi tarafından inşa edilmiştir. Tekkenin kuruluş amacı, Orta Asya'dan İstanbul'a gelen Nakşibendi Tarikatı'na bağlı seyyah dervişlerin, hacı adaylarının ve misafirlerin konaklaması için bir barınak ve irfan mektebi görevi görmektir. Yıllar içinde harap olan tekke, 1887'de Sultan II.

[211] "İstanbul Türkistan Öğrenci Birliği 1970 Yılı Faaliyet Raporu", s. 3.

Abdülhamid tarafından onarılmıştır. Ayrıca, 1900 yılında Buhara'da Hisar Vilayetinin valisi Astankul Bey'in yardımıyla mescit-tevhidhane bölümü de yine II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilmiştir. Bu tekke, Osmanlı İmparatorluğu ile Orta Asya hanlıkları arasındaki ilişkilerde önemli siyasi, diplomatik ve kültürel roller üstlenmiştir. Bu tarihi yapı, Türkistan Öğrenci Birliği (TÖB) öncesinde de Türkistan diasporasının önemli bir merkezi olmuş, çeşitli Türkistanlı cemiyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Bunlar arasında, Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti gibi oluşumlar öne çıkmaktadır. 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra tekke kısmen metruk kalmış, ancak Cumhuriyet döneminde Türkistanlı gençlerin eğitim ve barınma ihtiyaçları için kullanılmaya devam etmiştir. Nitekim, bizzat Atatürk'ün izniyle tekke binası, Türkistan Türk Gençleri Birliği gibi önemli oluşumlara tahsis edilmiştir.[212] İlerideki yıllarda da 1938 yılında yürürlüğe giren Dernekler Kanunu'nun getirdiği kısıtlamalar nedeniyle, Türkistan Türk Gençleri Birliği, 1940 yılında "Türk Kültür Birliği" (TKB) adını alarak faaliyetlerini bu tarihi yapıda sürdürmüştür. Bu birliğin (Türk Kültür Birliği'nin) neden kapatıldığına dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Türkistan Öğrenci Birliği (TÖB) kurucu başkanı Çağatay Koçar'dan alınan bir röportajda, Kaçar'ın 1968 yılında tekkeyi ziyaret ettiğinde, burada kendilerini şeyh ailesi olarak tanıtan bir ailenin ve ayrıca Türkistan'ın Mergilan şehrinden gelen Usta Nişanbay isimli bir kişinin ikamet ettiğini belirttiği ifade edilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki, Türk Kültür Birliği'nin resmi olarak sona ermesine dair bilgi bulunmamasına rağmen, tekke binasının 1968 yılında hala Buhara Özbekler Tekkesinin geçmişiyle bağlantılı kişiler (şeyh ailesi) ve Türkistanlı bireyler (Usta Nişanbay) tarafından gayri resmi olarak kullanılmaya devam ettiği ve TÖB'ün kuruluşundan önce bir tür ara dönemin yaşandığı anlaşılmaktadır.

1965 yılında buraya gelen Türkistanlı öğrenciler, yurdu "bir harabe" olarak tanımlamışlardır. İç ve dış sıvaları dökülmüş, binadaki demir destekler paslanmış, odalar bakımsız durumda olup, yangın nedeniyle üst kısmı açık olduğundan yağmur suları içeri dolmaktaydı. Bu durum, içeride "değil insan, hayvanların bile kalamayacağı bir ortam" yaratmaktaydı. TÖB'ün kurulmasıyla birlikte, binadaki "tekke düzeni" yerine "yurt düzeni" getirilmiştir. Akan çatı tamamen betonlanmış,

[212] Ahat Andican, **a.g.e.,** 2020, s. 617-618

cemiyet odası, banyo ve çalışma odaları onarılmıştır. Bina, 1929'da Başbakanlık müsteşarlığından gelen yazıda Türk Ocağı yönetimi altında Türkistanlı öğrencilere verildiği belirtilmekteydi. Ancak 1965'te Vakıflar tarafından oturulamaz gerekçesiyle mühürlenmiş ve daha sonra tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Vakıflardan gelen yazılarla "fuzuli işgal" suçlamasıyla karşı karşıya kalınmış ve 1965'ten beri biriken 7500 TL kira bedeli talep edilmiştir. TÖB, bu hukuki çıkmazın çözümünün ancak gençlerle büyüklerin el ele vermesiyle mümkün olacağını belirtmiştir.[213]

TÖB, faaliyetlerinde bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle maddi ve manevi destek eksikliği, milliyetçi önderlerin kuruluşlarına memnuniyetlerini belirtirken, öğrencilerin "yalnız kalışlarını üzülerek" dile getirmelerine neden olmuştur. Geçmişte bu binadan faydalanmış olan Türkistanlı büyüklerin öğrencilere maddi yardım bir yana hatırlarını bile sormadığı belirtilmiştir. Bu durum, öğrencilerin kendi meselelerini kendilerinin halletme yoluna gitmelerine neden olmuştur.[214]

TÖB, geleceğe yönelik olarak yurdun hukuki durumunu sonuca bağlamanın yanı sıra, çeşmenin yeniden yapılması, tüm kapı ve pencerelerin boyanması, iç ve dış sıvaların yenilenip boyanması ve ortadaki bahçenin temizlenmesi gibi fiziksel iyileştirmeler planlamıştır. TÖB, öğrenim gençliğinin toplumdan aldığı desteğin az olduğunu kabul etmekle birlikte, "toplumdan sapma veya soyutlama" gibi görünen bu durumun aslında böyle olmadığını vurgulamıştır. Gençlerin birleşerek kendilerini topluma kabul ettirmeyi başardıkları ve meselelerini topluma indirerek görünen soyutlamayı ortadan kaldırdıkları belirtilmiştir. Türkistan toplumuna düşen görevin, öğrenim gençliğini sorunlarıyla baş başa bırakmayarak onlara yardımcı olmak olduğu vurgulanmıştır.

Türkistan Öğrenci Birliği (TÖB), 1969-1972 yılları arasında Türkiye'deki Türkistanlı öğrencilerin karşılaştığı çeşitli zorluklara, özellikle kültürel kimliklerini koruma, eğitimlerini sürdürme ve yaşam koşullarını iyileştirme konularında önemli bir çözüm ve dayanışma ağı sunmuştur. Kuruluşundaki "Türklük gururu ve şuuru" ifadesi,

[213] "Türkistan Öğrenci Yurdu Hakkında Yapılan İnceleme," s. 3, 110-111.
[214] "İstanbul Türkistan Öğrenci Ditliği 1970 Yılı Faaliyet Raporu," s. 2.

TÖB'ün sadece pratik ihtiyaçlara değil, aynı zamanda milli ve kültürel benliğin korunmasına verdiği önemi göstermektedir.

Cumhuriyet tarihi bağlamında, TÖB'ün kurulduğu dönemdeki siyasi kutuplaşmalardan uzak durma çabası ve sivil toplum kuruluşlarının çeşitlenmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Birliğin, eski bir tekke düzenine sahip olan ve harap durumdaki Türkistan Öğrenci Yurdu'nu bir öğrenci yurduna dönüştürme çabaları, üyelerinin pratik sorunlara çözüm bulma yeteneğini ve azmini ortaya koymaktadır. Çağatay Koçar gibi liderlerin başkanlığında yürütülen bu çalışmalar, birliğin erken dönemdeki dinamizmini ve başarılarını simgelemektedir. Ancak yurt binasının hukuki sorunları ve maddi destek eksikliği gibi zorluklar da TÖB'ün karşılaştığı engelleri göstermektedir.

TÖB'ün en önemli katkılarından biri, Türkistanlı gençlerin bireysel olarak başa çıkamayacakları sorunları "güç birliği" yaparak çözme iradesini göstermesidir. TÖB, sadece kültürel ve sosyal faaliyetlerle öğrencileri bir araya getirmekle kalmamış, aynı zamanda onların gelecekte "memleket sorunlarına eğilmede önderlik edecek birer insan" olarak yetişmelerine de katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Bu, TÖB'ün sadece bir öğrenci birliği olmanın ötesinde, Türkistan toplumunun gelecekteki liderlerini yetiştirmeyi amaçlayan bir misyonu üstlendiğini göstermektedir. Türkistan Öğrenci Birliği, Türkistanlı öğrencilerin kültürel kimliklerini koruma, eğitimlerini sürdürme ve toplumsal entegrasyonlarını sağlama konusunda önemli bir rol oynamış, aynı zamanda gençlerin kendi sorunlarına çözüm üretme ve toplumsal fayda sağlama potansiyelini gözler önüne sermiştir.[215]

3.4.3. Çağatay Koçar

Çağatay Koçar, 1946 yılında Afganistan'ın Türkistan kısmında doğmuştur. Ailesiyle birlikte zorlu bir yolculuğun ardından 1952 yılında Türkiye'ye, Adana şehrine yerleşmişlerdir. Babası, çocuklarının Arap kültürüyle yetişmesini istemeyen Türkçü bir aydın olarak, ailesini Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan üzerinden Türkiye'ye getirmiştir. Koçar'ın anne ve babası aslen Türkistan'ın Özbekistan

[215] Türkistan Öğrenci Birliği Tüzüğü, Madde 3.

kısmındaki Mergilan şehrinden olup, babası Bostan köyünden, annesi ise Aktepe köyündendir. Koçar, ailesinin Türkistan kimliğini koruma konusundaki hassasiyetini ve babasının vatan hasretini her zaman vurgulamıştır. Koçar, ilk, orta ve lise öğrenimini Adana'da tamamlamıştır. Yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ve İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nde sürdürmüştür. Sosyoloji bölümündeki mezuniyet tezi, dönemin kaynak zorluklarına rağmen Türkiye'de bulunan Türkistanlılardan toplayarak hazırladığı "Özbek Atasözleri" olmuştur.[216]

Askerlik hizmetini İstanbul Kartal-Maltepe'de yedek subay olarak tamamlayan Çağatay Koçar, 1975 yılında Almanya'nın Münih kentindeki Hürriyet Radyosu'nun Özbekçe Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. Burada 21 yıl boyunca araştırmacı-yazar ve spiker olarak aralıksız görev yapmıştır. Radyodaki uzak yıllık görevi boyunca 6000'den fazla araştırma makalesi kaleme aldığı belirtilmektedir. Radyodaki başarılı faaliyetinden dolayı 42. ABD başkanı William "Bill" Jefferson Clinton tarafınca ödüllendirilmiştir.[217] Radyonun 1995 yılında Prag'a taşınmasının ardından buradan ayrılmıştır. Bu dönemde kökenine dair araştırmalarını derinleştirmiş ve yıllarca süren yoğun çabalar sonucunda Türkistan Tarihi hakkında geniş ve önemli bir arşiv oluşturmayı başarmıştır. Bu arşiv, konuyla ilgili kitap yazmak isteyen birçok yazar tarafından kullanılmış, Koçar belgelerini yardımsever bir şekilde paylaşırken tek isteği eserlerde kaynak olarak adının anılması olmuştur.[218]

Koçar'ın arşivi, özellikle muhaceretteki Türkistanlılar, Özbekistan'daki Türkistan tarihi ve edebiyatı üzerine yoğunlaşmaktadır. İçeriğinde, Hürriyet Radyosu'nun Özbek bölümünde çalıştığı 21 yıllık döneme ait gazete ve mecmualar bulunmaktadır; Koçar, buradaki tüm materyalleri, hatta radyo ile ilgili kâğıtları ve telefon rehberlerini bile toplamış ve Türkiye'ye getirmiştir. Kendisi, Türkiye'de Özbekistan konusunda bu denli kapsamlı bir arşive sahip başka kimsenin olmadığını gururla belirtmektedir.

---

[216] "İçimizden Biri: Çağatay Koçar", **Hürriyet Çukurova Gap Gazetesi**, 4 Aralık 2014, s. 2.
[217] Çağatay Koçar'a William "Bill" Jefferson Clinton tarafından gönderilen teşekkür belgesi. 1995, ÇKÖA
[218] Ahmet Kanlıdere, **Türk Dünyası Uzmanlarıyla Söyleşiler,** Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, s. 139-154.

Arşivinde dikkat çeken diğer önemli materyaller arasında şunlar yer almaktadır:

- "Millî Türkistan" mecmuasının bibliyografyası; 134 sayıdan 122'sini temin etmiştir.
- Türkistan Lejyonuna katılan iki yüze yakın askerle yaptığı mülakatların kayıtları.
- Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Rözi Nazar, Hüseyin İkram, Veli Zunnün gibi Türkistan davasına hizmet etmiş önemli şahsiyetlerle yapılan sohbetlerin ve mektuplaşmaların materyalleri, hatta bazı ses kayıtları.
- KGB tarafından muhaceretteki Türkistanlılar için çıkarılan "Aydın" gazetesinin 20-30 sayılık koleksiyonu.
- Özbekistan basınının bağımsızlığının ilk yıllarındaki yayınlarından derlemeler.
- TMB ile ilgili arşiv belgeleri, mektup yazışmaları.
- Türkiye'deki Türkistan diasporasının yayımladığı basın organları.
- Azatlık Radyosu Özbek Bölümü Arşivi, Radyo Skript Yazıları.

Almanya'da bulunduğu dönemde, Çağatay Koçar, Türkistan diasporasının haberleşme ve dayanışma ihtiyacına yönelik önemli bir yayın olan "Türkistan Sesi" bülteninin mesul müdürü ve kurucusu olarak aktif rol almıştır. Ocak/Şubat 1984 tarihli ilk sayısı çıkan bu bülten, dünyanın dört bir yanına yayılmış Türkistanlılar arasında haberleşmeyi ve dayanışmayı temin etmeyi, Türkistan ve Türkistanlılarla alakalı haberleri duyurmayı amaçlamıştır. Bülten, "bölünmez ve parçalanmaz Türkistan birliğine sadık" kalacağını vurgulamış ve Orta Asya'nın coğrafi ve milli adı olan Türkistan'ı geniş bir coğrafya olarak tanımlamıştır. "Türkistan Sesi"nin Yazı Heyeti'nde Mehmet İsa Aral ve Timur Kocaoğlu ile birlikte Çağatay Koçar da yer almıştır.[219] Bültenin adres bilgileri ve banka hesap numarası da Koçar'ın Almanya'daki adresi üzerinden verilmiştir. Koçar bu bültenin toplam 9 sayısını çıkarabilmiştir.[220] Bu

[219] **Türkistan Sesi: Türkistanlıların Milletlerarası Haber Bülteni**, Sayı: 1, Ocak-Şübat 1984, Arka kapak. ÇKÖA

[220] Ahat Andican kendi çalışmasında bu bülten sayısını 6 olduğunu söylemektedir. Bkz. Andican, **a.g.e.,** s. 521.

yayın, Koçar'ın Türkistan davasına olan derin bağlılığını ve diasporadaki iletişimi güçlendirme çabasını somutlaştırmaktadır.

Koçar'ın "Türkistan'la İlgili Makaleler" adlı kitabı 1992 yılında Kültür Bakanlığı Yayınları arasında basılmış ve 1994 yılında Özbekistan Yazarlar Birliği tarafından kendisine "Uluslararası Kaşgarlı Mahmut Mükafatı" verilmiştir.[221] Ayrıca, "Atayurt'tan Anayurda Türkistanlılar" adlı kapsamlı bir kaynak eser de yazmıştır. "Çukurova'nın Kurtuluşuna İştirak Eden Türkistanlılar" adlı bildirisi genişletilerek TRT'de "Kurtuluş Savaşı'nda Türkistanlılar" adıyla bir belgesel olarak yayınlanmış, Koçar bu belgeselin hazırlanması ve çekiminde baş danışmanlık yapmıştır. Özbek yazar Nabican Bakıyev'in "Enver Paşa'nın Vasiyeti" adlı eserini de Anadolu Türkçesine aktarmıştır. Otuzdan fazla sempozyuma katılmış ve Türk Tarih Kurumu sempozyumlarında tebliğler sunmuştur. Emekli olduktan sonra Adana'ya dönen Çağatay Koçar, Türkistan konusundaki çalışmalarına aktif olarak devam etmektedir. Son olarak Çağatay Koçar, 2024 yılında "XX. Yüzyıl Türkistan Tarihinin Önemli Olayları" ve "Milli Türkistan Mecmuası Bibliyografyası" gibi Türkistan tarihiyle ilgili eserler kaleme alarak çalışmaları sürdürmektedir.

Çağatay Koçar, genç yaşlarından itibaren Türkistan cemiyetlerinin içinde aktif rol almıştır. Adana'da 1960 yılında genç Türkistanlılar arasında kurulan Gökspor adlı futbol takımının kurucusu ve idarecisi olmuştur. Almanya'da yaşadığı dönemde Türkistanlılar arasında milli ve dini etkinlikler organize etmiştir. Ayrıca, Adana'daki derneklere maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştur. İstanbul'da öğrenciyken Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği ile Türk Göçmen ve Mülteciler Derneği'nin yönetim kurullarında yedek veya asil üye olarak görev yapmıştır. Türkistan Öğrenci Birliği'nin (TÖB) kuruculuğunu ve başkanlığını üstlenmiştir. TÖB'ün ilk kongresi 29 Ocak 1970'te Türkistan Öğrenci Yurdu'nda yapılmış ve Koçar başkan seçilmiştir. Çağatay Koçar, fikrî şekillenmesinde en çok babasının etkili olduğunu belirtir. Babası, sürekli olarak Rus mezalimini ve Türkistan'ın işgalini konuşmuş, Rusları en büyük düşmanları olarak görmüştür. Bu durum, Koçar'ın Türkistan davasına yönelmesinde büyük bir etken olmuştur. Almanya'da Veli Kayyum Han, Baymirza Hayıt gibi isimlerin; Türkiye'de ise Ahmet Naim Öktem ve Abdullah Tevekkel Babür gibi

[221] "İçimizden Biri: Çağatay Koçar", s.2.

büyüklerin de siyasi ve milli görüşlerinin oluşumunda katkısı olmuştur. Çağatay Koçar, Türkistan davasına adanmış bir ömür sürmüş hem kendi ailesinin tecrübelerini hem de Türkistan diasporasının kolektif hafızasını günümüze taşımış değerli bir şahsiyettir. Evli ve iki kız çocuğu babası olan Koçar, kızlarının da Türkistan davasına hizmet etmesinden büyük memnuniyet duymaktadır.

3.5. TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI VAKFI (TAV)

3.5.1. Vakfın Tarihçesi

TAV'nın kuruluşu ve faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca Türkistanlıların kültürel ve siyasi mücadelesindeki önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Vakıf, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkistan coğrafyasında yaşanan değişimlere paralel olarak ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla kurulmuştur. TAV, 1990 yılında Dr. Ahat Andican'ın öncülüğünde, akademik ve siyasi çevrelerden önemli isimlerin katılımıyla kurulmuştur. Vakfın kurucuları arasında Prof. Dr. Ahat Andican, Dr. Emin Mindan, Doç. Dr. Timur Kocaoğlu, Prof. Dr. Şaban Karataş, Prof. Dr. Abdülkadir Donuk, Prof. Dr. Mustafa Erkal, Ekber Yassa, Zahir Koca, Muhammed Yıldız, Şevket Aynural, Hüsamettin Sabri, Fethullah Töre, Şevket Özulu, Kabil Ceynek, Celalettin Alioğlu, Ekber Dolgun ve Sabır Karger gibi isimler yer almaktadır. Kuruluş, 13 Eylül 1990 tarihinde Fatih Birinci Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 499 numaralı kararıyla resmi olarak onaylanmıştır.[222] Derginin 1990 tarihindeki 11.sayısı önsözünde Ahad Andican Türkistan Araştırmalar Vakfının resmen kurulduğunu, Vakıf yönetimi bir ay içinde ilk toplnatısını yapacağını, Türkistan dergisinin bundan böyle Vakıf bünyesinde çıkacağını söylemiş, başlangıçtan bu zamana kadar dergini sorumluluğunu üstlenen Dr. Emin Mindan'a teşekkürlerini sunmuştur.[223]

Vakfın temel amacı, Türkistan Dergisi'nin sahipliğini üstlenerek, Doğu Bloku ve Türk dünyasındaki gelişmeleri Türk ve dünya kamuoyuna aktarmaktır. Bu dergi, 1988 yılı başından itibaren Dr. Ahat Andican tarafından çıkarılmaya başlanmış olup, siyasi, ekonomik ve kültürel nitelikte üç ayda bir yayınlanması hedeflenmiştir.

[222] Ahat Andican, **a.g.e.,** 2020, s. 513.
[223] Ahat Andican, "Değerli okuyucular", **Türkistan Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 11, İstanbul, 1990, s. 5.

Derginin çıkış gerekçesi, Türkistan meselesine hizmet eden önceki yayınların uzun ömürlü olamaması ve değişen şartlarda Türkistan ile ilgili gelişmeleri aktaracak bir yayın organına duyulan ihtiyaç olarak belirtilmiştir. Derginin yazı kurulunun büyük çoğunluğu Türkistanlı bilim adamları ve akademisyenlerden oluşmaktaydı.

TAV'nın ve bağlantılı derneklerin faaliyetleri, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkistanlıların Türkiye'deki varlığını ve mücadelesini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Türkistan Dergisi, kısa sürede siyasi ve ilmî çevrelerce benimsenmiş ve birçok çalışmacı tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Özellikle Afganistan'da Sovyetlere karşı verilen mücadelede Türklerin rolü ve Türk dünyasındaki halk hareketlerinin (Azerbaycan Halk Cephesi ve Birlik Hareketi gibi) Türk kamuoyuna tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. Dergi, 1994 yılına kadar 22 sayı olarak yayınlanmıştır. Vakfın öncülü olan Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği (TKSYD), 1984 yılında yeniden kurulduktan sonra klasik dernekçilik anlayışının ötesine geçmeyi hedeflemiştir. Dr. Ahat Andican'ın liderliğinde, Türkistanlıların yaşadıkları ülkelerde etkin ve nitelikli sosyo-politik baskı grupları haline gelmeleri, bilimsel kültür faaliyetleri yürütmeleri ve etkili siyasi diyaloglar kurmaları amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, dernek 1986 yılı başında kendi binasına sahip olmuş, Milli Eğitim Bakanlığı kadrolarının bilgilendirilmesi ve ders kitaplarına Batı Türkistan başlığında bölümlerin eklenmesi gibi önemli çalışmalara imza atmıştır.

TAV ve TKSYD, Sovyetler Birliği'ndeki değişimlere paralel olarak Türkistan cumhuriyetlerine yönelik ilgiyi artırmak amacıyla çok sayıda ilmî toplantı düzenlemiştir. Dr. Ahat Andican, uluslararası yayın kuruluşlarında konuşmalar yapmış ve Türkistan'daki gelişmeler hakkında kamuoyunu bilgilendirmiştir. Afganistan'daki Türkistanlı mücadelesine destek olmak amacıyla yardım kampanyaları düzenlenmiş ve Türk Hükümeti yetkilileriyle temaslar kurulmuştur. Bu çabalar, Türk kamuoyunun Afganistan cihadı ve Türkler konusunda bilgilenmesini sağlamıştır.

Vakfın öncülüğünde düzenlenen Uluslararası Türkistan Kurultayları, Türkistanlıların mücadelesinde dönüm noktası niteliğindedir. 1990 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen I. Uluslararası Türkistan Kurultayı, Amerika, Almanya, Afganistan, Pakistan, Arap ülkeleri ve Türkiye'deki Türkistanlı temsilcilerini ilk kez bir araya getirmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği kurulduktan sonra ilk kez Türkistan

cumhuriyetlerinden gelen temsilciler ile hariçteki Türkistanlılar bir araya gelmiş ve Türk Hükümeti bakan düzeyinde resmi katılım sağlamıştır. Bu kurultay sonucunda "Dünya Türkistanlıları Kongresi" oluşturulmuş ve Dr. Ahat Andican başkanlığa seçilmiştir.[224]

TAV'nın ve liderlerinin çalışmaları uluslararası düzeyde de takdir görmüştür. Özbekistan Yazarlar Birliği, 1991 yılı uluslararası Çolpan mükafatını Dr. Baymirza Hayit, Dr. A. Ahat Andican ve Mehmedali Mahmudov'a vermiştir. Gerekçe olarak, "Türkistan milletinin feryatları henüz Moskova'nın ötesine geçemediği dönemlerde, halkın sesini kıtalardan kıtalara taşımaları" gösterilmiştir. Amerikalı araştırmacı Lowell Bezanis de, Dr. Ahat Andican döneminde yapılan çalışmaları, "Türkistanlıları Türkiye'de onlarca yıl devam eden bir karanlık devresinden sonra görünür hale getirmiştir" şeklinde nitelendirmiştir.[225]

Sonuç olarak, TAV ve ilişkili kuruluşlar, Cumhuriyet tarihinde Türkistanlıların milli kimliklerini koruma, kültürel varlıklarını sürdürme, siyasi bilinç oluşturma ve uluslararası alanda seslerini duyurma çabalarında merkezi bir rol oynamış, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ve sonrasında Türk dünyasıyla köprüler kurulmasında önemli katkılar sağlamıştır. Kaynaklar TAV'nın 1990 yılında Dr. Ahat Andican önderliğinde kurulması ve Türkistan Dergisi'ni yayın organı olarak benimsemesi, Cumhuriyet tarihindeki Türkistanlı dernekleşme sürecinin önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu vakıf, eski dönem Türkistan cemiyetlerinin salt dayanışma ve kültürel koruma odaklı çalışmalarının ötesine geçerek, Türkistan davasını daha bilimsel, sosyopolitik ve uluslararası bir platforma taşımayı hedeflemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği kritik bir dönemde kurulan Vakıf, Türkistan cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına giden yolda dış dünyadaki Türkistanlıların sesini duyurma ve Türk kamuoyunu bilgilendirme misyonunu üstlenmiştir. Vakfın yayın faaliyetleri, özellikle Türkistan Dergisi aracılığıyla, Afganistan'daki mücahit hareketleri ve Türk dünyasındaki gelişmeler hakkında Türk kamuoyuna önemli bilgiler sunmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı kadrolarının bilgilendirilmesi ve ders kitaplarına Türkistan ile ilgili bölümlerin

[224] "I. Milli Türkistan Kurultayı", **Türkistan Dergisi**, Sayı: 8, İstanbul, 1989, s. 14.
[225] A. Ahat Andican'ın VOA ile mülakatı, **Türkistan Dergisi**, Sayı: 11, İstanbul, 1990, s. 4-6.

eklenmesi gibi çabalar, Türkiye'de bu konuda farkındalık oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Vakfın faaliyetleri, Türkistan meselesinin sadece bir geçmiş mirası değil, aynı zamanda güncel politikaların ve akademik çalışmaların da bir parçası haline gelmesine önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda, TAV, Cumhuriyet tarihi açısından, dış Türkler ve Türk dünyası ile ilişkilerin yeniden şekillendiği bir dönemin önemli aktörlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

3.5.2. TAV yayın organı olarak Türkistan Dergisi İncelemesi

Türkistan Dergisi'nin elimizdeki sayıları (1988 Sayı 1-4, 1989 Sayı 5, 8, 1990 Sayı 9-11, 1991 Sayı 15) incelendiğinde, derginin Cumhuriyet tarihi perspektifinden Türkistan coğrafyasına ve Türk dünyasına ilişkin önemli akademik ve sosyopolitik analizler sunduğu görülmektedir. Dergi, yayımlandığı dönem itibarıyla (1988-1991), Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği ve Türk dünyasında önemli değişimlerin yaşandığı kritik bir zaman dilimine denk gelmektedir. Yayın Politikası ve Tematik Odaklar Türkistan Dergisi, "Üç Aylık İlmi, Siyasi-Ekonomik, Kültürel Dergi" alt başlığıyla yayınlanmıştır. Derginin temel amacı, Türkistan'ın kültürü, tarihi, dili ve edebiyatı ile dünü, bugünü ve gelecekteki sorunlarını ele almak, anayurt dışındaki Türkistanlılar arasında haberleşme, dayanışma ve kaynaşmayı sağlamaktır. [226] Bu hedef, özellikle daha önceki Türkistan yayınlarının maddi imkansızlıklar nedeniyle uzun ömürlü olamaması ve değişen koşullarda güncel gelişmeleri aktarma ihtiyacından doğmuştur. Dergi, kuruluşundan itibaren uluslararası bir yayın organı olma hedefi gütmüştür. İlk sayılarında Almanya, ABD ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde temsilcilikler açmayı hedeflemiş, hatta ilerleyen sayılarda Pakistan'ı da temsilcilik ağına dahil etmiştir. Derginin içerik analizinde öne çıkan tematik alanlar şunlardır: Türkistan Kimliği ve Coğrafyası: Derginin ilk sayısında Dr. Baymirza Hayit'in "Türkistan Nedir?" başlıklı makalesi[227], Türkistan kavramının etimolojik ve tarihsel gelişimini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Makale, Türkistan'ın Türk kavimlerinin anavatanı olduğunu vurgulamakta ve Çarlık Rusyası ile Sovyetler Birliği dönemlerinde Türkistan adının coğrafi isimler arasından çıkarılma çabalarını

[226] Kapak, **Türkistan Dergisi**, Sayı: 1, İstanbul 1988, s. 1.
[227] Dr. Baymirza Hayit. "Türkistan Nedir?", **Türkistan Dergisi**, Sayı: 1, İstanbul 1988, s. 3.

irdelemektedir. Bu, Türkistan isminin bir milletin varlığı, adı ve gelecekteki kimliğini tayin etme meselesi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Dergi, Glasnost ve Perestroika dönemindeki gelişmelere özel bir yer ayırmıştır. Türk Cumhuriyetlerindeki siyasi ve ekonomik değişimler, etnik çatışmalar ve Moskova'nın politikaları derinlemesine incelenmiştir. Özellikle Kazakistan'daki nükleer denemelerin ekolojik ve insani sonuçları, Aral Gölü'nün kuruma problemi ve çevresel etkileri, Türk gençlerinin Sovyet ordusunda yaşadığı sorunlar ve ölümler ("Demir Tabutlar"), derginin gündemine taşıdığı önemli ve çarpıcı konular arasındadır. Bu makalelerde, Sovyet yönetiminin Türkistan'a yönelik sömürü politikaları, monokültür tarımı (pamuk) ve bunun çevresel ve sosyal sonuçları eleştirilmiştir. Milli Mücadeleler ve Türkçülük: Türkistan'daki "Basmacı Hareketi" gibi anti-Sovyet mücadeleler, dergi tarafından milli kahramanlık destanları olarak sunulmuştur. Dr. Baymirza Hayit'in "Türkistan'da Türkçülük" makalesi [228] , Türkçülüğün Türkistan'daki köklerini ve gelişimini Orhun Abideleri'ne kadar dayandırmakta, Türk dilinin korunmasının önemini vurgulamaktadır. Fitrat, Çolpan, Mağcan Cumabay gibi şairlerin milli duyguları ve Türkçülük idealleri şiirleriyle birlikte sunulmuştur. Dergi, Türkistanlı aydınların komünizm perdesi altındaki Rus şovenizmine rağmen milli kimliklerini koruma çabalarını ele almıştır. Dış Türkler ve Türkiye ile İlişkiler: Dergi, Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarının (Kırım Türkleri, Afganistan Türkleri, Azerbaycan Türkleri) sorunlarına geniş yer ayırmıştır. Kırım Türklerinin sürgünleri, vatanlarına geri dönme mücadeleleri ve maruz kaldıkları baskılar detaylıca işlenmiştir. Afganistan'daki Türklerin mücadelesi ve Azad Beg'in liderliği, Türk Kızılayı'nın bu bölgelere yeterli yardımı ulaştırmaması gibi konular da eleştirilmiştir. [229] Azerbaycan'ın işgali ve Halk Cephesi'nin mücadelesi, Karabağ meselesi derginin önem verdiği siyasi gelişmeler arasındadır. Uluslararası Politikalar ve Türk Dünyası: Dergi, ABD ve SSCB'nin Türkistan coğrafyası üzerindeki politikalarını eleştirel bir gözle incelemiştir. Özellikle Gorbaçov dönemindeki "Glasnost" ve "Perestroika" politikalarının Türk dünyasına etkileri, "Marksist Haçlılık" teorisi bağlamında yorumlanmıştır. Türkiye'nin dış Türkler politikası, "Pantürkizmle suçlanma korkusu

[228] Dr. Baymirza Hayit, "Türkistan'da Türkçülük", **Türkistan Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul 1988, s. 4.
[229] Erol Kaymak, "Dr. Azad Beg ile Afganistan'ın geleceği üzerine konuşmalar", **Türkistan Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul 1988, s. 13

hastalığı" ve "Avrupa Ekonomik Topluluğu Sendromu" kavramlarıyla eleştirilmiş, Türkiye'nin Türk dünyasına daha aktif bir şekilde yönelmesi gerektiği savunulmuştur. [230] Cumhuriyet Tarihi Perspektifinden Değerlendirme Türkistan Dergisi, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkistanlıların Türkiye'deki varlığını ve kültürel/siyasi mücadelesini anlamak için önemli birincil kaynak niteliğindedir. Dergi, Türkistanlıların Türkiye'ye göçü, dernekleşme çabaları ve Türkiye'deki resmi makamlarla ilişkileri hakkında değerli bilgiler sunar. Derneklerin yaşadığı maddi sıkıntılar ve zaman zaman resmi makamların desteğini bulamama durumları, derginin ele aldığı önemli hususlardır. Dergi, Türkiye'de dış Türkler konusundaki farkındalığın artırılmasına ve kamuoyunun bilgilendirilmesine katkıda bulunmuştur. Dergideki akademik yazılar, Türkistan'ın tarihi, edebiyatı, mimarisi ve folkloru gibi alanlarda zengin bir içerik sunar. Baymirza Hayit, Timur Kocaoğlu, Mehmet Saray, Abdülkadir Donuk gibi isimler derginin yazı kurulunda yer alarak akademik derinliğe katkıda bulunmuşlardır. Sonuç olarak, Türkistan Dergisi, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkistanlıların Türkiye'deki varlığını, kültürel ve siyasi çabalarını, Türk dünyasındaki gelişmeleri ve uluslararası politikaların bu coğrafya üzerindeki etkilerini akademik bir dille ve detaylı bir perspektifle aktaran önemli bir yayındır. Dergi hem dönemin sosyopolitik atmosferini yansıtmakta hem de Türk kimliğinin ve birliğinin korunması ideallerini canlı tutmaya çalışmıştır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Türkistan Araştırmaları Vakfı yayın organı olan Türkistan Dergisi'nin 1988'den 1991'e kadar yayımlanan 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11 ve 15. sayılarına ulaşılmıştır. Aşağıdaki tablo, bu sayılarda makaleleri yayınlanan yazarları, ilgili makalelerin adlarını ve yayımlandıkları dergi sayılarını göstermektedir. Bu dergi, Türkistan coğrafyası, Türk dünyası ve dış Türklerin sorunlarına ilişkin önemli akademik analizler sunan bir yayın organı olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 3.4: Türkistan Dergisi Bibliyografyası

Yazar Adı	Makale Adı	Sayı (Yıl)	Sayfa

[230] Ahat Andican, "VOA ile Mülakatı", s. 4-6.

Dr. Baymirza Hayit	Türkistan Nedir?	1 (1988)	3
	Dr. Baymirza Hayit ile Türk Dünyası Üzerine Konuşmalar	2 (1988)	3
	Türkistan'da Türkçülük	3 (1988)	3
Doç. Dr. Mehmet Saray	Türkiye'de Türkistan Araştırmaları	1 (1988)	12
Kenan Yavan	Çağatay Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazalar	1 (1988)	14
	Dr. Mesut Sabri Baykuzu ve Bir Nutuk (Hazırlayan)	2 (1988)	9
	Eski "Ak Sepil" Şehri Keseklerindeki Yazılar Hakkında İlk Mülahazalar	3 (1988)	19
	Dr. Mes'ud Sabri Baykozi ve Türkçülük (Hazırlayan)	4 (1988)	22
	Klasik Türkistan Edebiyatında Yabancı Tesirler	5 (1989)	16
Doç. Dr. Abdülkadir Donuk	Anavatan Türkistan'dan Anavatan Türkiye'ye	1 (1988)	18
	Türkistan Tarih ve Kültür Semineri	2 (1988)	7

	Türkiye Türkistan Münasebetleri	8 (1989)	13
Memedali Mahmudov (Ov)	Ölmes Kayalar	1 (1988)	20
	Ölmes Kayalar (2) (Roman)	3 (1988)	22
	Ölmes Kayalar	4 (1988)	28
	Ölmes Kayalar	5 (1989)	25
	Ölmes Kayalar	8 (1989)	29
	Ölmes Kayalar	9 (1990)	29
Aybek Türkistanlı	"Alma Ata Olayları"	1 (1988)	29
Erol Kaymak	Türkistan Gerçeğinin Yeni Yüzü Türkistan Kültür ve Sosyal Yardım Derneği Başkanı ile Röportaj	1 (1988)	32
	Dr. Baymirza Hayit ile Türk Dünyası Üzerine Konuşmalar	2 (1988)	3
	Dr. Azad Beg ile Afganistan'ın Geleceği Üzerine Konuşmalar	3 (1988)	14
	Gulam Gafuroğlu ve Çin'de Türkoloji	4 (1988)	18

	Uli Şamiloğlu ve Bir Tarih Tartışması	5 (1989)	62
	Bitmeyen Kavga Azerbaycan Azatlık Hareketi	9 (1990)	23
	Hazarım	8 (1989)	36
	Özbekistan Birlik Halk Hareketi Başkanı Abdurrahim Pulatov ve Ahat Andican ile SSCB'de Türk Halkları Üzerine Konuşmalar	15 (1991)	17
Ali Yavuz	Türkistan'dan "Böğrü Delik" Köyüne	1 (1988)	36
Sabir Karger	Türkistan Halk Şiirinden Romalım (Mendilim/Bayrağım)	1 (1988)	40
	Türkistan Türk Şiirinden	2 (1988)	42
	Türkistan Türk Şiirinden Seçmeler	4 (1988)	37
	Türkistan Türk Şiiri	8 (1989)	33
	Azerbaycan Marşı (Hzl.)	9 (1990)	39
Hakan Poyraz	I Milletlerarası Türkistan Tarih ve Kültür Semineri	2 (1988)	7
	Olaylar...Haberler...Bilgiler	2 (1988)	45
	Olaylar...Haberler...Bilgiler	3 (1988)	45
	Olaylar...Haberler...Bilgiler	4 (1988)	44

	Olaylar...Haberler...Bilgiler	5 (1989)	44
	I. Milli Türkistan Kurultayı	8 (1989)	14
	Farabi	8 (1989)	40
	Olaylar Haberler Bilgiler	9 (1990)	44
	Farabi'nin Devlet Felsefesini Anlamaya Bir Giriş Denemesi	11 (1990)	9
	Türk Dünyasından Haberler	15 (1991)	40
	H. Emel Aşa Türkistanlı Şair Abdülkerim Mahsut	2 (1988)	17
	Damolla Mir Şerif ve Damolla İkram Efendi (Hazırlayan)	2 (1988)	37
	Prof.Dr. Mihail Gobuoğlu ile Sohbet	5 (1989)	59
	Türkeli'nde Basın	3 (1988)	41
	Azerbaycan Tarih- Medeniyet Abidelerini Muhafaza Cemiyeti	8 (1989)	38
	Nizami Şiir Günleri ve Gence Türk Kültür Coğrafyasının Yeniden Tanzimi	9 (1990)	40
Sultan Pekmezci	Türkistan Türk Mimarisi Üzerine	2 (1988)	21

	Türkistan Türk Mimarisinden “Bibi Hatun” Camii	3 (1988)	37
	Sultan Galiyev	5 (1989)	50
	Kıymetini Bilene “Mercan”	5 (1991)	37
	Mustafa Abdül Cemil Kırımoğlu	11 (1990)	17
Salih Aynural	Büyük Türk Alimi Uluğ Bey	2 (1988)	27
	Bir Belge: Türkistan'a Nasıhat	4 (1988)	34
	Türkistan'da Aral Gölü Gerçeği	15 (1991)	27
	Aral Denizi'ni Kurtarma Komitesi Başkanı ile Sohbet	15 (1991)	21
	Serap İlarslan Türkistanlı Yazar Said Ahmed	3 (1988)	11
	Süleyman Demirel ile Sohbet	8 (1989)	18
	Şehriyar (1908-1988)	4 (1988)	10
	I. Azerbaycan Kongresi ve Kâmil Veli Nerimanoğlu ile Röportaj	11 (1990)	40
	Özbek Türk Edebiyatından	9 (1990)	41

	Dil Hukuku El Hukuku	8 (1989)	38
Doç. Dr. A. Ahat Andican	Çıkarken	1 (1988)	1
	Türkistan Kültür ve Sosyal Yardım Derneği Başkanı İle Röportaj	1 (1988)	32
	Direnişin 10. Yılında Afganistan (Dünü, Bugünü, Yarını)	4 (1988)	3
	Ve Gorbaçev'e Açık Mektup Bir İmza Kampanyası	5 (1989)	3
	Türkiye Ve Dış Dünyadaki Türkistanlıların Problemleri- Ve Çözümleri	8 (1989)	3
	I. Milli Türkistan Kurultayı	8 (1989)	14
	II. Milletlerarası Türkistan Kurultayı I. Çağrısı (3. Aralk. 1990)	11 (1990)	4
	Dr. Ahat Andican'ın "VOA ile Mülakatı"	11 (1990)	5
	Türk Dünyasında Yeni Dinamikler ve Dengeler	9 (1990)	4
	Doğu Blokundaki Değişmeler ve Türk Dünyası	9 (1990)	4

	Osmanlıdan Günümüze Türk Dünyası İlişkileri	15 (1991)	4
Dr. Oğuz Karaçay	İpek Yolu (Şiir)	2 (1988)	48
	Sovyetlerdeki Türklerin Bugünü	5 (1989)	3
	Türk Kültür Coğrafyasının Yeniden Tanzimi	9 (1990)	40
	Nizami Şiir Günleri ve Gence Türk Kültür Coğrafyasının Yeniden Tanzimi	9 (1990)	40
Dr. Kıyamüddin Barlas	Afganistan Özbek Sözlü Edebiyatının Örnekleri	2 (1988)	31
Zafer Karatay	Sürgündeki Kırım Türklerinin Bugünkü Durumu	8 (1989)	20
	Bugünkü Dünya Coğrafyasında Kırım Türkleri	11 (1990)	17
Kemal Çapraz	Kırım Gezi Notları "Vatanımızı Geri Verin"	11 (1990)	20
	Mustafa Cemiloğlu ve Kırım İzlenimleri	9 (1990)	17
Kazım Gültepe	Türkistan'da Katliamlar ve Hürriyete Doğru	11 (1990)	32
	Türkistanlım Türkistanlım (Şiir)	9 (1990)	32

Derviş İlyasoğlu	Türk Dünyasından Haberler	8 (1989)	45
	Türk Dünyasında Yayınlar	11 (1990)	47
	Azerbaycan Edebiyatından Bir Hikaye (Sadakat)	15 (1991)	44
M. Ruzubay	Aköreн Türkiye'deki Muhacir Kırgız Türkleri	15 (1991)	23
Mirzaali Muhammedcanov	Aral'ı Kurtarmak Mümkündür	15 (1991)	12
Lester R. Brown	Aral Denizi Gitti, Gidiyor...	15 (1991)	15
Selamet Vefa	Yine Aral Hakkında	15 (1991)	30
İşkender Haydar	Türkistan Resim Sanatı	15 (1991)	34
Arif Muinof	Türkistan Resim Sanatı	15 (1991)	34
Kuanış Sultanov	Kıymetini Bilene “Mercan”	15 (1991)	37
İlhan Sami Özulu	SSCB'ne Yayın Yapan ABD Radyoları	15 (1991)	39
Muhammed Salih	Geleceği Düşünmek	10 (1990)	4
Ramazan Aydın	Azerbaycan Halk Cephesi Lideri Ebulfezl Aliyev'le Röportaj	9 (1990)	9
Erol Karayel	Kafkasya	9 (1990)	43
Fahrettin Öztoprak	Armağan (Şiir)	8 (1989)	32
	Azerbaycanım (Şiir)	11 (1990)	39

Mehmedali Adaletî	“Karabağ” Meselesi “Seyidof'a” Söyleyin (Şiir)	3 (1988)	48
Oya Deniz Çangar	İsmail Gaspıralı (Ölümünün 75. Yılında)	8 (1989)	25
Boğaç Han	Bir Kıbrıs Destanı	8 (1989)	28
Hatice Yassa	Okuyucu Mektubu	8 (1989)	46
Derviş İlyasoğlu	Index	8 (1989)	47
Ergeş Uçkun	Amerika Mektubu	9 (1990)	57
Müjdat Kayayerli	Kaşgar Quick Dergisinden (terc.)	8 (1989)	42
Abdurrahman Altay	Kazakistan’daki Nükleer Denemeler	8 (1989)	22
Ahmet Türköz	Kazak Türkçesinin Resmi Dil Olması Hakkındaki Kanun	9 (1990)	33

SONUÇ

Bu tez çalışması, XX. yüzyıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti topraklarında faaliyet gösteren Türkistan cemiyetlerinin çok boyutlu yapısını, amaçlarını ve Türkistan diasporasının kimlik inşası ile ulusal bağımsızlık mücadelesindeki kritik rollerini Cumhuriyet Tarihi perspektifinden incelemiştir. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin Türkistan üzerindeki baskıcı politikaları neticesinde anavatanlarından koparılan Türkistanlı aydın, öğrenci ve halk kesimlerinin Türkiye'de kurduğu bu örgütlenmeler, dönemin jeopolitik ve iç siyasi koşulları altında varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Tezin ilk yarısında ele alınan cemiyetler, Türkistanlıların Türkiye'deki örgütlenme deneyimlerinin temelini atmıştır. Buhara Tamimi Maarif Cemiyeti, başlangıçta eğitim ve hayır faaliyetleri odaklı bir topluluk olarak ortaya çıkmış, öğrencilerin İstanbul'da eğitim görmesini sağlamayı hedeflemiştir. Abdürrauf Fıtrat, Osman Kocaoğlu ve Âlimcan İdrisî gibi önemli şahsiyetler bu cemiyetin kurucuları ve aktif üyeleri arasında yer almıştır. Cemiyet, tüzüğünde siyasi amaç gütmediğini açıkça belirtse de Rusya'nın faaliyetlerini yakından takip etmesi, altında yatan milli bilinçlenme hedefinin bir göstergesidir. Türkistan Millî Birliği (TMB), 1927'de İstanbul'da yeniden kurularak Sovyetler Birliği'nin baskıcı politikalarına karşı Türkistan'ın bağımsızlığını savunmayı amaçlamıştır. Zeki Velidi Togan, Osman Kocaoğlu ve Mustafa Çokay gibi liderler bu teşkilatın kuruluşunda yer almış ve TMB'nin ideolojik ve örgütsel yapısını şekillendirmişlerdir. "Yeni Türkistan" (1927-1931) ve "Yaş Türkistan" (1929-1939) dergileri, TMB'nin anti-Sovyet ideolojisini yayma ve milli bilinci canlı tutma konusundaki en önemli yayın organları olmuştur. TTGB, TMB'nin kamuoyuna açık kolu olarak işlev görmüş, kültürel ve bilimsel

faaliyetlerle Türkistan milli ruhunun yerleşmesi ve geleceğin kadrolarının yetişmesi için çalışmıştır. Yayımladığı broşürler ve düzenlediği konferanslar, TTGB'nin milli kimliği güçlendirme ve Türk dünyası ile ilişkileri geliştirme çabasının somut örnekleridir. Dernekler Kanunu'nun getirdiği kısıtlamalar nedeniyle TTGB'nin 1940'ta "Türk Kültür Birliği"ne dönüşmesi, değişen koşullara uyum sağlama stratejisinin bir yansımasıdır. "Türk Amacı" dergisi, bu yeni dönemde kültürel birliğe odaklanarak Türk milliyetçiliğinin kültürel boyutunu yansıtmıştır.

XX. yüzyılın ikinci yarısında ise Türkistan cemiyetleri, Soğuk Savaş dönemi ve Türkistan cumhuriyetlerindeki gelişmelerle paralel olarak yeni bir evreye girmiştir. Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği (ATYD) gibi oluşumlar, özellikle 1950'li yıllardaki yoğun göçmen akını sonrası kurulmuş ve Türkistanlılar arasında dayanışma, kültürel muhafaza ve milli dava bilincini güçlendirmeyi hedeflemiştir. ATYD'nin "Bulak" (1959) ve "Eslek" (1940'lı yıllar) gibi yayınları, milli bilincin kaynağı ve anti-komünist söylemin platformu olmuştur. Abdülhamit Koçar gibi figürler, derneğin kuruculuğunu ve başkanlığını üstlenerek 35 yıl boyunca dernek faaliyetlerine liderlik etmiştir. Ankara ve İstanbul'daki Türkistanlılar Yardımlaşma Dernekleri de benzer amaçlarla kurulmuş, ancak Ankara'daki dernek maddi imkansızlıklar nedeniyle kısa ömürlü olmuştur. Türkistan Öğrenci Birliği (TÖB), Kasım 1969'da İstanbul'da kurulmuş ve 1969-1972 yılları arasında Türkistanlı öğrencilerin kültürel kimliklerini koruma ve yaşam koşullarını iyileştirme konusunda önemli bir dayanışma ağı sunmuştur. Kadırga Buhara Özbekler Dergahı'nı bir öğrenci yurduna dönüştürme çabaları, TÖB'ün pratik sorunlara çözüm bulma yeteneğini ortaya koymaktadır. Çağatay Koçar'ın TÖB'ün ilk başkanı olması ve sonraki dönemlerdeki arşiv çalışmaları, Türkistan diasporasının kolektif hafızasını günümüze taşıyan önemli bir miras bırakmıştır. Türkistan Araştırmaları Vakfı (TAV), 1990'da Dr. Ahat Andican öncülüğünde kurulmuş ve "Türkistan Dergisi"ni yayın organı olarak benimseyerek Türkistan davasını daha bilimsel ve uluslararası bir platforma taşımıştır. Dergi, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecindeki gelişmeleri ve Türk dünyasındaki değişimleri ele alarak, Türk kamuoyunun bilgilendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Bu cemiyetlerin faaliyetleri, sadece Türkistan diasporasının kendi varoluş mücadelesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin bilimsel, kültürel ve toplumsal yaşamına da önemli katkılar sunan aydınların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Prof. Dr. Ahmet Can İbrahim Okay, Türkiye'de yerbilimleri alanında çığır açmış, İstanbul Üniversitesi'nde Mineraloji ve Petrografi Kürsüsü'nü kurmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Prof. Dr. Mecit İbrahim Okay, kimya alanında temel ders kitapları yazmış ve Türk Standardları Enstitüsü'nde (TSE) standardizasyon çalışmalarına öncülük etmiştir. Prof. Dr. İbrahim Yarkın, zootekni biliminin gelişmesine büyük katkılar sağlamış, Ankara Ziraat Fakültesi Zootekni bölümünü ulusal bir merkez haline getirmiş ve diğer üniversitelerin zootekni bölümlerinin kurulmasına destek olmuştur. Ayrıca Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde görev almıştır. Abdülkadir İnan, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nda görev yaparak Türk dili, kültürü, folkloru ve inanç sistemleri üzerine çığır açan çalışmalarla Türkolojiye değerli katkılarda bulunmuştur. Tahir Şakir Çağatay, Türkiye'de sosyoloji disiplininin kurucu isimlerinden biri olarak Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nü önemli bir merkez haline getirmiş ve birçok sosyolog yetiştirmiştir. Dr. Salih İsmail Erkinkol, Türk Ordusu'nda Albay Doktor rütbesine kadar yükselmiş ve Türkistanlılar Yardımlaşma Dernekleri'nde uzun yıllar başkanlık yapmıştır. Dr. Ahmet Naim Öktem ise, akademisyenliğinin yanı sıra İstanbul Üniversitesi'nde doçent olarak görev yapmış, Ticaret Bakanlığı'nda görev almış ve Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu'nun genel başkanlığını üstlenerek dış Türklerle ilgili önemli çalışmalara imza atmıştır. Mecdeddin Ahmet Delil, diş doktoru unvanını almış ve İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan 1940 senesinde Türk Hükümeti'ne Doğu Türkistan Türklerinin sorunlarına dair kapsamlı bir rapor sunmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti, XX. yüzyıl boyunca Türkistanlı muhacirler için önemli bir sığınak ve milli mücadelelerinin devam ettiği bir merkez olmuştur. Türkistan cemiyetleri, Cumhuriyet'in milliyetçilik ve modernleşme ideolojileriyle etkileşim kurarken, yasal kısıtlamalar ve diplomatik hassasiyetler nedeniyle siyasi söylemlerini çoğu zaman kültürel ve sosyal faaliyetler üzerinden ifade etmişlerdir. Bu cemiyetler, Türkistan diasporasının dayanışmasını, kimlik muhafazasını ve milli bilincini güçlendirmede kritik bir rol oynamış, Türk Kurtuluş

Savaşı'na maddi destek gibi önemli katkılar sunmuş, kültürel köprüler kurmuş ve pan-Türkist ideallerin yayılmasında etkili olmuşlardır. Karşılaşılan maddi zorluklara ve siyasi baskılara rağmen, bu örgütlenmeler Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Türkistan davasının sürekliliğine önemli katkılar sağlamış ve sonraki nesiller için paha biçilmez bir entelektüel ve milli miras bırakmışlardır

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Babakurban, Z.: "Suhbat," (Azadlık Radyosu Skripti), 23 Şubat 1975, s. 1. Çağatay Koçar Özel Arşivi (ÇKÖA).

Clinton, William "Bill" Jefferson: Çağatay Koçar'a Teşekkür Belgesi, 1995. ÇKÖA.

"Çağatay Koçar'ın Türkistan Öğrenci Birliği Yönetim Kurulundan İstifa Dilekçesi:" 1972. ÇKÖA.

Seyhan Türk Kulübü Nizamnamesi: Madde 3-6, Cumhuriyet Arşivi, Fon 490-1-0-0, Kutu 595, Gömlek 54, Sıra 3.

Seyhan Türk Külübü Tescil Dilekçesi, Cumhuriyet Arşivi, Fon 490-1-0-0, Kutu 599, Gömlek 72, Sıra 17.

Türk Kültür Birliği Nizamnamesi: Madde 1, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Fon 490-1-0-0, Kutu 599, Gömlek 72, Sıra 3.

TTGB İstanbul ve Adana Şubesi Hakkında Bilgilerin Talebi Hakkında Belge: 1933, Cumhuriyet Arşivi, Fon 490-1-0-0, Kutu 595, Gömlek 54, Sıra 3.

Türkistan Türk Gençler Birliği Nizamnamesi: BCA, Fon 490-1-0-0, Kutu 595, Gömlek 54, Sıra 3.

"**Prof. Dr. Mecit İbrahim Okay**" Standard Dünyasından Portreler, s. 17. ÇKÖA.

Türkistan Sesi: Türkistanlıların Milletlerarası Haber Bülteni: Sayı 1, Ocak-Şubat 1984, ÇKÖA.

Türkistan Öğrenci Birliği Tüzüğü: Kasım 1969. ÇKÖA.

"Türkistan Öğrenci Birliği Aile Anketi": 1970. ÇKÖA.

"İstanbul Türkistan Öğrenci Birliği 1970 Yılı Faaliyet Raporu": 1970. ÇKÖA.

Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Ana Tüzüğü: Osmanbey Matbaa, İstanbul, 1954. ÇKÖA.

Türkistan Türk Genler Birliği Albümü, Türk Dünyası Kültür Sanat ve Sinema Vakfı Başkanı Erdoğan Erdoğdu Fotoğraf Arşivi

ATYD Haber Bülteni: "Esir Milletler Haftası", sayı 26, 25 Ağustos 1970, ÇKÖA.

ATYD Haber Bülteni: "13 Aralık", sayı 2, 20 Ocak 1969, s. 1. ÇKÖA.

ATYD Haber Bülteni: Tüzük, sayı 7, 27 Kasım 1972, s. 1-3. ÇKÖA.

ATYD Haber Bülteni: "Derneğin Tarihçesi", 1970, s. 1. ÇKÖA.

II. MAKALELER

Ayas, Rami, "Bir Gerçeklik Bilimi Olarak Sosyoloji ve Tahir Çağatay", **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: XXXIII, 1992.

Abdirashidov, Zaynabidin "Buxoro Jadidlarining Xayriya Jamiyatlari, Maqsad va Vazifalari.", **Tirmiz Devlet Üniversitesi Filoloji Araştırmaları: Dil, Edebiyat, Eğitim Bilimsel Dergisi**, 2023.

Andican, A. Ahat, "VOA ile Mülakatı", **Türkistan Dergisi**, Sayı: 11, İstanbul, 1990.

Bayraktar, Rasim, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 39, 2013.

Başkaya, Muzaffer, "Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Türkiye ile Kültürel Münasebetler", **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 89, İlkbahar 2019.

"Niçin Çıkıyoruz": **Bulak Mecmuası**, Sayı: 1, 1959.

Erkinkol, Salih, "Kocaoğlu Osman'nın Mekberi Başında", **Türk Dünyası Mecmuası**, Temmuz, Ağustos, Eylül 1968.

Erkan, Mustafa, “Abdülkadir İnan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul, 2000.

Erkan, M., “Abdulkadir İnan ve Eserleri”, **Erdem**, Cilt: 12, Sayı: 36, 2000.

Hayit, Baymirza, “Türkistan Nedir?”, **Türkistan Dergisi**, Sayı: 1, İstanbul, 1988.

Can, Âdem, “Yeni Kafkasya Mecmuası”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları Bilig Dergisi**, Sayı: 41, Bahar 2007.

Caferoğlu, Ahmet, “Birkaç Söz”, **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942.

Caferoğlu, Ahmet, “Türk Kültür Birliği Hadimlerinden Mir Ali Şir Nevai”, **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942.

Çağatay, Yahya, “Doktor Mecideddin Ahmet Delil”, **Türk Dünyası (Üç Aylık Fikir- Kültür Dergisi)**, Cilt: VI, Sayı: 23, Ekim-Kasım-Aralık 1971.

Çelik, M. Fahrettin, “Türklere Dört Yönün Dört Renkle Adlandırılması,” **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942.

Geçer, Genç Osman, “Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahati (1928)” **Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri -IV. Cilt: Sosyal Beşerî Bilimler İçinde-**, Ankara, Türk Eğitim-Sen, 2016.

Gönenç, A. Y., “Türkiye'de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, Sayı: 29, 2007.

İlter, "İstanbul'da Türkistan Günü," **Yeni Türkistan**, Sayı: 39, Eylül 1931.

Maden, Sedat ve Altunbay, Müzeyyen, “Türk Kültür Birliğinin Sağlanmasında “Türk Amacı” Dergisi,” **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı 4, 2016.

Kaymak, Erol, “Dr. Azad Beg ile Afganistan’ın Geleceği Üzerine Konuşmalar”, **Türkistan Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul, 1988.

Kocaoğlu, Timur, "Yaş Türkistan'ın Türk Basın Tarihindeki Yeri", **Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı Yaş Türkistan Dergisi**, Cilt: 1, İstanbul, 1997.

Köseoğlu, Tülay, “Muhaceret’teki Rusya Türklerinin SSCB Dışındaki Kültürel Faaliyetleri,” **Gazi Türkiyat**, Sayı: 30, 2022.

Kumru, Coşkun, “Muhaceretteki Türkistanlıların Sesi: Türkistan Türk Gençler Birliği (TTGB)”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 35, Ocak 2024.

Kavuncu, Orhan, “Türkiye'deki Türkistanlılar,” **Türk Yurdu**, Sayı: 308, Nisan 2013.

Kara, Serdar, “1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı’nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansıması ve Bu Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 44, 2024.

Kocagöz, Samim, “Tanzimatta Dil Hareketlerine Umumi Bir Bakış,” **Türk Amacı**, Sayı: 5, 1942.

Koçar, Çağatay, “Dr. Naim Öktemi Kaybettik”, **Türkistan Sesi: Türkistanlıların Milletlerarası Haber Bülteni**, Sayı: 3, 1984.

Koçar, Yarkın, “20. Yüzyılda Türkistan’dan Çukurova’ya Göç Hareketleri ve Adana’daki Türkistanlıların Faaliyetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXXV/2, 2020.

Okay, A., “İdealist ve Materyalist”, **Türk Amacı**, Sayı: 1, Temmuz 1942 ve Sayı 3, Eylül 1942.

Sertkaya, Osman F., “Ahmet Caferoğlu'nun Hayatı ve Eserleri (Doğumunun 70. Yıldönümü Münasebeti İle)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 17, 1969.

Tanman, M. Baha, “Özbekler Tekkesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, 1993.

Tülücü, Süleyman, “Prof. Abdülkadir İnan Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, Erzurum, 2000.

Türkistan Kültür Derneği İdare Heyeti, "Türkiyede Türkistan Kültür Derneği", **TÜRKELİ**, Sayı: 6, 1952.

Türkistan Kültür Derneği İdare Heyeti, "Türkistan Kültür Derneğinin Çalışma Plânı", **TÜRKELİ**, Sayı: 7, 1952.

Türker, Ahmet Nafiz, "Türkistan Millî Mücadelesinden Hatıralar", **Bulak**, 20 Mart 1959.

Yalçın, M. Namık, "İstanbul Üniversitesi'nde Jeoloji Konusunda Tamamlanmış Doktora Tezleri ve Yer Bilimlerine Katkıları", **İstanbul Yerbilimleri Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, 2011.

Yaman, Ertuğrul, "Osmanlı'dan Günümüze Türkistan-Türkiye Genel İlişkilerine Bir Bakış", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 12, 1999.

Yo'ldasheva, Mohinur Akram Qizi, "Abdurauf Fıtratnıng "Munozara" Asarıda Ma'rıfatparvarlık G'oyaları Talqını", **Science Shine International Scientific Journal**, Cilt: 1, Sayı: 12, 25 Nisan 2024.

____, "Türkiye Haberleri", **Yeni Türkistan**, Sayı: 31, Ocak 1931.

____, "I. Milli Türkistan Kurultayı", **Türkistan Dergisi**, Sayı: 8, İstanbul, 1989.

____, "İçimizden Biri: Çağatay Koçar", **Hürriyet Çukurova Gap Gazetesi**, 4 Aralık 2014.

____, "Taşkent'li Tevekkül Babür (1882-1976)", **Türkistan Dergisi**, Türkistan Araştırmaları Vakfı, Sayı: 1-2.

____, "Dönemin Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in Dış Türklerle İlgili Demeci Bizleri Sevindirdi", **Haber Bülteni**, Adana, 10 Aralık 1971.

III. KİTAPLAR

Ayni, Sadr al-Din, **Buxoro Inqilobi Tarixi Uchun Materiallar**, SSCB Halkları Merkezi Neşriyatı, Moskova 1926.

Andican, A. Ahat, **Hariçte Türkistan Mücadelesi: Ceditizmden Bağımsızlığa**, y.y. 2020.

Ahmet, Dilgem, **Türkiye'deki Azerbaycan Cemiyetleri (1920-1991)**, Çapar Yayınları, Bakü 2023.

Shamsutdinov, Rustambek, Karimov, Shodi, **Vatan Tarihi**, Sharq Yayın Evi, Taşkent 2010.

Kanlıdere, Ahmet, **Türk Dünyası Uzmanlarıyla Söyleşiler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.

Kocaoğlu, Timur, **Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924,** 2. Bs., Studies in Honour of Osman Khoja, Hollanda 2018.

Koçar, Çağatay, **Atayurt'tan Anayurda Türkistanlılar**, Ekin Yayınevi, y.y. 2024.

Koçar, Çağatay, **XX. Yüzyıl Türkistan Tarihinin Önemli Olayları ve Şahsiyetleri**, Bengü Yayınları, Ankara 2024.

Togan, Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, 2. bs., Enderun Kitabevi, y.y. 1981.

Tuğon, Ahmad Zaki Validi, **Хотираlар**, Şark Yulduzi, Sayı 7-8, y.y. 1993.

Togan, Zeki Velidi, **Hatıralar**, 4. bs., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019.

Yeşilot, Yüksel Çelik, Muharrem Varol: **İstanbul'daki Türkistan Tekkeleri,** TÜRÇEK, İstanbul 2015.

Özcan, Ömer, **Bir Vatandan Bir Vatana - Rusya Müslümanlarından Türk İlim, Fikir ve Siyaset Hayatına Katkıda Bulunanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul 2018.

Yaman, Ertuğrul, Bolaç, A. Kemal ve Esatoğlu, Ahsen, **Türkiye'deki Türk Dünyası**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

IV. BROŞÜRLER

Kocaoğlu, Osman, **Türkistan**, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1936.

Kırımer, Cafer Seydahmet, **Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri**, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1937.

Okay, A. C. İ., **Büyük Temir**, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayını, No. 2, 1936.

Soysal, Abdullah Zihni, **Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü**, İstanbul, Gayret Basımevi, 1941.

Togay, Muharrem Feyzi, **Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii**, Osmanbey Matbaası, 1936.

Togay, Muharrem Feyzi, **Türk Kültürünün Tarihi Seyri**, İstanbul, Matbaai Ebüzziya, 1941.

Yarkın, İbrahim, **Türkistan'daki Hayvancılık**, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1938.

V. TEZLER

Celasun, Ceren: "Türkistanlı Aydınlardan Abdulvahap İshakoğlu Oktay (1904-1968) Hayatı ve Eserleri", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2015.

Çınar, Orhan: Muhaceretteki Türkistanlıların Gözünden Orta Asya ve Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010.

Evci, Tevfik: "Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kırıkkale 2006.

Köseoğlu, Tülay: “Sovyetler'in Türkistan'ı Dönüştürme Siyasetine Muhalefet: Yaş Türkistan Dergisi, 1929-1939”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2014.

Özbakır, Merve: “Yeni Kafkasya Dergisinde İdil-Ural, Türkistan, Türk-Rus Münasebetleri (1923-1927): (İnceleme-Metin)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2017.

Torun, Hakan: “Tahir Çağatay’ın Hayatı ve Faaliyeti”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1992.

Türen, Halime: “Tatar Aydınlarından Âlimcan İdrisî (1887-1959): Hayatı ve Basında Çıkan Yazıları”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2016.

Yavan, Murat: “Türkistan’ın Siyasi ve Fikri Önderlerinden Osman Kocaoğlu (1878-1968): Hayatı ve Faaliyetleri”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2019.

VI. ONLINE KAYNAKLAR

Okay, Ahmet Can: (Çevrimiçi) https://jeolojimuhendislik.iuc.edu.tr/tr/content/mineraloji-petrografi-anabilim-dali/hakkinda , Son Erişim: 29 Mayıs 2025.

Okay, A. C.: “Özgeçmişi,” Yeryuvarı ve İnsan, Şubat 1979, s. 43. (Çevrimiçi) https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/2e119b68835f30b_ek.pdf , Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2025.

Okay, Mecit İbrahim: (Çevrimiçi) https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/vufind/Author/Home?author=Okay%2C+Mecit+%C4%B0brahim, Son Erişim: 3 Haziran 2025.

TÜRK AMACI DERGİSİ: Tüm Sayıları, (Çevrimiçi) https://www.milliyetcidergiler.org/dergiler/1562/T%C3%BCrk%20Amac%C4%B1 , Son Erişim: 2 Haziran 2025.

EKLER

EK 1:

Kadırga Özbekler Tekkesi binasının, Türkistan Türk Gençler Birliği tarafından kullanıldığı döneme ait bir fotoğraf. 8/11/936

EK 2:

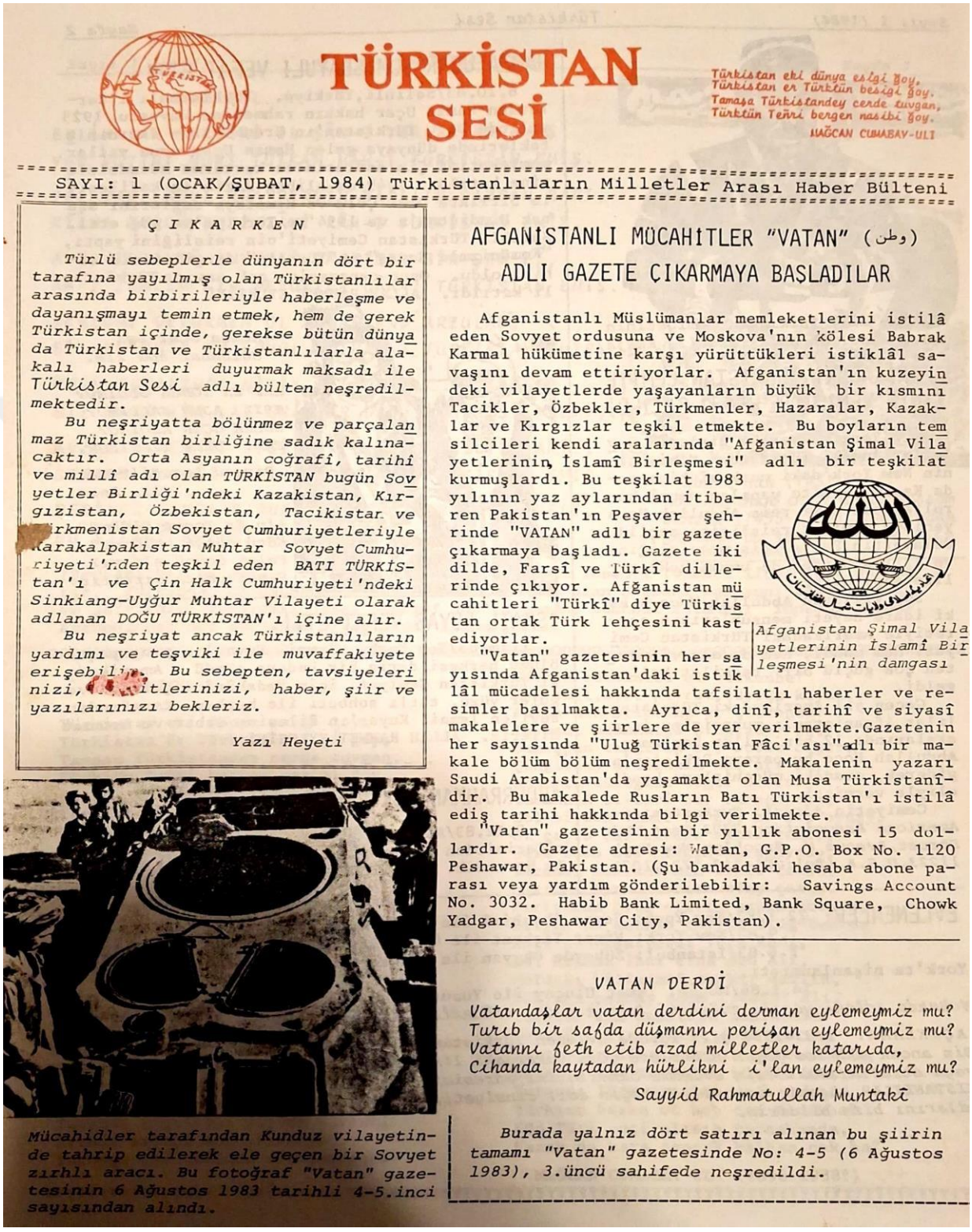
Kadırga Özbekler Tekkesi binasının, Türkistan Türk Gençler Birliği tarafından kullanıldığı döneme ait bir fotoğraf. 15/10/936

EK 3:

Kadırga Özbekler Tekkesi binasının, Türkistan Türk Gençler Birliği tarafından kullanıldığı döneme ait bir fotoğraf. 16/7/936

EK 4:

TÜRKİSTAN SESİ

Türkistan eki dünya esigi boy.
Türkistan er Türktün besigi boy.
Tamaşa Türkistandey cerde tuvgan,
Türktün Teñri bergen nasibi boy.
MAĞCAN CUMABAY-ULI

SAYI: 1 (OCAK/ŞUBAT, 1984) Türkistanlıların Milletler Arası Haber Bülteni

ÇIKARKEN

Türlü sebeplerle dünyanın dört bir tarafına yayılmış olan Türkistanlılar arasında birbirileriyle haberleşme ve dayanışmayı temin etmek, hem de gerek Türkistan içinde, gerekse bütün dünya da Türkistan ve Türkistanlılarla alakalı haberleri duyurmak maksadı ile Türkistan Sesi adlı bülten neşredilmektedir.

Bu neşriyatta bölünmez ve parçalanmaz Türkistan birliğine sadık kalınacaktır. Orta Asyanın coğrafî, tarihî ve millî adı olan TÜRKİSTAN bugün Sovyetler Birliği'ndeki Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetleriyle Karakalpakistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti'nden teşkil eden BATI TÜRKİSTAN'ı ve Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Sinkiang-Uyğur Muhtar Vilayeti olarak adlanan DOĞU TÜRKİSTAN'ı içine alır.

Bu neşriyat ancak Türkistanlıların yardımı ve teşviki ile muvaffakiyete erişebilir. Bu sebepten, tavsiyelerinizi, mektuplarınızı, haber, şiir ve yazılarınızı bekleriz.

Yazı Heyeti

AFGANİSTANLI MÜCAHİTLER "VATAN" (وطن) ADLI GAZETE ÇIKARMAYA BAŞLADILAR

Afganistanlı Müslümanlar memleketlerini istilâ eden Sovyet ordusuna ve Moskova'nın kölesi Babrak Karmal hükümetine karşı yürüttükleri istiklâl savaşını devam ettiriyorlar. Afganistan'ın kuzeyindeki vilayetlerde yaşayanların büyük bir kısmını Tacikler, Özbekler, Türkmenler, Hazaralar, Kazaklar ve Kırgızlar teşkil etmekte. Bu boyların temsilcileri kendi aralarında "Afganistan Şimal Vilayetlerinin İslamî Birleşmesi" adlı bir teşkilat kurmuşlardı. Bu teşkilat 1983 yılının yaz aylarından itibaren Pakistan'ın Peşaver şehrinde "VATAN" adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Gazete iki dilde, Farsî ve Türkî dillerinde çıkıyor. Afganistan mücahitleri "Türkî" diye Türkistan ortak Türk lehçesini kast ediyorlar.

"Vatan" gazetesinin her sayısında Afganistan'daki istiklâl mücadelesi hakkında tafsilatlı haberler ve resimler basılmakta. Ayrıca, dinî, tarihî ve siyasî makalelere ve şiirlere de yer verilmekte. Gazetenin her sayısında "Uluğ Türkistan Fâci'ası" adlı bir makale bölüm bölüm neşredilmekte. Makalenin yazarı Saudi Arabistan'da yaşamakta olan Musa Türkistanîdir. Bu makalede Rusların Batı Türkistan'ı istilâ ediş tarihi hakkında bilgi verilmekte.

"Vatan" gazetesinin bir yıllık abonesi 15 dollardır. Gazete adresi: Watan, G.P.O. Box No. 1120 Peshawar, Pakistan. (Şu bankadaki hesaba abone parası veya yardım gönderilebilir: Savings Account No. 3032. Habib Bank Limited, Bank Square, Chowk Yadgar, Peshawar City, Pakistan).

Afganistan Şimal Vilayetlerinin İslamî Birleşmesi'nin damgası

VATAN DERDİ

Vatandaşlar vatan derdini derman eylemeymiz mu?
Turıb bir safda düşmanni perişan eylemeymiz mu?
Vatanni feth etib azad milletler katarıda,
Cihanda kaytadan hürlikni i'lan eylemeymiz mu?

Sayyid Rahmatullah Muntakî

Burada yalnız dört satırı alınan bu şiirin tamamı "Vatan" gazetesinde No: 4-5 (6 Ağustos 1983), 3.üncü sahifede neşredildi.

Mücahidler tarafından Kunduz vilayetinde tahrip edilerek ele geçen bir Sovyet zırhlı aracı. Bu fotoğraf "Vatan" gazetesinin 6 Ağustos 1983 tarihli 4-5.inci sayısından alındı.

Çağatay Koçar tarafından Almanya'da yayınlanan "Türkistan Sesi" Türkistanlıların milletlerarası Haber Bülteni ilk sayısı kapak fotoğrafı.

EK 5:

1953 yılında Çukurova'ya yerleşen Türkistanlıların dernek toplantısı.